

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

ŞUBAT-MART 2001 SAYI: 410-411 1.500.000 TL.

Türkiye'nin Krizi ve Sonrası

- Öztin Akgüç • Yıldırım Aktürk • Erdoğan Alkin
- Tülay Arın • Şebnem Arıkboğa • Nusret Avhan
- İbrahim Çetin • Rudi Dornbush • Fuat Ercan
- Gülten Kazgan • Hasan Kirmanoğlu • Merih Paya
- Nesrin Sungur • Nihal Tuncer

İFMC

İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR

D.S.*

*Disketten Sonra

Günümüzde tüm bilgiler dijital ortamda korunuyor. Kitaplar disketlerin içinde saklanıyor. Ama biz, zaman ne kadar değişirse değişsin, bir müze değerinde olan arşivimizi orijinal haliyle de saklamayı tercih ediyoruz. Kopyalarını dijital ortama geçirmiş olsak bile!
Çünkü biz, insanın geçmişine ait olan her şeye saygı duyuyoruz.

OSMANLI BANKASI

...çünkü aslolan insandır.

İktisat dergisi

AYLIK DERGİ

Sayı: 410-411 Şubat-Mart 2001 Fiyatı: 1.500.000.-TL

I.Ö. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti yayın organıdır.
İktisat Dergisi,
aylık olarak yayımlanır.

Kurucuları:

Nihat Batur, Oktay Emed,
Reşad Umur

Sahibi:

I.Ö. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti adına
Yönetim Kurulu Başkanı
Alpay Biber

Genel Yayın Yönetmeni:
Metin Sarfatı

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
Hikmet Akççek

Yayın Kurulu:

Hikmet Akççek, İlker Aktükün,
Serhat Aligil, Burak Atamtürk,
Fuat Ercan, Oğuz Oyan,
Yasemin Öztürk, Metin Sarfatı,
Mehmet Yavuzkan

Danışma Kurulu:

Öztin Akgüç, Erdoğan Alkin,
Mehmet Altan, Kaya Ardiç,
Cengiz Arın, Taner Berksoy,
Nihat Falay, Tamer İsgüden,
Kuvvet Lordoğlu, Türkel Mlinbaş,
İzzettin Önder, Murat Özyüksel,
Nail Satlıgan, Ümit Şeneser,
Gül Günver Turan

Yayın Kurulu Sekreteri:

İsmail Azgıt

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No:27/6

80090 Taksim/İSTANBUL

Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55

Fax: (0212) 255 17 73

E-posta: dergi@ifmc.org.tr

bilgi@ifmc.org.tr

İnternet: www.ifmc.org.tr

Ofset Hazırlık-Baskı:

Mart Matbaacılık Sanatları Ltd.

Tel: 0212 212 03 39 pbx

Dağıtım:

Dünya Süper Dağıtım

Abone Koşulları:

Yıllık: 15 milyon TL.

Altı aylık: 7.5 milyon TL.

Üye, Öğrenci, Arş.-Gör.ve Öğretim

Üyesi: (Yıllık) 12 milyon TL.

Yurtdışı: 60\$

Abone Hesap No:

Akbank Taksim 7097-DHU

İşbankası Taksim 544077

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti

bağlamaz; görüşler yazarlarına aittir.

Yayınlamak amacıyla gönderilen

yazıların iki nüsha olarak mümkünse

bilgisayar disketiyle birlikte

ulaştırılmasını rica ederiz.

Türkiye ekonomisi krizlere alışık bir ekonomi. Yaşadığımız bu son kriz her ne kadar bir likidite krizi olarak değerlendirilse de, bozuk bir sistemin daha fazla taşınmamasının getirdiği bir kriz niteliği taşımaktadır. Bu krizin analizini iki farklı bakış çerçevesinde yapabiliriz.

İlki, kötü yönetimin neden olduğu, uygulaması gereken istikrar programlarının uygulanmaması veya hayata geçirilmesinde gecikmenin getirdiği bir kriz olarak yorumlanabilir.

Bir diğer bakış açısı ise; bu kapitalizmin bir krizi ve özellikle kapitalistleşme sürecini tamamlayamamış ülkelerde IMF reçeteleri ile istikrar sağlanmaya çalışılması istikrarsızlığın temel nedenidir. Diğer bir deyişle bu programlar çerçevesinde Türkiye ne yaparsa yapsın, zaten krizden kurtulması olası değildir.

Birinci bakış açısı çerçevesinde bakarsak temel sorunun kamu harcama-gelir disiplinsizliği olduğu söylenebilir. Popülist uygulamalarla bütçenin taşıyamayacağı harcamalar sonucunda açık büyümüş ve özellikle 1990'lı yıllardan itibaren artan kamu açıklarının finansmanında iç borçlanmaya ağırlık verilmiştir. Başlangıçta, açık kapatma için borçlanma daha sonra Türk ekonomisini 'borçlar için borçlanmak' sarmalına sokmuştur. Artan borçlanma talebi, enflasyonist baskı, finansal derinliği az olan bir finans piyasası ile birleşince taşınması çok yüksek reel faizleri doğurmuştur. Kısa dönemde yüksek getiri elde edenler, krizin yaşandığı bugün iktisadın üretimden beslenmeyen bir ekonomide uzun dönemde kimsenin kazançlı çıkamayacağı ilkesini acı bir deneyimle öğrenmiş bulunmaktadırlar. Türkiye insanı kısa dönem kazançlarla uzun dönem kayıpları yaşanan deprem ve ekonomik krizle sanırız daha iyi anlamıştır. Krizin yarattığı tahribatı gözardı etmeden bizce Türkiye için sevindirici bir tarafı vardır. O da yeniden yapılanma için geri çevrilmesi olanaksız bir şans yaratılmıştır. Ekonomi ve siyasetin bağının aza indirilerek makro dengeleri sağlanmış, bütçe disiplini içinde harcama yapan, reel ekonomiden beslenen sağlıklı bir yapının oluşturulması kaçınılmaz gözükmektedir.

Bu sayımızda yaşanan son ekonomik krizi değerlendiren makaleler ve değişik yaklaşımlar içeren Yuvarlak Masa toplantısını bulacaksınız.

Faturası ağır kriz sayıları çıkartmamamız dileğiyle...

Dostlukla...

Burak Atamtürk

İçindekiler

Ocak 1994 - Şubat 2001
Karşılaştırması
Erdoğan Alkin

Yuvarlak Masa:
Krizin Yapısı ve Geleceği

• Tülay Arın • Nesrin Sungur
• Hasan Kirmanoğlu

Küreselleşmiş Dünyada
Küreselleşmiş Türkiye'nin
Krizleri

Gülten Kazgan

Bankacılık Kesimi Kriz
Nedeni mi?

Özti Akgüç

Söyleşi: "İki Kriz 80 Milyar
Dolarlık Hasar Verdi"

Yıldırım Aktürk
Ekonomik Krizin
Düşündürdükleri

Merih Paya

Kriz Üstüne Düşünceler (I)
"İmparator Çıplak" İmparatorun
Terzileri de Kendilerini İyi
Hissetmiyor

Fuat Ercan

Para Krizleri ve Türkiye

Nihal Tuncer

Kriz Ortamlarında İşletme
Yönetimi

Şebnem Arıkboğa

"Ortaya Çıkan Piyasa
Krizleri Üzerine..."

Rudi Dornbush

Türkiye'nin Ekonomik Kriz
Gerçeği

İbrahim Çetin

• Yorum: Latin Amerika'nın
Gündemi: Dolarizasyon

• Ülkelerden Kısa Kısa...

Dünya Ekonomisinden

İktisat Dünyası ve Nobel:
(1974) Fredrich Von Hayek

Metin Sarfati

Kitap Tanıtımı: Bunalım
Ekonomisinin Geri Dönüşü
Paul Krugman

Hazırlayan: Nusret Avhan

Ocak 1994 Şubat 2001 Karşılaştırması

Her kriz, daha öncekileri unutturduğundan doğal olarak karşılaştırma hevesi pek kalmıyor. Krizden çıkılınca da kimse geçmişî hatırlamak istemiyor.

Gerçi bir ara, son kriz ile, 1994 Ocak ayında Türkiye'yi hazırlıksız yakalayan kriz arasında karşılaştırma eğilimi belirdi ama kısa bir süre sonra tam bir karşılaştırmanın anlamsız olduğu anlaşıldı. Daha doğrusu, iki krizi karşılaştırırken, yaşanan şokların boyutlarını ve sürelerini tam olarak ölçmek mümkün olmadığından, bunlardan hangisinin daha şiddetli olduğuna dair yargıda bulunmak şimdilik geçersiz; çünkü Şubat 2001 krizinin tüm olumsuz etkileri daha belli olmadı.

Bununla birlikte yansız kalmak koşuluyla 1994 yıl sonu rakamlarıyla, 2001 yıl sonu tahminlerini yan yana koyarak bazı tahminler yapılabilir.

1994 krizini doğuran nedenlerle, 2001 krizini yaratan olaylar arasında önemli farkların olduğunu da unutmamak gerekir. 1994 krizi, faizler üzerindeki baskının yarattığı döviz talebi ile başladı; gecikmiş bir devalüasyonla ateşlendi, çok hızlı bir sermaye kaçıışı ile derinleşti. Üç ay gibi kısa bir sürede TL, yüzde 150'nin üstünde değer yitirdi. Ancak 5 Nisan kararlarıyla tam çöküşün önü alınabildi.

Şubat 2001 krizinin çıkmasında ise, ekonominin yapısındaki bütün dengesizliklere rağmen, siyasal nedenler önemli rol oynadı. Merkez Bankası'nın, hem Kasım 2000'de, hem de Şubat 2001'deki "rezerv erimesi" tedirginliği de piyasalara gerekli müdahalede bulunmayı geciktirdi. Ancak bu gecikmede yalnızca Merkez Bankası'nın kusurlu olduğunu söylemek hakça olmaz. 1994 başındaki hızlı rezerv erimesini unutmak mümkün değildi.

Sabit kur politikası, bankacılık sektöründeki sorunlar, reformların gecikmesi ve diğer bazı sorunlar tabiidir ki son krizde rol oynadı. Ancak 1994, hem de 2001 krizinde özellikle dış finans çevrelerinin, hatta IMF'in sürekli "dış açık genişliyor"tedirginliği ve bu tedirginliği sık sık telaffuz etmeleri, ani spekülatif hareketlerin başlıca ateşleyicisi oldu.

Şimdi bu çevreler, söz konusu aşırı tedirginlik dolayısıyla eleştirildiklerinde, "profesyonel sorumluluğundan" söz ediyorlar. Yani

üstü kapalı olarak, Türkiye'nin döviz açığının beklenmedik bir hızla büyüdüğünü müşterilerine bildirmek ve onları belli risklere karşı ikaz etmek zorunda olduklarını ifade etmek istiyorlar. Oysa Türkiye'nin cari işlemler açığı 2000 yılı sonunda 10 milyar dolar dolayında kaldı. Üstelik bunun 4 milyar doları, yükselen petrol fiyatlarından ve Euro'nun dolar karşısındaki değer kaybından kaynaklandı.

Ama ne yazık ki şu ara hemen bütün finansal piyasalar spekülatif motiflerle çalıştığından dış çevreleri suçlamanın ve dar görüşlü uzmanlardan (!) şikayetçi olmanın da anlamı yok. Çünkü bugün dünya ekonomisi böyle şekilleniyor.

Tabii bunun, bizim gibi her zaman dövizden başı derde giren ülkelere sağladığı yapay bir avantaj da var. Çünkü bu ülkeler, ekonomik boyutları mütevazı da olsa dünya ekonomisini de kendi krizleriyle sarsabileceklerinden dış desteği daha hızlı sağlayabiliyorlar.

Son olarak, 1994 ve 2001'in bazı rakamlarını vererek, ama yorumu okuyuculara bırakarak bir karşılaştırma yapalım.

1994 krizinde, bir önceki yıl yüzde 8.1 olan büyüme hızı, yıl sonunda yüzde -6.1 olarak gerçekleşti. Şimdi de, geçen yıl yüzde 6.1 olan büyüme hızının, bu yıl sonunda belki yüzde -4 ve hatta yüzde -5 olacağı tahmin ediliyor.

1994 krizinde TL, yıl sonu itibarıyla bir yılda dolar karşısında yüzde 167 değer yitirdi. Son krizde değer kaybının yıl sonu itibarıyla yüzde 110 dolayında kalacağı tahmin ediliyor.

Yine 1994 krizinde yıl sonu enflasyonu yüzde 60'dan yüzde 150'ye fırladı. Bu yıl yüzde 33'ten yüzde 65-70'e çıkacağı sanılıyor.

2000 yılının iç borç/GSMH ve dış borç / GSMH rakamları 1993'ten daha yüksek. Zaten 57'inci hükümetin uygulamaya koyduğu ilk programın temel amacı da borç birikimini, çok daha ciddi sorunlar yaratmadan, mümkün olabildiği kadar yavaşlatabilmektir. Yeni programın temel amacının da bu olduğu şimdi daha açık tartışılıyor.

Bu yazının tam bir karşılaştırma olduğu iddia edilemez. Zaten "hangi kriz daha vahimdi" tartışması yerine "bir daha böyle krizlere girmemek için ne yapmak lazım" irdelemesi şu ara çok daha önemli.

Erdoğan Alkin*

Şubat 2001 krizinin çıkmasında, ekonominin yapısındaki bütün dengesizliklere rağmen, siyasal nedenler önemli rol oynadı.

* Prof. Dr.
İ.Ü.İktisat Fakültesi

Krizin Yapısı ve Geleceği

İktisat Dergisi adına yaptığımız yuvarlak masa toplantısına I.Ü. İktisat Fakültesi'nden Prof. Dr. Tülay Arın, Bilgi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Hasan Kirmanoğlu, Marmara Üniversitesi İİBF'den Prof. Dr. Nesrin Sungur katıldı. Toplantıyı dergimiz adına, Yayın Kurul Üyemiz Doç. Dr. Burak Atamtürk yönetti. Kendilerine teşekkür ederiz.

Başkan - Hoşgeldiniz. Sözü ilk olarak Tülay hocamıza veriyoruz. Buyurun hocam.

Tülay Arın - Son zamanlarda, krizin açıklanmasıyla ilgili çok tartışma yapıldı. Krizin nedenini açıklamaya çalışan analizler ve krizin yönetimiyle ilgili analizler var. Elbette kriz yönetimi yöntemi krizin tanımlanmasıyla ya da teşhisiyle çok yakından ilgili. Fakat sel şeklinde gelen o kadar çok sayıda kriz tahlili var ki bunlar epeyce kargaşa yaratıyor. Bence, bu aşamada kriz tahlillerini sınıflandırmak gerekiyor. Çünkü, bildiğiniz gibi, kriz açıklamaları sorunları son iki gündeki politika yanlışlıklarından son ikiyüz yılın dinamiklerine bağlamaya kadar giden çok farklı yaklaşımlara sahip. Bazıları krizi bir "likidite krizi" olarak tanımlıyor ve sorunlar çıktığında Merkez Bankası'nın piyasaya yeteri kadar likidite vermeyerek likidite sorunlarını krize dönüştürdüğünü söylüyor. Bazılarına göre, son 2-3 ayda ortaya çıkan "reform yorgunluğu" nun istikrar programının sürdürülmesi konusunda bir güven bunalımına yol açması, sonunda bir "döviz saldırı" veya "dö-

vize hücum" krizini doğurmuştur. Bazıları ise, döviz krizinin aslında giderek büyüyen cari işlem açıklarından ve devletin borç ödemesiyle ilgili birtakım tereddütler doğurmasından kaynaklandığını, dolayısıyla bunun bir "borç krizi" olduğunu söylüyorlar. Birtakım tahliller açıklamalarını son 10 yılın politika uygulamalarına dayandırıyor. Kemal Derviş'in niyet mektubunu dayandırdığı açıklamalar son 10 yıla odaklanıyor. Açıklamaları Özal dönemine veya 50 yıl öncesine, hatta daha da uzatarak 200 yıl öncesine götürülenler var. Aslında bu açıklamaların özünü "paradigma krizi" olarak isimlendirmek mümkün. "Paradigma krizi" açıklamaları sorunları ta Osmanlı'dan beri gelen bir devlet yapısına ve işleyiş biçimine bağlıyor; sonradan, 1970'lerden, hatta 1980'lerden itibaren, o paradigmanın pek değişmediğini, ekonominin yeteri kadar liberalleşmediğini, hâlâ kontrollü ya da devletin çok ağırlıklı olduğu bir yapının sürdüğünü savunuyor. Bu görüşlere zıt bir "paradigma krizi" açıklaması ise, Türkiye'nin yeteri kadar donanımı olmadan aşırı liberalleştiğini ve dış dinamiklerin etkisinde istikrarsızlaştığını ve krizlere çok daha açık hale geldiğini belirtiyor.

Bu açıklamalara ek olarak ve daha özgül olarak, Türkiye'nin uluslararası karşılaştırmalardaki yerini tanımlamak gerekiyor. Türkiye'nin bazı ekonomik göstergeleri çok kötü. Birtakım göstergeler açısından belki dünyanın en kötü ekonomisi. Genel olarak görece dü-

Tülay Arın:
"Kriz açıklamaları sorunları son iki gündeki politika yanlışlıklarından son 200 yılın dinamiklerine bağlamaya kadar giden çok farklı yaklaşımlara sahip."

şük büyüyor; ama son derece de istikrarsız büyüyor. En değersiz ulusal paraya sahip; yani 1 dolar karşılığı ulusal para birimi olarak 1 milyon 300 TL'ye çıktı. Halbuki Economist'in verilerine baktığımızda; Türkiye'den sonra en kötü ikinci döviz kuru 9 bin birim gibi düşük bir düzeyde. En yüksek kısa vadeli faiz haddi uygulanıyor; en yüksek enflasyon oranlarından birine sahip. Borsada düşüş ve çıkış hacimleri Türkiye'yi dünyanın en kötüsü ya da en iyisi yapıyor; yani borsası en istikrarsız olan ülke. Dünyanın belki de en yüksek bütçe açıklarına sahip; belki de en yüksek borçluluk/ulusal gelir oranını yaşıyor.

Kriz" tanımı bence önemli; çünkü krize hafif bir rahatsızlık ya da hastalık teşhisi konulursa, o zaman ne kadar da kolay olurdu krizden çıkmak; yani bir likidite krizi ise halledilir; likidite pompalanır, kriz çözülür giderdi. Kriz esas olarak mali yapı krizi olsaydı, bankaların yapısı güçlendirilerek sistem toparlanırdı. Ben ise krizin iç içe geçmiş çok boyutlu nedenleri olduğunu düşünüyorum. Bir-iki etmen üzerinde odaklaşmak eksik ve yetersiz bir açıklama getiriyor. Kriz nedenlerini üçlü bir ayırım yaparak sınıflandırmak ve bu nedenlerin nasıl birbirinin üstüne binerek birbirini beslediğini araştırmak daha uygun bir yaklaşım.

Birinci grup kriz nedenlerini "kötü politikalar" olarak isimlendirebiliriz. Burada özellikle kamu kesiminin etkin olmaması, yüksek bütçe açıkları, yüksek kamu borçlanma gereği, kamu sektörünün her kesiminin kara delikler şeklinde birbirine eklenerek, açıklar yaratması açıklamalarda öne çıkıyor. Buna bağlı olarak, aslında Türkiye'nin yeteri kadar liberalleşmediği ve dolayısıyla, o anlamda gerekli tüm yapısal reformları yapmadığı eleştirisi getiriliyor. El olarak, yapılmış yapısal reformların yapılma sırası, aşamaları ve zamanlamasının yanlış olduğunu söyleyenler. Bazıları ise uygulanan aletlerin türünün ya da dozunun yanlış olduğunu iddia ediyor. En çarpıcı örneklerden biri de; bu son krizde, para arzının yeteri kadar arttırılmamış olmasının önlenilecek bir likidite sıkışıklığını krize dönüştürdüğü iddiası. Bütün bunları 'kötü politikaların uygulanması/politikaların kötü uygulanması' gibi bir başlık altında toplamak istiyorum.

Burada teşhis aslında piyasaların kötü çalışmasıyla çok bağlantılı bir teşhis değil; daha çok işlerin yönetimi, iktisat politikasının uygu-

lanma biçimiyle ilgili sorunlara işaret ediyor. Bunun içine çok farklı politikaları koyabiliriz; yani "sürüklenen döviz kuru politikası doğru muydu, sabit mi olmalıydı, dalgalı mı olmalıydı" gibi sorular soran çok sayıda tahlil var. Daha çok da, uygulanan politikaların devletin harcamalarıyla ilgili, bütçe açıklarıyla ilgili, para politikasının aletleriyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

İkinci grup nedenleri "piyasa aksaklıkları", "piyasa başarısızlıkları", "piyasa dengesizliği", "mali kırılganlık" terimleriyle isimlendirebiliriz. Bu nedenler aslında piyasaların kendisinde sorun olduğu ve özellikle mali piyasaların aksak çalıştığı görüşüne dayanıyor. Mali piyasaların kendileri aslında aksak, istikrarsız oynak ve kırılgan, kendi kendine dengeye gelmeyen, istikrarsızlıkları birikimli olarak büyüten piyasalar. Spekülatif ataklara, manipülasyona, dalgalanmalara son derece açıktır. Özellikle mali serbestleşmenin derecesi arttıkça mali sermaye hareketleri giderek büyürken kısa vadeli fon hareketlerinin payı olağanüstü artıyor. Piyasalar arasında etkilerin yayılması ve dengesizliklerin bulaşma hızı ve boyutu büyüyor. Bu dengesizliğin üzerine bir de ulusal kırılganlığı arttıran birtakım öğeler eklendiğinde, özellikle ciddi hataları olan politikalar uygulandığında, piyasaların dengesizlikleri derinleşiyor, dengesizlik önce mali paniğe, sonra da mali krize dönüşüyor.

Mali piyasaları bazı politikalarla yönlendirmek bir ölçüde mümkün olsa da bu oynak ve dengesiz piyasalarda her zaman sorun çıkabilir. Ek olarak, günümüzde ağırlıkla kullanılan politika aletleri, özellikle para politikası aletleri ve bunların kendileri yeteri kadar güçlü aletler değil; yani bu tür bir mali kırılganlığı para politikası aletleriyle kolayca yönetmek ve dengeye getirmek her dengesizlik durumunda mümkün değil.

Yukarıda belirtilen etmenlerin istikrarsızlığı arttırdığı, dengesiz piyasaların üstüne bir de ciddi politika hataları bindiğinde dengesizlikleri krize dönüştürmede etkili olduğu doğru. Ama piyasa aksaklıkları asgari düzeyde olsa da politika hataları yapılmassa da mali krizlere yol açan çok daha köklü ve işin temelinde işleyen kriz dinamikleri var. Bu dinamikler benim çok önemli bulduğum, fakat özellikle Türkiye bağlamında dolaysız olarak pek tartışılmayan üçüncü tür bir kriz analizinin odağını

Tülay Arın:
"Kriz esas olarak
mali yapı krizi
olsaydı,
bankaların yapısı
güçlendirilerek
sistem
toparlanırdı."

"Zihniyet Değişimi Yeniden Başlamalı"

Tarihi dönemlerde krizin çözümlü eskimiş ve alışlagelmiş sözler ve bildik politikalar ile gerçekleştirilemez. Çözüm kilitlenen sistemin açılmasından ve durmuş olan zihniyet değişiminin ikinci dalgasını oluşturmamızdan geçmektedir.

Genel Görünüm

1. Türkiye'nin bugününü ve yarınını ne kadar planlayabildiği tartışmalıdır. Bugün ciddi bir meşruiyet krizi söz konusudur.

2. İçinde bulunduğumuz durumun ve geçtiğimiz günlerin vehametini zamanında algılama yeteneği ortadan kalkmıştır.

3. Döviz çıpasına dayalı anti-enflasyonist bir programın gerektirdiği yönetim anlayışı ve alternatif politikalar ortaya konmamıştır.

4. IMF ve yönetim, durumun

kırlanlığını zamanında anlayamamışlardır. Problemin en önemli düğümünün kamu bankaları ve fondaki bankalar olduğunu yeterli kadar önemsenmemiştir.

5. Bu dönemde a) sürdürülemez bir cari işlemler açığı, b) ağır bir finansal krizin ve reel sektör krizinin başlangıcı ile yüz yüze geleceğinin bilinmesine rağmen gereken tedbirler alınmamıştır.

Ne Yapmalıyız?

a) *Kısa Vadede:* Bazı öncelikler tesbit edilmeli ve uygulamaya geçilmelidir. Mali sektörü güçlendirmeli kamu bankaları ve fon bankaları ile ilgili düzenlemeler gerçekleştirilmeli, özelleştirme hızlandırılmalıdır. Krizin, reel sektöre ve sosyal dengelere olumsuz etkisini dikkate almak ve çözmek gereklidir. Kamu harcamaları disiplini altına alınmalı ve bütçe gi-

derleri için yeni gelirler bulunmalı ve gelirler politikası geliştirilmelidir. 1998'deki gibi "enflasyon hedeflemesi" programı uygulanmalıdır. Krizi, kendi kaynaklarımızla ve kendi gücümüzle aşmamız gereklidir.

b) Orta ve Uzun Dönemli Çözümler: Yönetim boşlukları nedeniyle ekonomi, derin kırımlara sürüklenmiştir. Kriz yönetimi oluşturamadığımız için kırımlar derinleşmiştir.

Yeni programın avantajı AB için hazırlanan Ulusal Program'la bir arada yürüyecek olmasıdır. 21'inci yüzyılın değişen kavram ve politikalarını gerçekleştirirken, AB yolunda ulusal programı uygulamak sonuç getirecektir. Bu uygulamalar krizin kalıcı biçimde aşılmasında anahtar olacaktır.

Işın Çelebi / ANAP

ve kriz nedenlerini oluşturuyor. Üçüncü grup nedenleri "kapitalizmde paranın doğası ve mali birikimin doğası" başlığı altında sınıflandırmak istiyorum. Buradaki tahlil mali birikimle reel birikim arasındaki ilişki üzerinde odaklaşıyor; mali birikimin doğası gereği reel birikimden ayrılma, bağlantısını kesme eğilimi göstermesi ve kendi kendini sürdürebilme kapasitesinin temellerini yok ederek krize düşmesi mekanizmalarını açıklamaya çalışıyor.

Mali birikimle reel birikim arasındaki ilişki ya da bu ilişkideki kopuş sorununu; özellikle de parasal birikimin ya da mali birikimin doğasını kısaca açıklamak istiyorum. Bilindiği gibi, kapitalizmde paranın doğası, paranın ikili fiyatı olmasıyla ortaya çıkıyor. Birisi; paranın zamanlararası fiyatı, yani faiz. İkincisi ise paraların ulusal, yerel nitelikli olmasından dolayı mekânlararası fiyatı, yani döviz kuru. Bu son derece önemli; çünkü para ikili fiyatıyla, kendisine atfedilen birtakım fonksiyonları yükleniyor. Bu fonksiyonlardan biri paranın mübadele ilişkisinde bir mübadele aracı olması, ama öbürü, paranın kendi kendisiyle ilişkisi, bir değer biriktirme aracı olması. Böyle baktığımızda, paranın zamanlararası fiyatı, paranın potansiyel sermaye olmasından kaynaklanıyor, ifadesini de faizle buluyor.

Teorilerin hepsinde bildiğimiz gibi faiz,

üretimde yaratılan artıklarla ödenir, kârdan ödenir ve dolayısıyla, o değer bir "iktisadi artıktır", "artık değer"dir. Paranın özü üretimde biçimleniyor. Böyle baktığımız zaman, reel kesimle parasal kesim arasındaki ilişki kurulmuş oluyor ve bu ilişki aynı zamanda borçluyla alacaklı arasındaki ilişkiyi de kuruyor. Herhangi bir faiz ödenecekse mutlaka üretilmiş bir artık olması ve artık üzerinden ödenmesi gereken bir vergi gibi ödenmesi gerekiyor. O yüzden faizi üretim üzerine konulmuş bir vergi sayabiliriz. Borçluların faizleri ödeme yeteneği de üretimden elde edeceği kârlara bağlı ve bu da borçluların parayı üretken bir biçimde kullanmasına ve borçlarını ödeme yeteneğine bağlı. Bu durum şöyle bir sonuç da doğurabiliyor: Eğer borçlu, faizini ödeyecekse ve yeniden borçlanıp yeniden üretim yapacaksa, o zaman borç servisi birincil öncelik haline geliyor, her şeyden önemli oluyor. Bunu özellikle şundan dolayı söylüyorum: Mali birikim problemleri ortaya çıkınca, bu son derece önemli.

Ekonomilerde iki tür birikim oluyor; birisi mali birikim diğeri de reel birikim. Elbette bunlar birbirini destekler biçimde yürürse, sorun olmayabilir; çünkü sonuçta borçlar da faizi de ödenebilecektir. Yani, o parasal birikim ve parasal ilişki üretimde sonuçlanacak ve üretimde özünü bulacak olduğu için, bunların

kopması ciddi bir sorun. Yarattılan artık ve kârlar ya reel birikimde ya da mali birikimde kullanılacak. Mali birikimde kullanılmaya başlandığı zaman, mali birikimin kendi iç dinamiği hüküm sürmeye başlıyor. Birikim kaynakları mali kesime kayarsa, o zaman mutlaka ve mutlaka reel kesimde birikimden feda edilip, öbür tarafa gitmiş oluyor ve öbür tarafa gittiği zaman, reel birikimin kârları azalmaya başlıyor. Çünkü, reel yatırımların bir kısmı üretken yatırımlardır, artık üretir, tekrar tekrar kârla sonuçlanır. Fakat bu birikimin hızı düşerse toplam faizleri ödemekte kullanılacak toplam artık kütlesi nisbi olarak daha küçük kalır.

Mali kesimde ise; reel kesimde kârlar düştüğü için, mali kesim varlıklarının getirileri artmaya başlıyor ve bu getiriler faizleri yükseltmeye başlıyor. Faizler yükselmeye başlayınca, reel kesim daha da az büyümeye başlıyor; çünkü o faizlerle reel birikim yapmak daha zor. Daha az artık üretildiği için, mali kesime yapılması gereken ödemelerin temeli de zayıflamış oluyor. Borçların ödenememe riski yükseliyor, bu da risk prinlerini arttırarak faizleri yükseltiyor. Faiz yükseldikçe mali birikimin reel birikine göre cazibesi artıyor ve kaynaklar daha çok oraya kayıyor ve reel birikimden çekilmiş oluyor. Yani paranın özü ve paranın do-

ğası öyle işliyor ki mali kesim şiştikçe şişiyor. Fakat mali araçların getirileri mutlaka reel kesimin yaratacağı artıklardan ödenmek zorunda olduğu için, krizin çıkması kaçınılmaz. Bu şişme mutlaka bir mali kriz şeklinde patlıyor; çünkü, mali şişkinliğin çok büyüdüğünü ve mali araçların değerinin aşırı yükseldiğini düşünmeye başlayan yatırımcılar portföy boşaltmaya başlıyor. Mali varlıkların fiyatı düşmeye, faiz hadleri yükselmeye başlıyor. Dolayısıyla, riskler arttıkça faizler yükseliyor; faizler yükseldikçe, borçlar ödenemez hale geliyor; borçlar ödenemez hale geldikçe, reel birikim azalıyor. Sonunda, bu mali birikimin hacmi reel kesimin artıklarının faiz ödemelerine yeteceği bir büyüklüğe inmek, yani daralmak zorunda. Bu da, bildiğimiz gibi, mali kriz ve de ya daha hafif biçimlerinde enflasyon şeklinde ortaya çıkıyor. Bir anlamda, para basarak borçları ödemek enflasyonu arttırdığı ölçüde borçların reel değerini düşürüyor, yani şişkinliğin reel büyüklüğünü azaltıyor. Fakat bu yöntem sonsuza kadar kullanılamaz. Mali kriz borçların ödenemez ve sürdürülemez hale gelmesiyle ya iflas ya da borç moratoryumu ile sonuçlanıyor. Mali kriz derhal reel birikim kaynaklarını bütünü daraltıyor ve reel daralma başlıyor. Böyle baktığımızda, mali birikim kendi kendini

"Demokratik- Sosyal - Hukuk Devleti Ayağa Kaldırılmalı"

Türkiye ekonomisi, Cumhuriyet tarihinin en derin bunalımlarından birini yaşamaktadır. Türkiye, "ekonomik bunalımı", Parlatmentodan geçmiş, toplumun farklı sosyal katmanlarının güvenini kazanmış, gerçek anlamda ulusal nitelikli bir program ile, özverinin "çalışanlar-ışverenler-rantiye" arasında adil paylaşımı ile aşabilir.

Türkiye'nin ekonomik krize sürüklenmesinin sorumlusu olan Hükümetin yetkilileri, ilgili Bakanlar derhal istifa etmelidir; tüm yolsuzlukların üzerine kararlılıkla gidilmeli; bunların siyasi bağlantıları ortaya çıkartılmalıdır; 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2002-2006 yılına ertelenmelidir. 2001 için, Geçiş Yılı Programı hazırlanmalı, 2001 Yılı Bütçesi, tümüyle revize edilmelidir. Üretkenlik, uygun kredilerle des-

teklenebilir; Tarıma sağlanan girdi ve kredi desteği, sürdürülmeli; mali sistem şeffaflaştırılmalı, Fondaki Bankalar, yapılandırılarak hızla satılmalıdır. Ziraat ve Halk Bankası, özerk Kamu İhtisas Bankalarına dönüştürülmeli, diğer Kamu Bankaları derhal özelleştirilmelidir. Mali yapısı zayıf özel bankalar, sistemden ayıklanmalı, banka birleşmeleri özendirilmelidir. Tasarruf mevduatına sağlanmış olan güvence sınırı, aşamalı olarak geriye çekilmelidir; İç borç yükünün taşınabilir yapıya dönüştürülmesi öncelikli hedef olmalıdır.

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, sektörel öncelikler gözetilerek özendirilmelidir; ekonomide istikrar, ihracat ve reel sektörlerde gelişme sağlanırken, işsizliğin ve yoksulluğun giderek aşılması,

Sosyal Devletin ayağa kaldırılması, eş zamanlı olarak hedef alınmalı; Kamu çalışanlarına ve emeklilere, gelir kayıplarını telafi edici olanaklar sağlanmalı; İşsizlik Sigortası, krizde işini kaybedenler için özel düzenleme yapılarak, derhal işletilmeye başlanmalıdır.

Yüksek enflasyon, tırmanan işsizlik, yaygınlaşan yoksulluk, derinleşen eşitsizlik koşullarında toplumsal barış korunamaz, demokrasi sürdürülemez...Türkiye'nin, bunalımdan çıkabilmek, "Örgütlü-Yarışmacı-Sosyal Pazar" ekonomisine işlerlilik kazandırabilmek için, Parlatmenter sistemi yaşatmaktan, Demokratik Sosyal Hukuk Devletini ayağa kaldırmak başka çaresi yoktur.

Algan HACALOĞLU / CHP

"Şeffaf Kamu Yönetimi ve Yolsuzluklarla Etkin Mücadele Gerekıyor"

Türkiye ekonomisi bugün yaşanan kriz noktasına, yılların ihmalî, yanlış ve popülist uygulamaları sonucu gelmiştir. Doğru çözümler, doğru uygulamalar için, doğru saptamalar yapmak gerekmektedir. Yolsuzluk ekonomisi; vatandaşın ucuza topladığı mevduatı üretim yerine kendi çevresine aktaran bankacılık sistemi; hayali ihracat; kamu gelirlerinin önemli bir bölümünün fonlar yoluyla bütçe dışına çıkarılması; devlet ihalelerindeki yanlış uygulamalar ekonominin daha da bozulmasına neden olurken, ülkeyi bir dış ve iç borç sarmalına, faiz bataklığına sürüklemiştir. Böylece, gelir dengesizliği iyice artmış, sosyal yapı erozyona uğramıştır. Bu noktada koalisyon, ekonomiyi rayına oturtacak; rant ekonomisi, yolsuzluk ekonomisi, haksız

popülist uygulamalar dönemini bitirecek uygulamaları başlattı.

Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Yasası çıkartılarak çeteler çökertildi. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu oluşturuldu. İç boşaltılan bankalara el kondu, bu bankaları hortumlayanlar yargıya teslim edildi. Kamu harcamaları disiplin altına alınmaya başladı. Öncelikle başlamış yatırımların bitirilmesi, böylece kaynakların rasyonel kullanılması prensibi benimsendi. Bu arada enflasyonist ortamdan çıkar elde edenlerin çıkarları bozulmaya başlaması ile birlikte bugün bulunduğumuz noktaya gelindi.

Yeni bir Ulusal Ekonomik Program hazırlandı. Bu program yeni yasal düzenlemelerle yapısal bir değişikliği hedeflemektedir. Söz

konusu yapısal düzenlemelerin bir bölümü şimdiden yasalaşmış, bir kısmı mecliste yasalaşmak üzere ve diğer bir kısmının da hazırlıkları tamamlanmıştır. Bu programla ve önceden başlatılan uygulamalarla, kimsenin cesaret edemediği yapısal değişikliklerle birlikte gerçek bir rekabet ortamı oluşturulmaktadır. Önümüzdeki dönemde, şeffaf bir kamu yönetimi anlayışı ile, yolsuzlukların üstüne en etkin şekilde gidilerek, popülist uygulamalardan uzak gerçekçi bir yatırım programı ile ekonominin önü açılacaktır. Reel sektörün sorunlarının aşılması için gerekli uygulamalar gerçekleştirilecek, üretim ekonomisi özendirilerek desteklenecektir. Sosyal politikalar hakça uygulanacaktır.

Zeki Sezer / DSP

büyüyen ve sonra kendi yarattığı şişmeyi ve reel kesimden kopuşu kendi dinamiğiyle söndüren, hatta çökerten, krizlerle temizlenen bir süreç. O nedenle, mali birikimin reel kesimle bağlantısını koparmadan dengeli büyümesi mali piyasaların kendi dinamiği ile dengeye gelmesi mümkün değil.

Birtakım kesimlerin durmadan Türkiye'de ekonominin reel kesimine hiç dikkat edilmediği, hep parasal kesimine dikkat edildiği, kaynakların mali kesim faaliyetlerini finanse ettiği, reel kesime kredi sağlamadığı yönünde yaptığı eleştiriler bence bu soruna işaret ediyor.

Bu tahlili kısaca genel çerçevemize yerleştirmeyi deneyeyim: En temelde, mali birikimin doğası kriz yaratıyor. Bunun üzerine piyasanın dengesizlikleri biniyor. İşleyişin doğası kriz yarattığı için, para piyasaları ve mali piyasalar tanım gereği kırılabilir, aksak, dengesiz. Bunun üzerine uygulanan birtakım politikalar, işleyişin doğası gereği yetersiz kalıyor. Bütün bunların üzerine politika hataları ekleniyor. Uygulanan politikalar son derece kötü, son derece dengesiz, birbirleriyle çelişen ve hatta işi yolsuzluğa, hırsızlığa, vurguna, çalıp çırpmaya götürece kadar hukuksuz işlediğinde dengesizliği çığırından çıkarıyor: Söz konusu politikaların çok dikkatle izlendiği söylenen Amerika Birleşik Devletleri'nde veya Avrupa Birliği ülkelerinde niye kriz çıkıyor? ABD Merkez Bankası'nın politika yönetimine son derece de hâkim oldu-

ğu söyleniyor, ama orada da kriz çıkıyor. Orada da, 1987'de veya 2001'de olduğu gibi, borsa bir yılda yüzde 60, yüzde 65 ya da yüzde 70 oranda geriliyor; orada da durgunluk, işsizlik başlıyor vs. İşin doğası gereği mali krizler oluyor; ama bazı ülkelerde krizler çok daha derin ve vahim sonuçlar doğurabiliyor. Çünkü piyasa dengesizlikleri çok daha yoğun, mali güçsüzlükten dolayı çok daha kırılabilir. Türkiye gibi iktisadi potansiyeli, iktisadi temeli zayıf ülkelerde bu çok daha belirgin olarak ortaya çıkıyor. Buna ek olarak, Türkiye'de olduğu gibi, piyasa istikrarsızlıklarını düzenlemeye yönelik politika uygulamaları yetersiz ve zayıf olabiliyor. Hele bu politikalar son derece başı bozuk; hatta yolsuz, hukuksuz ve oluşturacak biçimde kötü yönetildiğinde, krizin yoğunluğu, uzunluğu, derinliği çok daha yüksek oluyor.

Başkan - Sözü Hasan Kirmanoğlu'na veriyoruz. Buyurun efendim.

Hasan Kirmanoğlu - Krizi 'iyi yönetim-kötü yönetim' karşıtlığı çerçevesinde değerlendirmek daha doğru gibi geliyor bana. İzin verirseniz ilk önce krizin "paranın doğasından kaynaklandığı" görüşü üzerinde durmak istiyorum.

Krizin, belli birtakım ekonomik değişkenlerin seyri konusundaki belirsizliğin olağan üstü artması olarak tanımlanması da mümkün. Örneğin, döviz kurunun ne olacağına ilişkin belirsizliğin çok yükselmesi ya da enflasyonun

belirsizliğinin çok yükselmesi, kriz dönemlerinde ortaya çıkan bir durum. 1960 yılının birinci ayından, 2000 yılının 12'inci ayına kadar, 1987 bazlı tüketici fiyatları endeksini, ekonometrinin ilgili literatüründe yapıldığı gibi, enflasyon konusundaki belirsizlik ölçüsü elde etmek amacıyla birtakım işlemlere tabi tuttuğumuz zaman, elde ettiğimiz enflasyonla ilgili belirsizlik göstergesi, Türk ekonomisinin yaklaşık son 40-41 yılının, enflasyon belirsizliği açısından belli bir dönelenendirilmesinin gerçekleştirilmesini mümkün kılıyor. Bu açıdan baktığımız zaman ortaya çıkan tablo, 1960'lı yılların başından; yani planlı kalkınma döneminden, 1970'li yılların başına kadar; Türkiye ekonomisinin son 40 yılında yaşanan belirsizliğin en az olduğu dönem olduğunu gösteriyor. Daha sonra belirsizlik dozunda özellikle 1989'dan itibaren çok belirgin bir artış olduğunu gözluyoruz.

"Kriz, paranın doğasında yatmaktadır" tezi açısından baktığımızda enflasyon belirsizliğinin en az olduğu ve kriz yaşamadığımız dönemlerde acaba, takas ekonomisi mi geçerliydi? Örneğin, 1960'lı yılların başıyla 1970'li yılların başı arasında, ekonomide para kullanılmıyor muydu? Kötü yönetime paranın mevcudiyeti değil de toplumsal tarihî yapı yol açıyorsa, acaba yapı sonradan mı bozuldu? Ne paranın mevcudiyeti ne de tarihi-toplumsal yapı-

nın değişmiş olması, bence içinde bulunduğu kriz düzeyine ulaşan zorlukları açıklamak konusunda yeterli olmayan yaklaşımlar. Bu noktada, özellikle tarihî- toplumsal yapıyla, Türkiye'de yaşanan krizler (ve genel olarak ekonomik zorluklar) arasında çok belirgin bir ilişki olduğunu söylemek yanlış olmaz bence. Aslında buna, merkez-çevre ilişkisi açısından baktığımızda, bunu iktisat politikalarıyla ilişkilendirdiğimizde, oldukça açıklayıcı ve olup bitenlere ışık tutan bir tabloyla karşılaşılıyor.

Gerek merkez, gerek çevre, kendi içerisinde türdeş yapılar arz etmiyorlar. Fakat merkezin içerisinde bir kesim var ki, esas olarak 1950'den ya da çok partili yaşama geçildiğinden bu yana, merkezin çevreyle uzlaşmasını sağlıyorlar. Örneğin, bu en son söylediğim hususla ilgili olarak, dün ve bugün bir hesaplama yaptım.

Bilindiği gibi, sektörler arası gelir bölüşümünü, iktisatta belli birtakım kriterler ya da göstergeler aracılığıyla izlemek mümkün. Bunlardan bir tanesi iç ticaret hadleridir. Örneğin, tarım kesimiyle sanayi kesimi arasında zımnî fiyat deflatorlarının oranı; hangi sektörün belli bir dönemde ya da belli bir yılda, sektörel gelir bölüşümü açısından, nispi fiyatlar aracılığıyla daha iyi ya da kötü durumda olduğunu gösterir. Elimdeki veriler, 1968-98 döne-

"Ekonomik Canlanma ve Güven Sağlanmalı"

Bize göre krizlerin ana sebebi, yönetimin her kademesinde açıkça belli olan beceriksizlik ve devamında oluşan koordinasyon eksikliği olmuştur. Krizle geçen 3-4 yıldan sonra 2001 Şubat'ta, krizlerin nedenini anlamayan, çözümleri bulamayan hükümet, ekonomide nihai darbeyi almış, tüm IMF program uygulamaları ve "kur hedefleme" politikası rafa kaldırılmış ve "Kurtuluş Savaşı (!)" başlatılmıştır. Ancak uyumsuz ve beceriksiz politik ve idari kadrolar ile bu ekonomik savaşın başarı şansı yoktur. DYP, ekonomik krizin iç dinamiklerini harekete geçirip, ihracata yönelecek ve bitme safhasına gelmiş kamu yatırımlarının süratle bitirilmesi yönünde tedbir alarak aşılacağına inanmaktadır.

Ihracatçı sanayi birimlerine Eximbank üzerinden kredi deste-

ğinin artırılması gerekmektedir. Üretici birimler üzerinden piyasaya girecek nakit genişlemesinin, enflasyon üzerine baskısı daha az olacağı gibi, uzun süredir ihmal edilmiş ihracatın canlanmasını sağlayacak, iç piyasada mal sirkülasyonunu artıracak ve ayrıca 2-3 ay gibi bir sürede çıkan paranın ihracat döviz girdisi olarak dönmesi ile sterilize olması mümkün olacaktır.

Döviz kurlarındaki belirsizlik giderilmelidir. Enflasyon-faiz-kur üçgenindeki dengesizlik devam etmemelidir. Vergilerde artış yapılması yerine oranların düşürülmesi, peşin vergi oranlarının da indirilmesi gerekmektedir. Esas olan, üretici, esnaf ve ticaret erbabının faaliyetine devam edebilmesi ve vergi yükümlülüğünü yerine getirebilecek ölçüde kazanç

sağlayabilmesidir. Gerekirse "mali af" çıkarılmalı ve gecikme zamları kaldırılarak taksitlendirme yoluyla vergi tahsilatı hızlandırılmalıdır.

Özelleştirme uygulamalarında ana hedef, satış getirisinin yüksekliği değil, tesislerin hızla üretimini artırarak işletecek ehil müteşebbislere satılmasıdır.

Böylece, bir yandan reel sektör üretime geçirilerek, diğer yandan da sosyal kesimlerin alım gücünde yapılacak iyileştirmelerle ekonominin canlandırılması sağlanmalı ve güven ortamı yeniden tesis edilmelidir. Ancak toplum nezdinde güven ve itibarını büyük ölçüde kaybetmiş olan mevcut hükümetin böyle bir ortamı sağlaması beklenemez.

Hayri Kozakçıoğlu / DYP

"Kendi Kaynaklarımıza Dayalı İktisat Politikaları Olmalı"

Şubat krizi, yıllardır uluslararası tekeller ve yerli ortaklarının çıkarlarına yanıt vermek amacıyla uygulanan ve IMF-Dünya Bankası'nca belirlenen politikaların ürünüdür. Krize yol açan bu politikalar, uluslararası kapitalizmin uzun süredir içinde bulunduğu genel durgunluk ve daralma konjonktürünü aşmak için yürürlüğe soktuğu yeniden yapılanma programının bir parçasıdır. Bu sürecin ikinci temel unsuru ise, mali sermayenin giderek artan ölçüde uluslararasılaşmasıdır. Kriz sonucu sermayenin üretimden kopması kredi hacmini artırmış, teknolojik gelişmeler sayesinde, mallı sermaye tüm dünyada büyük bir hareket kabiliyeti kazanmıştır.

1980'le başlayan dönemde, özel sektör öncülüğünde piyasa ekonomisi ve sermaye hareketleri

serbestisi ve IMF-DB politikalarıyla tüm ekonomik sorunların aşılacağı fikri bir dogma haline getirilmiştir.

Şubat 2001 krizi bu modelin iflasının bir belgesidir. Kriz, IMF'nin hazırladığı "İstikrar programı" henüz yürürlükteyken patlak vermiştir. Bu "istikrar programı", ekonominin dışa bağımlı, spekülasyon yapısını değiştirecek hiçbir önlem içermediği için kaçınılmaz olarak çökmüş, ekonomi krize girmiştir. 2000 yılında Türkiye GSMH'sinin yüzde 20'si kadar iç borç faizi ödemiş, iç ve dış borç stoku GSMH'nin yarısına ulaşmıştır. Buna karşılık sermayeden GSMH'nin yüzde 2'si kadar vergi toplanmıştır. Bu gerçeğe rağmen, sermaye sözcüleri ve Derviş, krizi çözmek için halktan daha fazla fedakarlık talep etmekte, ardarda yapılan zamlar ve kamu sözleşmelerinin IMF'nin istediği koşullar-

da bağtlanması da gösterdiği gibi, krizin faturası emekçilere çıkarılmaktadır. Ancak emekçiler, bu kez kendisine ait bir seçeneği "Emek Programı" adı altında kamuoyuna sunmuştur. Program, ülkenin temel sorunlarına alternatif çözümler önermekte, Türkiye'nin tamamiyle dışa bağımlı hale getirilmesine karşı çıkmakta, bağımsız ve ülkenin kendi kaynaklarına dayanan bir iktisat politikası önermektedir. Emekçi Partisi, "Emek Programı"nın emekçi yığınlar ve aydınlar içinde tartışılıp geliştirilmesi ve sermayeye karşı birleşik bir mücadele içinde maddi bir güce dönüşmesi, sermaye programının püskürtülmesi ve krizin emekçiler lehine çözümü için zorunludur.

**Emekçi Partisi
Çalışma Grubu**

mi arasında iç ticaret hadlerini hesaplamayı mümkün kılıyordu.

İç ticaret hadlerinin sektörler arasındaki verimlilik farkı ile açıklanması mümkün. Ancak, yaptığım hesaplamalar, iç ticaret hadlerini sektörel verimlilik farkının açıklamadığını gösteriyor. İç ticaret hadlerini dış kaynakların milli gelir içerisindeki payı açıklıyor. Bir başka deyişle; ekonomi, dış kaynak bulduğu durumda ya da dış kaynağın milli gelir içerisindeki payı arttığı vakit, iç ticaret hadlerinin, tarım kesimi lehine değiştiğini görüyoruz. Bu açıdan baktığımızda, özellikle 1970'li yılların ortalarından, 1980'li yılların başına kadar böyle bir ilişki var. Bir de, genel olarak 1991-98 ve özellikle de 1995-97 arasında, bu adı geçen ilişki çok bariz olarak mevcut.

Bence, Türkiye açısından sorun şu. Çevreyle merkezin uzlaşmasını ve kendisinin de iktidarda kalmasını sağlayan merkez-sağ, globalleşme ortamında artık bunu yapamıyor. Çünkü, globalleşme öncesi dönem olan 1980 öncesinin en belirgin özelliği fiyatların esnek olmamasıydı. Bu nedenle, merkez-sağ dış kaynak bulabildiği dönemlerde, mali piyasaların ve enflasyonun baskı altında tutulabildiği bir ortamda, dış kaynağı tarım kesimine aktarabiliyordu. Diğer taraftan, ithalat yasaklamalarından oluşan rantlar imalat sanayiinde yüksek karlarla yatırımlara dönüşüyor ve yurtiçi üre-

tim, ücretli kesim ile tarım kesiminin "yüksek" satın alma gücü ile absorbe edilebiliyordu.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez Demokrat Parti döneminde keşfedilen bu "sermaye birikimi modeli", daha sonra 1963'de başlayan planlı kalkınma döneminde "ithal ikamesi" adı altında resmi bir kimlik kazandı. Böylece, merkezin hakim kanadı olan "Kemalistler", merkezin diğer unsuru olan milliyetçi ve muhafazakar (bu özellikleriyle, çevreye "yakın" olan) kesimler ve çevre 1970'li yılların sonuna kadar "banş içinde bir arada" yaşayabildiler. Benim yaptığım hesaplamalar, ekonomiye giren dış kaynağın şu üç amaçla kullanıldığını gösteriyor: 1) iç ticaret hadlerinin tarım lehine iyileştirilmesi, 2) kamu kesimi imalat sanayiinde reel ücretlerin artırılması (oysa, aynı kamu imalat sanayiinde reel ücretlerin emek verimliliği ile hiçbir ilişkisi yok!) ve 3) kamu yatırımlarının artırılması. Daha sonrası malum ama birkaç cümlelik de olsa ayrıntılı açıklamaya ihtiyaç gösteriyor. Globalleşme ortamı artık, FİYATLAR (başta faizler ve döviz kuru olmak üzere) ESNEK OLDUĞU İÇİN, uzunca bir süre, örneğin arka arkaya iki-üç yıl, POPÜLİZM uygulamasına imkan vermiyor. Böyle olunca da, merkezin muhafazakar-milliyetçi unsuru çevreyi artık "merkezle" uzlaştırma kabiliyetini yitiriyor. O nedenle 1980 öncesinde, önce DP sonra AP, 1983 ve 1987'de ise ANAP denetimi altındaki, çevrenin en yok-

şaj kesimleri, artık denetlenemiyor ve merkez sağın sağını tercih ediyorlar.

Özetle, Türkiye, içinde yaşadığımız ve reddedilmesi mümkün olmayan bir nesnel gerçeklik konumundaki küreselleşmeye uygun bir politikalar bütünü'nün uygulama becerisini gösterememek anlamında kötü yönetiliyor. İç ve dış piyasalarda rekabet gücü olan bir üretim ve hizmet aygıtı kurmak, bunun için gerekli beşeri sermaye altyapısını oluşturmak yerine, çok kısa süreli (uzun sürelisine içinde bulunduğumuz küreselleşme ortamı olanak ve izin vermiyor) popülizm uygulamak gibi akıl dışı bir tutum sergiliyor. Böyle davrandıkça da sorun ve karşılaştığı zorluklar büyüyor ve krize dönüşüyor.

Tülay Ann - O yıllarda iç ticaret hadleri hep tarımın aleyhine gelişmedi mi?

Hasan Kirmanoğlu - İki şeyi karıştırmamak lazım; 1995'ten 1998 yılına kadar, hatta 2000 yılına kadar tarım kesiminin lehine; ama bu, tarım kesiminin daha zengin olduğu anlamına gelmez. Bir de; sektörler arası verimlilik diferansiyeline bakmak lazım. Sektörler arasındaki verimlilik diferansiyeline baktığımızda, işlerin tarım kesimi aleyhine değiştiğini gösteriyor. Altını çizmek istediğim husus; ekonomi ve özellikle ekonomi yönetimi, dış kaynağı bul-

duğu zaman, genel olarak popülist, özellikle de seçim ekonomisi çerçevesinde, tarım kesimine yüksek fiyat veriyor.

OECD verilerine baktığımız zaman, 1980-97 arasında tarım kesimine sabit fiyatlarla verilen sübvansiyonlar, Kanada'da, İtalya'da, Fransa'da Türkiye'dekinden daha yüksek. Yani iç ticaret hadleri tek başına bir şeyi göstermiyor. Dolayısıyla, özellikle sektörel gelir bölüşümü açısından, sektörel verimlilik diferansiyeline bakmak lazım ve hem sübvansiyonlar konusunda, hem de sektörel verimlilik diferansiyeli konusunda tarım kesiminin daha kötü durumda olduğunu görüyoruz.

Vurgulamak istediğim husus; iyi yönetim-kötü yönetim karşıtlığı, çok belirgin olarak Türkiye ekonomisini açıklamak konusunda önemli bir fonksiyona sahip gibi; en azından benim düşüncem böyle. Örneğin, 1980 öncesine baktığımız zaman, özellikle biraz önceki merkez-çevre ilişkisi açısından değerlendirdiğimizde, merkez sağ iktidarlar, tarım kesimi ya da çevreyi merkezle uzlaştırma işlevini, dış kaynak bulmak suretiyle görebiliyorlardı. 1980'li yılların başından itibaren ve "küreselleşme" diye nitelendirilen dönemdeyse artık bu uzun bir süre sürdürülebilir olmaktan çıkıyor. Çünkü, küreselleşmenin önde gelen gös-

"Türkiye Büyük Bir Krizin Tam Ortasındadır"*

Birinci IMF Programı Çoktan Sona Ermıştır: IMF programı Arjantin'de olduğu gibi Türkiye'de de Kasım 2000'de fiyasko ile sonuçlanmıştır. GSMH'nin yüzde 5'ine yaklaşan cari açık alarm vermektedir.

Hükümet, IMF programını kabul etmekle, bütün kararlarını yabancı yatırımcının beğenisine sunma mecburiyetine girmiştir. Sonuç olarak ortaya çıkan çözüm önerilerimiz şunlar;

1- Vakit geçirmeden reel ekonomiyi canlandırıcı önlemler alınmalıdır. Kurumlar geçici vergi nisbetleri bir önce yenden yüzde 20'ye indirilmeli, hayat standardı esası kaldırılmalı, özellikle gıda ve diğer temel mallardaki KDV oranları indirilmelidir. Asgari ücret üzerindeki vergi, en azından geçici olarak kaldırılmalıdır. Çıkartılması gereken düşünülen özel tüketim vergisi Türkiye'de üretimi

olmayan lüks mallarla sınırlandırılmalı, taşıt alım satım vergilerindeki artış hafifletilmelidir.

2- İhracatçı desteklenmelidir. Bazı Türk ve yabancı iktisatçılar, şu anda doların serbest bırakılması durumunda kurun bir milyon TL'nin üzerine çıkabileceğini savunmaktadır. Kasım, Aralık 2001'de yeni krizler istemiyorsak kurda programlı bir ayarlamaya gidilmelidir. Bu program dahilinde de, temmuzda başlaması öngörülen bant uygulamasının öne alınmasıyla yapılabilir. Anahtar şudur: Türkiye'nin rezervleri, geldiği hızla giden sıcak parayla değil, mal ve hizmet ihracatı ile dolmalıdır.

3- Özelleştirme. Bugün bir çok şirket borsaya açılma kararını basit bir sebepten dolayı ertelemiştir; 'ekonomik konjonktürün uygun olmaması'. Özel sektör hesabını her zaman devletten daha iyi

yapar. TC'de sadece uluslar arası yatırımcının 'aferin'i almak için Bor Madenleri başta olmak üzere bir çok sabit kıymetini yok pahasına satmamalıdır. Hükümet kendisini 'X ya da Y şirketi özelleştirilmezse ülke batır' fikrinden kurtarmalıdır. Ülke şu anda zaten batmış durumdadır.

Ertan Yülek / FP

* Yazı, 22 Şubat Krizinden önce, 16 Şubat 2001 tarihinde yazılmıştır. Geliyorum diyen felaketi, Sayın Başbakanın görmeyişi ve elinde tuttuğu bombanın fitilini 19 Şubat günü o meşhur MGK toplantısını terk ederek çekmiş olması bu gün Türkiye'yi bu hale getirmiştir. Hükümet bu bombanın hâlâ hasar tutarını bile hesaplayamamış ve belki de hiçbir zaman hesaplayamayacaktır. Kriz Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve sosyal hayatında, dış politikasında tamiri imkansız yaralar açacaktır.

"Ulusal Sanayiye Kurmak Gerekiyor"

Kriz ve çözüm: Derinleşen kriz, yalnız ekonomi boyutlu değildir. Türkiye Batı'dan gelen topyekun bir tehditle karşı karşıyadır. Ulusal devletin temelini oluşturan ulusal piyasa, ulusal mali sistem, ulusal sanayi, tarım ve ticaret bir çökertme operasyonu ile yüz yüze gelmiştir. Amaç, ulusal devletin direncini kırmak; özellikle Türk Ordusu'nu teslim olmaya zorlamaktır.

Ulusal direnme programı: Bu koşullarda, ulusal bir irade ve iktidar oluşturarak, ekonomiyi dışa bağımlılıktan kurtarmak, Türkiye için ulusal devleti yıkımdan kurtarma ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma sorunudur.

Köklü çözümlere yönelmek: Gümrük duvarlarımızı yeniden kurmak, ulusal sanayiye korumak ve

tarımımızı desteklemek, iç piyasa da ticareti yeniden ulusallaştırmak kaçınılmazdır.

Acil Ekonomik Önlemler: 1. Dış ve iç borçlar on yıl taksitle bağlanmalı, küçük alacaklılara olan borçlar zamanında ödenmelidir. 2. TL'nin iç piyasada egemenliği sağlanmalıdır. 3. Sabit kambiyo rejimine geçilmelidir. 4. Nereden Buldun Kariünü çıkarılarak kanunsuz yoldan elde edilen servete el konulmalıdır. 5. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kapatılmalı, emtia borsaları geliştirilmelidir. 6. TL'den altı sifiri atan para reformu gerçekleştirilmelidir. 7. Kamu bankacılığı politikası benimsenmelidir. 8. Özelleştirmeye son verilmelidir. 9. Kentlerdeki rantlar kamu kaynaklarına dönüştürülmelidir. 10. Özel eğitim

ve sağlık kurumları kamulaştırılmalıdır. 11. İlaç Patent Anlaşması iptal edilmelidir. 12. Sigara, alkollü içki ve çay tekelini yeniden kurulmalıdır. 13. Gümrük duvarları ile ulusal sanayi korunmalıdır. 14. Avrupa Birliği ve IMF dayatmaları reddedilerek; tarım üretimini desteklenmelidir. 15. İç piyasada ticaret, ulusal tüccar ve esnafın tekelinde olmalıdır. 16. Eğitim ve sağlık hizmetleri parasız hale getirilmelidir. 17. Gümrük Birliği'nden çıkılmalı, AB Aday Üyeliği'nden çekilmelidir. 18. Gümrük Birliği'nden çıkılmalı, AB Aday Üyeliği'nden çekilmelidir. 19. Irak'a ambargoya son verilmeli, Avrasya coğrafyasının tüm ülkeleri ile ilişkiler geliştirilmelidir.

Mehmet Bedri Gültekin
İşçi Partisi

tergelerinden, sonuçlarından bir tanesi de, fiyatların esnek hale gelmesi. Örneğin, 32 sayılı Kararnameyle, 1989 Ağustosunda kamu kesimindeki maaş ve ücretler artırıldığı zaman, bunu kısa vadeli sermaye hareketleri ya da kısa vadeli sermaye girişiyle finanse etmek mümkün oluyor; ama bu hemen döviz kuru na, faize ve genel olarak fiyatlara, çok kısa bir süre sonra yansıyor. Dolayısıyla, popülist politikaları izleme konusunda, deyim yerindeyse, manevra alanının daralması söz konusu.

1981-88 döneminde, aslında 1970'li yılların ikinci yarısından 1970'li yılların sonundaki krize kadar olup bitenlerin tersinden yürürlüğe konulması; ya da işletmesi söz konusu. Yapısal uyum politikasının arkasından hiçbir şey yapılmadı. Bu anlamda, yönetimin çok kötü olduğu, kesinlikle çok doğru olan bir husus. Hakikaten, belli birtakım göstergelere baktığımızda; örneğin kamu yatırımlarının durumu malum. Sadece eğitim ve sağlık açısından değil, altyapı yatırımları açısından da durum malum. Ama daha da önemlisi; ekonomide başat konumundaki özel kesimin, sadece sermaye yatırımlarının sektörel dağılımına bakıldığında; imalat sanayi yatırımlarının azaldığını, turizm sektöründe yapılan yatırımların, eğitim ve sağlık sektörlerinde yapılan yatırımların arttığını görüyoruz.

Kritik nokta: 1980'li yıllarda, her ne kadar 1970'li yılların ortalarında popülizme sapsak biçiminde dejenere olmuş olsa bile, imalat sa-

nayiine yatırım yapıyordu.

Bu noktada belki tesadüfler, Türkiye'ye ilişkin olaylar olabilir. 1987'deki af, ondan sonra en büyük popülist büyüğümüzün geliyor olması, 1980'li yıllardaki büyüğümüzün, bundan endişe etmesi gibi; spesifik, bütünüyle tesadüfi birtakım etkenler ve bütün bu yapısal uyum politikalarının iyi kötü izlenmesinden sonra uygulanması gereken, makroekonomik istikrar sağlayacak ve dolayısıyla belirsizliği azaltacak bir ortamın yaratılmasına engel teşkil etti. Dolayısıyla, bence olup bitenlerin gerisinde, kötü yönetim mevcut; ama kötü yönetim tek başına açıklayıcı değil. Kötü yönetimle; ekonomi dışı, Türkiye'nin toplumsal tarihi özelliklerini, durumunu ilişkilendirmek lazım. Türkiye'de, mesela oy verme davranışlarıyla, merkez sağın sağındaki siyasi partilerin bölgesel dağılımına, özellikle şehir merkezi, bucak ve köyler ayırımında baktığımız vakit, örneğin bugünkü adıyla Fazilet Partisinin oralardan beslendiği çok net bir şekilde görülür.

Diğer taraftan; merkez sağın bu yapı dolaşısıyla, özellikle küreselleşme ortamında, daha önceden istikrarsızlık ve hatta kriz yaratmaksızın çevre ve kurucu merkezin ideolojik perspektifleri arasında uzlaştıncı rolü oynamasına engel teşkil etmesi; yani küreselleşme ortamının, bunu mümkün kılmaması ve bu mümkün kılmama durumu karşısında, gerekli dönüşümlerin yapılamamış olması; bence, temel sorun.

Dolayısıyla sözlerimi şu şekilde bitirmek is-

tiyorum: Bu toplumsal tarihi yapı, küreselleşme koşulları mutlaka daha sağlıklı bir makro-ekonomik ortamın yaratılması için gerekli olan koşulların, çok bilinçli bir şekilde yaratılmasını gerektiriyor. Dolayısıyla bu noktada, çok iyi bir yönetime ihtiyaç var; ama tabii ki bizzat iyi bir yönetim demek çok da anlamlı değil. Bu iyi yönetimin bugüne kadar, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal kültüründe olmadığı bir demokratik toplumsal uzlaşma temeline oturması gerekiyor.

Nesrin Sungur - Krize, en azından Hasan'ın söylediğinden biraz farklı, Tülay'ın söylediklerine biraz daha yakın bakıyorum. Yaşadığımız krizden belli oluyor ki, şimdiye kadar yaşanmamış, derin bir kriz yaşıyoruz. "Temel dinamikleri neler?" diye baktığımızda; Türkiye'nin yaşadığı krizin, dünyada, özellikle 1990'lı yıllarda, birçok ülkede arka arkaya ortaya çıkan krizlerle, çok ciddi benzerlikleri olduğunu düşünüyorum. Aslında, Türkiye buna benzer bir krizle, ilk defa 1994'te karşılaştı. 1978-79 krizi olsun, daha önceki yaşanan krizler olsun; Türkiye çeşitli dönemlerde, ekonomik krizler yaşadı. Ama ilk defa 1994'te karşılaştığı krizin; dünyada, diğer ülkelerde ortaya çıkan krizlerle birçok benzerlikleri olduğunu düşünüyorum.

"Krizin temel dinamikleri" denildiğinde, hiç kuşkusuz her ülkenin içsel dinamikleri var ve her ülkenin içsel yapısına ilişkin birçok şey söylenebilir. Ama "bu krizlerin ortak bir dinamiği var mı?" diye baktığımızda; bu krizleri, dünyada yaşanan finansal liberalizasyon sürecini koymadan açıklamak bana çok zor görünüyor. "Finansal liberalizasyon süreci" denildiğinde, Türkiye'de ille de bir tarih koyacaksak, 24 Ocak kararlarıyla başlayan bir süreç bu. Hasan'ın söylediği gibi "yapısal uyum politikaları" adı altında, bir süreç halinde uygulandığı ve 1989'da "konvertibiliteye geçiş kararı" diye açıklanan 32 sayılı Kararnameyle sermaye hareketleri serbestleştirildi.

Türkiye, 1994 yılında ilk defa finansal alanda başlayan, arkasından döviz piyasalarına yansıyan ve oradan da reel kesime yansıyan bir kriz yaşadı. 1994'te Meksika'da, buna benzer bir kriz yaşandı. 1997'de Tayland ekonomisinde, arkasından süratle "Asya bölgesi krizi" diye yaşanan bir kriz ve Brezilya, Rusya krizi; velhasıl, dünyada farklı bir kriz süreci yaşanıyor, diye düşünüyorum. Bu kriz süreci içerisinde, bu ülkelerin hepsinin ortak özelliği, en önemli temel dinamik; ülke ekonomilerin, sermaye hareketlerine açılması. Sermaye ha-

"Krizin Derinleşme İhtimali Kaybolmadı"

IMF'nin döviz, bütçe ve para politikalarına, yapısal uyum programlarına harfiyen uymanın faturasının ağır olduğu bir kez daha görüldü. Sermayenin küreselleşmesi sürecine uyum sağlama politikaları, Türkiye gibi ülkelerin köklü krizler yaşamasında yol açtı ve açacak. Bugün sanayileşme ve reel üretim artışına, yatırımlara dayalı bir kalkınma ve büyüme yapısını hedeflemeyen programların kalıcı başarı şansı yoktur. Türkiye'de güvenlik devletine, borsacı devlete, kutsal devlete değil, 'sosyal devlet'e ihtiyaç vardır.

- Sanayileşmeyi, istihdam ve verimlilik artışını hedefleyen, kamunun ekonomideki müdahale alanlarını özellikle az gelişmiş bölgelere yönelik genişleten yatırımcı ve kalkınmacı bir anlayış yeniden benimsenmeli, teknolojik yenilenmeye yönelik yatırımlar teşvik edilmelidir.

- Uluslararası spekülâtif sermaye akışları benzer krizleri yaşamış ülkelerde etkinliği kanıtlanmış denetim araçlarıyla kontrol altına alınmalı; ülke kaynakları da dış borç ve faizlerini ödemek yerine büyümeye ayrılmalıdır. Özel sektörün dış borçlarına kamu garantisi kalkmalı, ayrıca iflas etmiş olan yapısal uyum programları çerçevesinde IMF ve Dünya Bankası'ndan alınan krediler geri ödenmemelidir.

- İç borç stokunun mali sisteme ve tüm reel ekonomiye olan yükünü azaltmak için borcun vadesini uzun döneme yayan ve borcun reel faiz yükünü düşüren bir düzenlemeye gidilmelidir.

- Bütçeyi rahatlatacak önlemler kapsamında, kamu kesimi reformu vergi tabanını genişletecek, servetin ve finansal kazançların vergilerini arttıracak şekilde hızlandırılmalıdır.

- Yolsuzlukların kaynakları kurtulmalı; dokunulmazlıklar sınırlandırılarak siyasi sorumlular yargı önüne çıkarılmalı; kayıt dışı ekonomi sistem içine alınarak kaynak yaratılmalıdır.

- Kamuda tasarruf için, bütçede diğer cari giderlerin de önemli bir bölümünü yutan askeri harcamalar ve yatırımlar indirilmelidir.

Ücretlerden kesintiyi içeren, işten çıkarmaları sürdüren, tarım desteklerine son vererek küçük üreticiyi yoksullaştıran ve göçe zorlayan politikalar gelir dağılımı adaletsizliğini inanılmaz boyutlara varacaktır.

Yoksullaşmış ve esnekleştirilmiş emek piyasasında ucuz emek kullanımı ile bu krizin toplumun emeğiyle geçinen çoğunluğunun ihtiyaçları doğrultusunda atılması mümkün değildir.

Saruhan Oluç / ÖDP

"Kriz Bahane..."

Türkiye, 24 Ocak 1980'den itibaren uygulamaya koyduğu bir modelin, iktisadi gelişimin önünü tıkadığı bir dönemden geçiyor. Özellikle yurtiçinde emekçilerin gelirlerini düşürmek, bütçenin sosyal hizmetlere ayrılan bölümünü kısmak ve sanayiinin ihracata yönelik çalışmasını sağlamak olarak özetlenebilecek olan bu model, 21 yılı aşkın süredir çeşitli dozlarda yürürlükte tutuluyor. Bu modelin en önemli yanı, devletin yurtiçinden borçlandırılması ve bütçenin enflasyon-faiz sarmalı içinde kapitalistlere kâr transferinin bir aracı haline gelmesi oldu.

1990'larda tekeller için yatırımları bedavaya getiren bir teşvik sistemi olduğu halde, Türkiye'de, beğenilmeyen kamu şirketleri hariç pek az yatırım yapıldı. Birkaç yıl için belki dayanılabılır olan bu durum, neredeyse 12 yıl sürdü ve Türkiye sanayisi, rekabet gücünde hızla dünya sonunculuğuna doğru bir yolculuğa çıktı. Bugün devalüasyondan medet umanlar, Türki-

ye'nin, başta ithal girdi bağımlılığı sonucu artan maliyet enflasyonu ve sanayi üretimindeki yapısal bozukluklar nedeniyle, bu 12 yıllık sıkışmışlığı çözemeyeceğinin farkına varmalıdır. Dünya ekonomik konjonktürü, ne yabancı sermaye girişinde ne de ihracatta patlamaya müsait değildir. Bu krizlerin en önemli etkisi, küçük ve orta sermayede önemli iflaslara yol açması ve tekelleşmeyi hızlandırmasıdır. Zaten tekelleşme oranı yüksek olan Türkiye ekonomisi, büyük sermayenin hızla güçlendiği ve devleti doğrudan yönetme girişimlerini arttırdığı bir döneme girdi. Böyle bir dönemde gelecek olan ekonomik başarısızlıkların, yoksullaşma ve işsizliğin, egemen sınıfın başına daha büyük belalar açma potansiyeli olduğu ortadadır.

1994 krizinden sonra olanlar hâlâ aklımızda: "Artık son şansımız; Devleti ve ekonomiyi yeniden yapılandırmak zorundayız" diyorlardı. Yeniden yapılandırmanın maliyetini hiçbir zaman göze ala-

madılar, on milyarlarca dolarlık çıkarılardan ekonominin uzun vadeli çıkarları uğruna vazgeçemediler, onlarca bankayı soyup soğana çevirdiler. Şimdi sıfırı tüketen ekonomide yine sorumlu aranıyor: Devlet küçülsün, kamu bankaları satılsın, kamu emekçileri sokaklara atılsın, tarım ve sosyal güvenlik çökertilsin, kârlı devlet işletmeleri tekellerin emrine sunulsun... Verdiğimiz mücadelede, bu saldırılar karşısında Türkiye solunun değerlerini savunma mücadelesiyle sınırlı kalamaz. SİP, sadece kamu mülkiyetinin iyi bir şey olduğunu savunmaz, bu ülkeyi telceli soygundan kurtaracağını ve halkın refahının temelini oluşturan kilit işletmeleri kamulaştıracağını da beyan eder. Kamu yönetimi soyguncuların ve ahlaksız siyasetçilerin elinden kurtarılmalıdır. Yoksa yurdumuzun talanına seyirci kalmaktan başka yapacak bir şey kalmayacaktır.

Sosyalist İktidar Partisi
Genel Merkezi

reketlerine açıldığı zaman -belki Tülây'ın söylediği gibi, paranın doğası; mali birikimin doğası gereği reel birikimden ayrılması süreci- dünyada, tarih koymak gerekiyorsa, 1970'li yıllarda kapitalizmin içine girmiş olduğu krizden "devlet müdahalesinin çok fazla olması nedeniyle, ekonomiler krize girmiştir" teşhisi. Arkasından devletin, ekonominin çeşitli alanlarından; yani "deregülasyon politikaları, piyasanın egemen kılınması, özelleştirme, mali piyasalarda deregülasyon; devletin, faiz oranları üzerindeki kontrolünün kalkması ve nihayet sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin kalkması" diye bir çözüm bulundu. Daha sonra bu ülkelerde, gelişmiş ekonomilerde bunlar uygulanmaya başlarken "yapısal uyum programları" adı altında, az gelişmiş ülkelere de, bir anlamda dayatıldı. Yani IMF'ye başvurmak durumunda olan ülkelerin hepsi, bu politikaları uygulama koşuluyla bunları aldı.

Türkiye'de, 1989'a kadar nasıl oldu? 1989'a kadar ticarî liberalizasyon, en azından söylem düzeyinde de olsa özelleştirme başladı. Ama o dönemde, hepimiz hatırlıyoruz, ihracatın arttırılması en kutsal amaçtı ve ihraca-

tin arttırılmasına yönelik olarak uygulanan politikalar, bir anlamda parasal önlemlerdi. Türkiye'nin ihraç ürünlerini, dünyada ucuzlaştırmak yoluyla arttırmak, yeni kapasite yaratılmadı, imalat sanayi yatırımlarının azalması süreci ve sonunda 1989'a doğru ihracat hızı yavaşlarken; Türkiye'nin ithalatı daha önce serbestleştirilmiş olduğu için, bir "dış ticaret açıkları" meselesi, gündemine girmeye başladı. Türkiye, 1989'da sermaye hareketlerini serbest bıraktıktan sonra, bir anlamda bu yolla gelecek olan döviz ihtiyacını karşılayacağı bekleniyordu ve nitekim ondan sonraki yıllarda da öyle oldu.

Peki, "bu sermaye hareketleri liberalizasyonu nasıl oluyor, ne tür bir kriz dinamiği yaratıyor?" diye baktığımızda, hepimizin bildiği şey, yani finansal liberalizasyon sürecinde ülkeye giren sermaye akımları bir süre sonra ulusal paranın değerlenmesine ve bunun cari açıklara yansımına neden oluyor. Özellikle Asya krizinde "kötü yönetim, kötü politikalar" gibi şeyler çok söylendi. Bu doğası gereği, banka sisteminin içini çökertiyor; doğası gereği, dış ticaret açıklarının artmasına neden oluyor

ve ülkeler, bir süre sonra bu sürecin işleyişinin doğası gereği, krize karşı karşıya kalıyorlar.

Buna benzer krizler, bu finansal liberalizasyon süreci sonrası, gelişmiş ülkelerde de ortaya çıktı. Yalnız, gelişmiş ülkelerle, az gelişmiş ülkelerin -azgelişmiş ülkeler diye genellemek yanlış belki- belki o "emergence markets" denilen sermaye hareketlerini serbestleştiren ülkelerin, yükselen piyasaların şöyle bir farkı olduğu gözleniyor: Gelişmiş ülkelerde, örneğin Amerika'da 1987 yılında yaşanan ya da Avrupa para sistemi krizi; o döviz piyasasında ya da borsada başlayan kriz oralarda kalıyor, bir döviz krizine dönüşmüyor. Bu finansal piyasalarda başlayan kriz, az gelişmiş ülkelerde, çok kısa bir süre içinde döviz krizine ve arkasından da reel sektöre yansıyor. Neden böyle oluyor? Az gelişmiş ülkelerde niye bu kadar süratle yansıyor? diye baktığınızda da, yüksek dış borçluluk ve dolarizasyonu, neden olarak açıklamak mümkün.

Türkiye'nin 1980'li yıllarda uygulanan politikalarına baktığınızda; devletin, iç borçlanma meselesinin gündeme gelmesi ve sürekli olarak kamu açıklarının, bütçe açıklarının, borçlanmayla finanse edilmesi ve bir süre sonra, dışarıdan gelen yabancı sermayenin, hem kamu açıklarının finansmanında, hem dış ticaret açıklarının finansmanında kullanılması... O arada belki "kötü yönetim" gibi birtakım şeylerden söz edilebilir. Ama bu sistemin doğası gereği böyle bir sonuca götüreceği ve bu gidişin gidiş olmadığı; çok çeşitli vesilelerle, çok çeşitli kesimlerle söylendi ve tam da söylendiği gibi sonuçlar verdi. Yani UNCTAD'ın en son raporunda Bretton Woods sisteminin yıkılmasından sonra ortaya çıkan finansal krizlerin temel özellikleri, temel aşamaları diye 5-6 tane madde sıralanmış ve o maddeleri aynen Türkiye ekonomisine, Asya ülkelerine, Brezilya'ya uygulayabilirsiniz.

Burada, ülkelerin iç dengeleri bozuk olduğu zaman, bu tür sermaye girişlerinin istikrarsızlık yaratacağı söyleniyor. Hayır; örneğin baktığınızda Meksika'da kamu açıkları yok. Örneğin, Asya ülkelerine baktığınızda, enflasyon oranı son derece düşük, kamu fazla veriyor; ama kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan başka sorunları var. 1987'de, bu krizden önce Tayland ya da Asean ülkeleri diye baktığınızda; 1990'ların başından itibaren, ülkelerini bu kısa vadeli sermaye hareketlerine açıyor-

lar, çünkü buna ihtiyaç duyuyorlar. Bu kısa vadeli sermaye, ülkenin döviz ihtiyacını karşılıyor ama girmeye başladıktan sonra, ülkede hep konuştuğumuz yapay bir bolluk ve refah dönemi oluyor. Çünkü, içeriye bol döviz girişi var. Bu döviz girişi kredileri genişletiyor ve kredilerin genişlemesi, bir süre sonra ithalatı artırıyor. Buna bağlı olarak, yüksek büyüme hızları yaşanmaya başlıyor; fakat bu, kendi iç dinamiklerini de içinde barındırıyor. Çünkü bu bütün dengelerin, bozuk olmayan dengelerin bozulmasına ve bizim ülkemiz gibi, zaten bozuk dengelere sahip ülke ekonomilerindeyse, artık neredeyse o dengelerin iyice çığırından çıkmasına neden oluyor.

Bugün Türkiye'de dış borçlar, 6 yılda 60 milyar dolar yükseliyor. Bugün Türkiye'nin dış borçluluk düzeyine baktığınızda, kısa vadeli borçlar inanılmaz boyutlara ulaşmış vaziyette.

Yine bu sistemin doğası gereği "banka sistemi, banka sisteminin reorganizasyonu" diye bir şey sürekli gündeme geliyor; fakat "banka sisteminin temel bozukluğu nedir?" diye baktığınızda, en önemli bozukluklardan bir tanesi dışarıdan ucuza borçlanıp, içeride yüksek fiyatla kredi verme imkânı ya da devlete borç verme mekanizması işlediği sürece, bu sistem böyle işleyecektir, bunun başka yolu yok. Bugünkü programda da, sanki böyle bir şey hiç yokmuş gibi, temel mesele kamunun savurganlılığı gibi birtakım çözümler getirilmeye çalışılıyor.

Bu dinamikler, yani kısa vadeli sermaye hareketleri serbest olduğu sürece -ki bütün ekonomilerde böyle- bunun yeniden kriz üretmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünüyorum. Çünkü bu yapı, kendi içinde, kriz üretecek dinamiklerin hepsine sahip. Dolayısıyla Türkiye'nin yaşadığı krizi, sadece kendi iç özelliklerine bakarak açıklarsak yanılız ve eksik kalır kanısındayım. Dünyada yaşanan temel finansal kriz; yani 1990'lı yılların krizi ya da "globalleşmenin krizi" diye de adlandırılan krizlerden bağımsız olarak açıklanamayacağı düşüncesindeyim.

Metin Sarfatı - Tülay Hoca'ya şunu sormak istiyorum: Sorunu, paranın doğasına yüklediniz. Paranın doğasına yüklediğinize göre, yanlış düşünmüyorsam mantıksal sonucu, eğer para olmazsa kriz kalkacak. Yani parayı kaldırıp, Hasan Hoca'mın dediği gibi trampa ekonomisine dönmeyi mi öneriyorsunuz? O zaman sorun kalkar mı?

Nesrin Sungur:
"Türkiye'nin yaşadığı krizi, sadece kendi iç özelliklerine bakarak açıklarsak yanılız ve eksik kalır."

Tülay Arın - Paranın doğasından kastettiğim şey şu: Kapitalizmde paranın bir 'zamanlararası' fiyatı var, bir de 'mekânlararası' fiyatı var. Dolayısıyla, onlar hep reel kesimle bağlantılı çalışırsa ve dediğim gibi, o faiz ödemelerine yetecek artık artışı üretilirse düzgün çalışıyor. O zaman, Hasan'ın anlattığı istikrarlı dönemler elbette olacaktır; çünkü, illâ her an mali sektörle reel sektörün birbirinden kopması şart değil. Ama işleyiş içkin olarak çelişkili. Hatta şunu söyleyebilirim: Bretton Woods sisteminin kurulmasının amacı da geçmiş dönemde yaşanan muazzam çalkantıları önleyecek bir uluslararası para sistemi kurmaktı. Yani para hareketlerinin, özellikle uluslararası para hareketlerinin, mümkün olduğu kadar uluslararası reel hareketlere paralel gelişmesi ve buna temel olacak döviz kurlarının istikrarını sağlamayı amaçlamıştı. Bu sistemde kısa vadeli sermaye hareketleri sınırlandırılmıştı. Bretton Woods anlaşmasının en önemli iki özelliği vardı: Birincisi, paranın mekânlararası istikrarını sağlamak üzere döviz kurlarının bir altın temeline bağlanması. İkincisi de; paranın zamanlararası istikrarlı olması için, bunun reel yatırımlarla bağlantısının kopmaması; yani uzun vadeli yatırımları finanse eden, uzun vadeli sermaye hareketleri olması.

Liberalleşme ortaya çıkınca en önemli sonuç şöyle olmuştur ve bu UNCTAD'ın raporlarında da hep tartışılmıştır: 1970'lerde, uluslararası para hareketleri, mesela ihracat ve uzun vadeli yabancı sermaye yatırımlarının sadece 3-4 katıydı ya da bazı dönemlerde sadece 2 katıydı. Sonra yüzde 1'ine düştü; dolayısıyla mali birikim reel birikimi finanse etmek yerine kendi içinde dönüyor ve büyüyor.

Eğer bir ekonomide bütün yatırımlar sadece kâr amacıyla ve özellikle de özel sektörün kâr amacıyla yapılıyorsa, yatırımlar kâr nerede daha yüksekse oraya gidecektir. Anlatmaya çalıştığım malî birikim ya da parasal birikim, doğası gereği giderek reel kesimden kopuyor; çünkü getiriler malî birikimde daha yüksek. Reel kesim geriledikçe -ki bu bütün dünyada oldu- birikim kaynakları bütünü malî sektöre gidiyor. Şimdi şu soruyu sorabiliriz: Kapitalizmde paranın sermaye olması kapitalizmin özüdür ve kaçınılmazdır; yani, bir eşdeğer ölçü birimi ve zamanlararası değer saklama aracı olmak zorundadır kapitalizmde. Dolayısıyla, "krizleri önlemek için parayı ortadan kaldır-

Tülay Arın

mak mı gerekir!" sorusu, yani "trampa mı olsun?" sorusu anlamlı bir soru değil. Birinci açıdan anlamlı soru değil; çünkü, kapitalizm mutlaka parayla çalışır. Ama şunu kastediyorsak: Krizleri ortadan kaldırmak için, parayı mı ortadan kaldırmak gerekir? Evet, o zaman malî birikimin bir kâr amacı olarak, bir gelir kapısı olarak, kendi başına; üretilmiş değerleri paylaşmak suretiyle, toplamı sıfır olan bir oyun oynamak suretiyle birikime gitmesi, mesela sosyalist bir ekonomide düşünülecek bir faaliyet ve değer aktarma biçimi değildir. Tam da bunu kastediyordun herhalde, değil mi?

İsterseniz açıkça söyleyeyim; dengelerin, fizik dengeler temelinde kurulduğu bir ekonomide parasal birikim ve kendi kendini şişiren reel ekonomiden kopan bir malî birikim düşünülemez. Sermaye değildir ki para, değil mi? Bir değer ölçüsüdür. Yani değer saklama aracı olsa bile, paradan para kazanma; yani paranın kendi dinamiğiyle hükümünü sürdürüp, reel kesimden iyice koparak şişmesi ve sonra paylaşılacak yeteri kadar değer kalmayınca mutlaka çökmesi, kapitalizmin bir özelliğidir. Ama kapitalizmde "trampaya mı gidelim" demenin anlamı yok; çünkü trampaya gidilemez.

Aslında trampaya da gidilmiş. Krizde, bazı köylerde trampaya da gidilmiş şu anda. Ama genel olarak kapitalizmin çalışması için, bu mümkün değil. Paranın bir eşdeğer ölçütü olarak mübadele aracı olmasının ötesinde kapitalizme daha da önemli işlevi biriktirme aracı, yani sermaye olması. Yani, para kazanmak amacıyla malî birikim, kapitalizmin ayrılmaz özelliği. Eğer tartıştığımız tahlilin çerçevesi doğruysa, sosyalizmde ya da komünizmde, para biriktirme ve para kazanma aracı olamaz.

Tülay Arın:
"Mali birikim ya da parasal birikim, doğası gereği giderek reel kesimden kopuyor; çünkü getiriler malî birikimde daha yüksek."

Çünkü mali birikim değer yaratmaz, varolan değerleri paylaşır; biri kaybeder biri kazanır. Mali birikim, birikim kaynaklarını hep reel; yani istihdam yaratacak, üretim yaratacak, değer yaratacak alanlarda kullanmaktan kopmuş paradır. Spekülatif amaçlarla elde tutulmakta ve reel birikime gitmemektedir -tam da Türkiye'nin yaşadığı gibi-. Bilindiği gibi, Keynes'in kuramının kapitalizmin işleyişi ile ilgili olarak gördüğü en ciddi sorunların başında mali piyasaların işleyiş biçimi ve spekülasyon gelir. Keynes buna karşıdır. Dolayısıyla, paranın doğası ve mali birikimin krizli dinamiği ile ilgili sorunlar konusunda tahlil yapmak için illa antikapitalist olmak gerekmez. Zaten spekülasyon olunca, spekülatif atak da olur, manipülasyon da olur, mafya da olur, her şey olur.

Fuat Ercan - Paranın yönetimiyle ilgili vurguya, biraz detaylı bakmak gerekiyor; paranın iyi yönetimi ya da paranın doğası. Son dönemde Giovanni Arrighi'nin 'Long Plaine Centre' diye çok güzel bir çalışması var ve orada güzel bir ayırım yapıyor "ne zaman para/sermaye reel sektörün önüne geçiyor; ne zaman reel sektör, para/sermayenin önüne geçiyor", orada, paranın doğasının, sermaye birikiminin tarihsel hareketleriyle bağlantısı kuruluyor. Yani 1700-1800'lü yıllarda reel sektör artış gösterdiğinde; birden, finansal yapının egemen olduğu bir döneme geçiliyor, o dönem bir süre sonra kapanıyor ve sonra yeniden reel sektörün Keynezyen dönemde belirleyici olduğu bir döneme geçiliyor. Yani paranın doğasının da, tarihsel olarak sermaye birikiminin, dünya ölçeğinde sermayenin toplam döngü eğilimleriyle bağlantısı var. Mali sektörle reel sektör arasındaki o değişmelerin, sermaye birikiminin dünya ölçeğindeki birikim tarzıyla bir bağlantısı var. O yüzden de, mesela Nesrin hocamızın söylediği gibi 1999'daki Brezilya'da önerilenler, Brezilya'daki krizin açığa çıkışı ve uygulamalarına baktığımızda, öyle benzerlikler var ki... O zaman ne oluyordu? Tarihin belirli döneminde, hem Brezilya'da, hem Malezya'da, hem Türkiye'de ne oluyor da birden kötü yönetim ortaya çıkıyor? O zaman, daha uzun erimli; yani "Long a dury" dedikleri, iktisatçıların biraz gözardı ettiği, çok da uzun erimli yapısal dinamiklerle bağlantıyı kurmak gerekiyor ki, birden ortaya çıkan kötü yönetimin altında yatan gerçekliği yakalayalım.

Bana kalırsa, orada da paranın doğası ser-

maye birikiminin ritmik hareketleriyle önem kazanıyor. Belirli bir noktadan sonra reel sektör krize girdiği anda, faizle kâr arasındaki hiyerarşik ilişki tersine dönüyor. Üretim mantığı yerine, üretilenlerin yeniden paylaşılma mantığı açığa çıktıkça; bir de, asimetrik olan ülkeler arasındaki, mekânlar arasındaki döviz kuru farklılığı, krizin farklı biçimler almasına yol açıyor. Ama farklılık, merkez kapitalist ülkelerle çevre ülkelerdeki bir farklılığa dönüşüyor. Brezilya olsun, Malezya olsun, farklı eğilimler olmakla birlikte kötü yönetim gerçekten var ve buna "hayır" dememek lazım. "Kötü yönetime yol açan faktörler ne?" diye sormak gerekiyor bence.

Sonuç olarak 'paranın doğasıyla, sermaye birikimi mantığı arasındaki o iç içe geçmiş mantığı biraz daha açığa çıkarmak gerekiyor' diye düşünüyorum.

Hasan Kirmanoğlu - Biraz önce Nesrin dedi ama; uygulanan politikaların, özellikle sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin bizi istikrar bozucu etkisi olmadığını söyleyenlere bir karşı argüman olarak "Meksika'da kamu açığı yoktu, o halde sebep kamu açığı değil" deniliyordu değil mi?

Tülay Arın - Hayır, tam değil.

Hasan Kirmanoğlu - Tamam, doğru. Meksika'yla ilgili olarak, kamu açığı olduğunu söylemek mümkün değil; ama siyasi istikrar var mıydı? Buradan, biraz önce senin söylediğinle geçiş yapmak, bağlantı kurmak istiyorum: "Kötü yönetimin altında yatan gerçek; paranın doğası" deniliyor ve bunu anlamadığımı itiraf etmek durumundayım.

Tülay Arın - "Parasal birikimin, mali birikimin doğası" demek daha doğru olur aslında.

Hasan Kirmanoğlu - İki ülke düşünelim. Bir tanesinde makroekonomik/siyasi ve toplumsal istikrar mevcut diğeri ise tüm bu bakımlardan sorunlu. İkisinde de sermaye hareketleri bütünüyle serbest olsun. Acaba hangisinde destabilize edici ve hatta sonuçta kriz yaratabilecek etkiler ortaya çıkar?

Tülay Arın - İzin verirsiniz açıklayayım. Aslında, dikkat ederseniz, "tek sorun kötü yönetimde değildir, sorun işin doğasındadır ya da mali birikimle reel birikimin birbirinden kopmasıdır" gibi bir ayırım yoktu; hep birbirinin üstüne binen faktörlerden söz ettim. "Zaten piyasalar aksak, zaten krize açık; ama piyasaların aksak olmasına, mali birikimle reel biri-

Fuat Ercan:
"Paranın doğasıyla, sermaye birikimi mantığı arasındaki o iç içe geçmiş mantığı biraz daha açığa çıkarmak gerekiyor."

kim arasındaki kopuşun doğası yol açıyor. Üstüne, bu politikalar iyi uygulanırsa bile pek çözümlenmiyor; ama bir de kötü yönetim olursa, artık dayanılmaz oluyor" gibi üst üste binen faktörler söyledim.

Biraz açmak için, isterseniz Türkiye'de bu etkileri biraz harmanlayıp, çok kısa özetlemek istiyorum. Mesela, bütçe açıkları ya da mali kesimin açıkları bu boyutlara kadar geldi. Anlatmaya çalıştığım kuram; yani reel birikimle mali birikimin birbirinden kopması, borçluluğun toplumsallaşması ve devletin mali krizi teorisi aslında. Bu, "devletin mali krizi" teorilerinin en son kuşağı. Hatırlayacaksınız, daha önce devletin mali krizi çok çeşitli etmenlerle açıklanmıştı; ama bu etmenler esas olarak reel etmenlerdi. Özellikle mali serbestleşme, ve o anlamda küreselleşme, devletin mali krizine ek etmenler getirdi. Reel kriz etmenlerinin, James o'Conner türü mali kriz etmenlerinin hâlâ çok büyük önemi var ve kapitalizmde devlet harcamalarının düşürülememesinde belirleyici etmenler bunlar. Ama bunların üzerine, uluslararasılaşma ya da mali açıklık özellikle mali birikimin işleyişinden kaynaklanan ek kriz etmenleri getirdi. Bence bunu Türkiye'de epeyce açık bir biçimde görebiliyoruz.

Devletin mali krizi yok muydu Türkiye'de? Devletin mali krizi her zaman vardı. Bütçe açıklanmıştı, daha istikrarlı olduğu dönemler vardı; ama devletin bugün geldiği aşamada borçluluğu nedir biliyor musunuz? 1999'un sonunda iç borç ve dış borç, gayri safi milli hâsılının aşağı yukarı yüzde 83'üne ulaşmış. Bunun üzerine yeni riskler ve yeni borçluluklar geldi. Mesela, özel sektörün bütün kredisine garanti verdiler, değil mi? Özel bankaların borçları için yabancı kredilerin tümüne garanti verdi bu devlet.

Başkan - Bunda görev zararları var mı?

Tülay Arın - Görev zararları da var elbette. Bu, Sayıştay tarafından Ekim 2000'de kabul edilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilmesi kararlaştırılan '2000 Yılı Mali Raporu' başlığı altında inceleniyor. Şöyle bir durum var: Devletin görünen borçlarının üstüne, bir de görünmeyen; aşağı yukarı gayri safi milli hâsılının yüzde 18'i kadar ek bir borç var ve onları eklediğimizde borç yükü 1999'da yüzde 83'e varıyor. 2001'de risk faktörlerini de katarsak herhalde yüzde 100'e falan ulaşacak. Bu hale nasıl geldi? Elbette kötü yönetildi ve bu hale

geldi. Ama kötü yönetime zemin hazırlayan o kadar çok etmen vardı ki, bunlardan en başta gelen de mali liberalleşmeyle ilgili sorundur.

Devletin mali krizi özellikle mali serbestleşme çerçevesinde şöyle ortaya çıktı: 1989'daki liberalizasyonla beraber, yapılan birkaç araştırmaya göre; Türkiye, mali bakımdan dünyanın en dışa açık ülkesi. Bir yığın OECD ülkesinde yapılan birtakım göstergelere göre, en dışa açık olduğu, döviz hareketlerinin en kolay yapıldığı ülkelerden biri. Bu öyle bir dönemde geldi ki, 1980'in başından itibaren, liberalizasyon aşama aşama ilerledi. 1983 yılı bu borç krizinin başlangıç noktasıdır ve öyle bir dönemdir ki o Reaganizm falan derken, Özal yönetimi vergileri çok ciddi düşürdü. Ek olarak, ihracat sübvansiyonu, yatırım indirimi vb. teşvik yöntemleriyle özel sektöre çok ciddi vergi indirimleri yaptılar. Çünkü o yıl öyle bir yıl ki, özel sektörün çok ciddi bir tasarruf açığı vardı, yatırımlar ciddi bir şekilde düşmüştü ve krediler plase edilemiyordu. Bankalarda mevduat birikiyordu, krediler dağıtılamıyordu ve ikisi denk geldi, borçlanma başladı. Bu bir kere başlayınca elbette kendi kendini besleyerek sürüp gidiyor. 1989'da bu tür bir sorunun ciddiyetinin artmasındaki en önemli neden, 1989'daki mali liberalleşme ile beraber faiz hadlerinin çok yükselmesi. İkincisi de ekonominin dolarize olması.

Faiz hadlerinin yükselmesi bu borçları biriktirmeye başladı. Ondan sonra 1994'te para basarak, zaman zaman borç alarak falan halletmeye çalıştılar, sonra iş çığırından çıktı artık. Hele hele riskler arttıkça, bildiğiniz gibi, faiz hadleri daha da yükseldi. O zaman, şöyle bir sonuç da teoriye son derece uygun, özel sektör borçluluğu kamu borçluluğuna dönüştürüldü. Ondan sonra özel sektör yatırım yapmama, bu paraları devlete vermeye başladı ve dışa açık bir ekonomide bu borçluluğun sürdürülmesi, çok büyük ölçüde kısa vadeli hareketlerle, bankaların açık pozisyonlarıyla sağlandı. O zaman özel sektörün aslında yüklenmesi gereken vergiler, reel birikim için borçlanması gereken mali fonlar tümüyle kamu sektörüne aktarılmış oldu ve istikrarsız hale geldi.

Bir örnek vereyim, yaptığım bir araştırma da var; bakın ekonomi ne kadar istikrarsızlaşıyor: Özellikle kredilere bakalım; ekonomideki toplam krediler ve dışarıdan alınan krediler. Bu krediler, ekonomide o kadar istikrarsızlaş-

**Tülay Arın:
"1989'daki
liberalizasyonla
beraber, yapılan
birkaç
araştırmaya
göre; Türkiye,
mali bakımdan
dünyanın en dışa
açık ülkesi."**

racı bir öge ki, mesela, şu rakamı bulduğumda inanmadım ve tekrar tekrar hesapladım: 1994'te dış kredilerin azalmasından dolayı, bütün kredi stoku yüzde 30 düşüyor. Daha sonra, 2 yıl sonra para geliyor ve yüzde 24 artıyor. Düşünebiliyor musunuz, bir kredi sistemi, bir yıl yüzde 29-30 daralıyor, öbür yıl yüzde 25 genişliyor, öbür yıl tekrar daralıyor. Böyle olunca, devletin en önemli birincil amacı borçları yönetmek oldu.

Yine başka bir hesabıma göre; bütün bu süre içinde devletin bu kadar borçlanmışlığı, bütçenin yarısını bulan faiz ödemesi, buna ek olarak ödenen ana paraların reel faaliyetlerle hiçbir ilgisi kalmayan bir ödeme aşlında. Çünkü 20 yılda devletin, genel hizmetler dışında yaptığı hizmetlerin gayri safi milli hasılaya oranı yüzde 6-7 civarında; orada donmuş kalmış, bu yıl çok daha az olacak. Kamu yatırımları ise ulusal gelirin yüzde 1-2'sine düştü.

Devlet bu borçları yönetmek için gerçekten yapmadığını bırakmadı ve en nihayet bütçe açığını daha düşük göstermek, borçlanmayı daha düşük göstermek için, Sayıştay'ın "görünmez borçlar" dediği, ortaya çıkardığı borç yöntemine başvurdu. Çünkü borçlar o kadar yüksek gösterildikçe, mali birikim bütçünün riske giriyor, çünkü ödenemeyecek düzeylere çıktığı düşünülüyor. Risk arttıkça faizler yükseliyor ve artık borçlanılamayacak hale geliyor. Ne kadar saklamışlar biliyor musunuz? 1971 yılından 1999 yılına kadar bütçelerde borç stoklarında görünmeyen, 116 milyar dolar gizli borç, fonlarda, birtakım kayıtdışı hazine işlemlerinde... O zamana kadar devletin bütçe açıklarının toplamı da 109 milyar. Görünen borçlar kadar ya da çok daha fazlası kadar görünmeyen borçlar var. Bu borçlar ve Kasım ve Şubat krizleriyle beraber devlete devredilen mali kesimin açıkları birlikte düşünülürse, sorun Türkiye'yi teslim almış durumda. Türkiye'nin bütün geçtiğimiz dönemde en önemli politikası, reel hareketlere hiç bağlantısı olmayan bir enflasyon hedefini tutturmak oldu. Niye patlamadı, niye hiper enflasyona gitmedi, niye düşmedi? Çünkü, döviz kuru görece aşırı değerli tutturulacak, fiyatlar ona göre belli bir enflasyon haddinde tutulacak. O yapılmazsa, bir yandan o kadar dolarlaşmış mevduat çekileverecek ya da krediler kesileverecek. Aslında bu, elbette kötü yönetim ve burada müthiş yolsuzluklar da yapılmış durumda.

Düşünebiliyor musunuz; milli gelirin beşte biri civarında gibi bir meblağ kayıtsız; daha önceki Sayıştay raporlarında yok, bütçede yok, Parlamento'dan geçmiyor. Elbette bir yılın işlemde, yap-işlet-devret'in finansmanında, Kıbrıs'a yardımda, birtakım askeri borçların ödenmesinde, inanılmaz yerlerde harcanmış. Ondan sonra yolsuzluğa karışan bankalara birtakım ödemeler yapıyor. Faiz ödüyor, ama borç senedi veriyor, ya da borç konsolidasyonu yapıyor, tahvil veriyor. Bunlar elbette çok kötü yönetim; ama borçları saklama telaşıyla da, Merkez Bankası'ndan ya da dışarıdan borçlanacağına devlet bankalarından borçlanılmış, devlet bankalarının altı oyulmuş. Bunu resmen açıklanmadan önce de biliyordum, çünkü orada çalışan bir öğrencim vardı ve kaç yıl önce "buradan alıp borçları finanse ediyorlar ve bunun kaydı yok" diyordu.

Özel sektöre faizden o kadar para aktırılıyor, yatırımlar artmıyor, hele üretken yatırımlar artmıyor. Devlete o kadar borç giriyor; ama devletin yatırımları milli gelirin yüzde 1-2'sine falan düştü. Devlet hiç yatırım yapmıyor, reel hizmetler yapılmıyor; yüzde 5'te, yüzde 6'da, yüzde 7'de donmuş kalmış. Yani mali birikim öyle bir büyümüş ve reel birikimden öyle bir kopmuş ki gün geçtikçe başa çıkılması ve yönetilmesi, sürdürülmesi bütçünün zor hale geldi. Bu süreç kaçınılmaz olarak patlayacaktı. Çünkü, toplumun bütün açıkları devletin bütçesinde kristalize oluyor. Özel sektör borçlarını ödeyemezse, onların ne olacağını hiç bilmiyoruz henüz. Bu şekilde, devletin politika yapma kapasitesi tümüyle ortadan kalkmış oluyor; yani devlet hiçbir maliye politikası uygulayamaz hale geliyor. Daralan, depresyona düşen ekonomide daraltıcı politika olur mu? Daralıyor, iflaslar oluyor, krediler kesiliyor, ücretler enflasyonda eritiliyor, harcamalar duruyor, devlet yatırım yapmıyor, KİT'ler üzerinden istihdam yaratmıyor. Böyle bir politika olabilir mi? Bildiğimiz bütün iktisada aykırı. Bütün iktisat politikası uygulama kapasitesi ortadan kalkmış oluyor ve o tek öncelik borçların ödenmesi olarak bütün ekonomiye kendini dayatıyor.

Başkan - Özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansal liberalizasyon bir ülkeye girdiğinde, orada kriz yarattığına dair elimizde çok örnek var. Ama şöyle bir ilişki var: İstikrar programında, diyelim ki dezenflasyon politikası uyguluyoruz. En önemlisi nominal çıpa olarak

Tülay Arın:
"Toplumun bütün açıkları devletin bütçesinde kristalize oluyor."

doları kullanıyoruz, faizi yükseltiyoruz ve bildiğim kadarıyla hakikaten bunu yapmadan da enflasyonu indirebilmiş bir ülke yok; döviz tutmadan, ondaki güvensizliği gidermeden. Ama bu aynı zamanda sıcak parayı çekiyor. "İstikrar programı" adı altında yaptığımız bir şey; enflasyonu indirelim derken, sıcak parayı çektik. Eğer liberalizasyon varsa, aynı zamanda istikrarsızlığın ta kendisi oluyor. Hasan Kirmanoğlu'na şunu sormak istiyorum: İyi yönetim içerisinde finansal liberalizasyondan vazgeçmek var mı, yok mu?

Tülay Arın - Finansal liberalizasyon iyi yönetilebilir mi?

Başkan - Evet, onu kapsıyor mu? İyi yönetim veya bir anlamda müdahalecilik; en azından tadilatı olan ülkelerde, makroekonomik dengelerini oluşturmakta olan ülkelerde belli bir dönem "finansal liberalizasyon" gibi konularda, yoksa acaba, müdahale, tamamen tam bir liberal mantıkla bakarak iyi yönetim içerisinde mi giriyor

Hasan Kirmanoğlu - Yok tabii; çünkü şöyle bir zamanlama var, bu konudaki bir görüş ki, bana da yanlış gelmiyor: Öncelikle, genel olarak ülkenin durumunun stabil bir hale getirilmesi ve özellikle de kamu disiplininin sağlanması. Dolayısıyla, bu gerçekleştiikten; ama ekonomik karar birimlerinde bunun gerçekleştiğine ilişkin hakikaten bir güven duygusu oluştuktan sonra finansal liberalizasyonun gerçekleştirilmesi daha doğru. O anlamda Dani Rodrik'in deyimiyle, Türkiye'deki finansal liberalizm prematüre bir liberalizasyon; doğru tabii.

Başkan - Yani o iyi yönetim içerisinde bazen o müdahaleci olmanın da kuralları var. Tam anlamıyla Laissez Faire liberalizmini ....

Hasan Kirmanoğlu - Hayır, benim söylediğim liberalizmle uzaktan yakından alakası yok.

Başkan - "İyi yönetim içerisinde kurallar nedir?" diye netleştirmek için sormuştum.

Tülay Arın - 1990'lardan beri ortaya çıkmış krizlere baktığımızda, bu istikrar politikaları, özellikle döviz çıpası kullanılarak uygulanmış istikrar politikalarının hepsi çöktü. Bir tek Arjantin'de döviz kuru sabitlemesi çökmedi; ama orada da yaklaşık 34 aydır durgunluk var. Gerçekten başarıyla uygulandığı ülkeler var mı? Elbette şöyle bir gerçek var: Makroekonomik istikrarsızlığı daha yüksek ülkelerde, bu belki çok daha büyük maliyetlerle çöküyor. Ama çökmemiş olanı var mı?

Hasan Kirmanoğlu - Bildiğim kadarıyla yok.

Tülay Arın - O zaman herkes yanlış politika mı uyguluyor? Yoksa uygulanan politikalar zaten bu derde deva olabilecek politikalar değil mi?

Hasan Kirmanoğlu - Bence, Türkiye gibi bir ülke açısından esnek kur sistemi daha gerçekçi ve sebebi de şu: Popülizme sapmanın önüne geçecek bir sistem olması. Sabit kur sistemi popülist sapmayı kolaylaştıran bir sistem; ithal girdilerin yoğunluğu ya da oransal olarak payının çok yüksek olması dolayısıyla, döviz kurunun çok büyük bir enflasyonist etkisi olduğunu biliyoruz. O bakımdan, döviz kurunun sabitlenmesi durumunda enflasyonun baskı altına alınması (gizlenmek anlamında) söz konusu ve dış ticaret açığını ya da ödemeler dengesi açığını körüklemek gibi bir etkisi var. O bakımdan, iyi bir yönetim açısından, özellikle Türkiye gibi bir ülkeyi dikkate aldığımızda; yani bu tür kötü yönetim anlamında sabıkası olan bir ülkede esnek kur sistemini tercih ederim.

Tülay Arın - Bu esnekliği başka bir şeyle dengelemek gerekiyor.

Hasan Kirmanoğlu - Bütünüyle yapılması gereken, açık bir şekilde, toplumsal hedeflerle tutarlı, toplumsal tercihleri yansıtacak bir kamu dengesinin oluşturulması; örneğin içeride ve dış piyasalarda rekabet gücü olan, stratejik bir sanayi politikasının desteklenmesi ya da finanse edilmesi konusunda belli bir süre için bunun yapılması gibi.

Fuat Ercan - Dünya Bankası çalışmalarında, iki unsur bir arada gidiyor hep. Kamu borçlanma gereği ve iyi yönetim, Dünya Bankası'nın verilerinden hep referans sağlanan olumlu ve olumsuz şeyler hep buna göre açıklanıyor. Ama şunu sormak gerekiyor: Asya krizinde de iyi yönetim, kötü yönetim, kamu borçlanma gereği işaret edilerek yapılıyor. Ama Türkiye gerçeğinde kamu borçlanma gereğinin yoğunlaşarak arttığı dönem, ülkedeki sermaye birikiminin hangi dönemine tekabül ediyor? Mesela biraz önce çok güzel bir veriden bahsettiniz: Türkiye'de 1980-89 arasında ihracata yönelik sanayileşme bir şekilde hareketlendi, yatırımlarda belirli bir hareketlenme oldu. Ama 1989'dan itibaren Nurhan Hocanın yaptığı çalışmalarda olsun, Erinc Hocanın yaptığı çalışmalarda olsun, Türkiye'de bir şeylerin değiştiğini gösterdi. Birincisi; ihracatın artık sürdürülemez olduğu ve ikincisi de yatırımların yön

Hasan Kirmanoğlu:
"Bütünüyle yapılması gereken, açık bir şekilde, toplumsal hedeflerle tutarlı, toplumsal tercihleri yansıtacak bir kamu dengesinin oluşturulması."

değiştirdiği. Yani daha çok sermayenin yönetilip yönetilmemesi, iyi yönetim-kötü yönetim; üretken sermaye donanımına sahip kesimin hareketlerine, eğilimlerine bakmak gerekmiyor mu? Mesela, 1979'da Hirschman'ın aslında Latin Amerika için söylediği, o içe yönelik sermaye birikimi ithal ikamesine, coşkulu aşamasına bir anda uluslararası rekabete daldıktan sonra, uluslararası rekabette ayakta kalabilmenin krizini, maliyetini sürekli sosyalize etmek için kamu borçlanma gereğinin gittikçe artması gündeme geliyor. Yani kamu borçlanma gereğinin arkasında yatan üretken sermaye donanımıyla, para sermaye donanımı nasıl bir etkileşim halinde ki, bir süre sonra bu kötü yönetime yol açacak kamu borçlanma gereğinin hızlanmasına yol açıyor? Bana kalırsa, buradaki soruyu biraz daha detaylandırmalı.

Kötü yönetim meselesini -eğer kapitalist bir ekonomiyle karşı karşıyaysa- artı değer yaratma, katma değer yaratma kapasitesine bağlı olarak ele alamaz mıyız? Sermaye birikiminin kendi içsel dinamiklerinden açığa çıkan bir probleme bağlı olarak ele alamaz mıyız? Hasan Ersel'in 'timeing' meselesi için, finansal liberalizasyon zamanıyla ilgili olarak söylediği bir şey var; "devlet biraz bollansın diye sıcak paranın girmesine izin verdim" bu doğru olabilir, zaman faktörü açısından. Ama o aynı zamanda, o dönemdeki sermaye birikimini daha da hızlandırmanın bir aracı olarak da görülüyor muydu?

"Hükümet" dediğimiz orada durup, birtakım kötü kararlar almıyor; ona etki eden, onu motive eden, harekete geçiren dinamik, nesnel bir süreç var ve bildiğim kadarıyla sizin çalışmalarınızda; sektörlerarası verimlilik, istihdamla ilgili çalışmalar, zaten bunlar çok açık çıkıyor gibi geliyor bana. Biraz da sermaye donanımı, üretken kapitalistlerin hareket etme tarzını gündemimize alıp krizi açıklayabilir miyiz?

Hasan Kirmanoğlu - Dornbusch tarafından yapılmış bir popülist makroekonomik politika tanımı mevcut. Zamanlama açısından popülist politikalar mutlaka ve her yerde uzun sürmüş sıkı bir istikrar döneminden sonra gündeme geliyor. Dolayısıyla, bana öyle geliyor ki, 1989'da sıcak para girişi popülisti finanse etti ve 32 sayılı Kararname bunun için bir araç olarak kullanıldı. 1981-88 gibi, özellikle ücretliler ve tarım kesimi için, hepimizin bildiği olağanüstü kötü bir dönemi

Hasan Kirmanoğlu

hemen akabinde uygulandı. Aslında ben onu söylemeye çalıştım konuşmamda. Bence, işin bir doğası var; ama paranın doğasıyla hiç alakası yok; Türkiye'nin toplumsal tarihi doğasıyla ya da yapısıyla alakası var. Biraz evvel "kapitalist" falan denildi Türkiye için, değil mi? Türkiye, kapitalist bir ülke olarak görülebilir mi? Avrupa Birliği'nde ücret karşılığında çalışanların toplam çalışanlar içindeki payı yüzde 95 düzeylerinde; Türkiye'de ise bu oran yaklaşık yüzde 36. Toplam çalışanların içerisinde tarım kesimi yüzde 45-yüzde 46. Bu ülkede kapitalizm olduğunu söylemek, ne ölçüde doğru? Bence tartışmaya çok açık.

Tülay Ann - Herhalde bu krizin en önemli sonucu kapitalistleşmeyi hızlandıracak olması. Çünkü bu krizle beraber işsizlikle, tarım kesiminin boşalmasıyla, esnafın bir kısmının batmasıyla çok daha fazla insan işgücü piyasasına dökülecek. Ben şöyle düşünüyorum: Türkiye'nin üzerinde, devletin üzerinde ve ekonominin üzerinde, şu anda kaldıramayacağı kadar büyük riskler var ve bu kriz dışarıdan bir miktar borçlanarak falan temizlenemez gibi geliyor bana.

Size bir rakam vereyim: Şu anda toplam borç stoku; iç borç stoku artı dış borç stoku 190 milyar dolar civarında. Devalüasyonu düşündüğümüzde, Türkiye'nin gayri safi milli hasılasını 2001 yılı için 150-160 milyar dolar olarak hesapladılar.

Serhat Aligil - 2000 yılı için 204 milyar dolar falan hesaplıyorlar.

Tülay Ann - 190 milyar dolar borç yükü var; bu nasıl ödenecek? 1999-2000 arasında, dış borç servisimizin ihracata oranı yüzde 81 imiş. Bu yıl ne olacak bilmiyorum. Ama tahmi-

Hasan Kirmanoğlu
"Zamanlama açısından popülist politikalar mutlaka ve her yerde uzun sürmüş sıkı bir istikrar döneminden sonra gündeme geliyor."

ni borç ödeme rakamlarının ihracat rakamını aşması bile sözkonusu olabilir.

Başkan - Ama sorun olan kısa vadeli ve çok büyük faizli olması. Yoksa Avrupa ortalamasının da çok büyük bir rakam değil toplam borçlar.

Tülay Arın - Hayır. Bitti artık o oranlar. Bir de bu borç büyüklüğüne; devletin fondaki bankaların riskleri için yüklendiği, dış borçlar için yüklendiği, bir yığın garantili borçlar için yüklendiği borçlar dahil değil. Bu herhangi bir şekilde, bir tek yöntemle çözülebilir mi? Şu anda yapılmaya çalışılan, piyasalar zaten borç vermiyor ama; uluslararası piyasalardan borçlanmak yerine, daha düşük faizli, daha uzun dönemli resmi kredilere ve uluslararası kredilere başvurmak. Onun için IMF'nin kapısında, onun için ABD'nin her yetkilisiyle konuşuyorlar ve onun için G-7'lere tek tek gidiyorlar. Doğrusu, böyle bir çıkmazdan kolayca çıkılabileceğini düşünmüyorum. 5 yıl önce biraz konsolidasyon, biraz para basma, biraz iç borcu dış borçla mübadele etme gibi yöntemlerle azalabilir diye düşünüyordum. Ama bu aşamada bu pek mümkün değil. Gizli veya açık borç konsolidasyonu kaçınılmaz gibi geliyor. Zaten "gönüllü" dedikleri vade uzatarak borçları döviz borçlarına çevirme yönteminden bahsetmeye başladılar.

Ben şöyle düşünüyorum: Aslında 1980'den beri uygulanan politikalarla, bu geri kapitalizmin geri özellikleri temizlenmedi. Ben 1980'lerden sonra çok daha büyük bir ayıklanma olacağını düşünüyordum. Tersine; bir yığın küçük işletme girdi, varolan kapasiteler kullanıldı, sanayi yatırımı çok yapılmadı, devlet hiç yatırım yapmıyor; yani o paralar reel kesimle tamamen kopmuş vaziyette. Bu dönemde, bunca yıl ayıklanmayan kapitalizmin çok daha hızla ayıklanacağını düşünüyorum. Dolayısıyla o anlamda, Hasan'ın söylediği şekilde; tarım kesimindeki gizli işsizler kentlere gelecek, hatta işliler gelecek, çok sayıda insan işini kaybedecek, küçük firmalar ya da büyük firmalar batacak, bankaların bazılarının çok kötü batacağını söyleyebiliriz. Mesela, bir başka hesap, bankaların özsermayelerinin 10 milyar dolar olduğunu; ama pozisyon açıklarının 15 milyar hatta 20 milyar dolar olduğunu söylüyor. Dolayısıyla, şu anda öyle bir kriz sürüyor ki, nasıl toparlanacak bilmiyorum; ama böyle küçük firmaları falan değil; ciddi, büyük, görece verimli çalışmış, rekabet edebilmiş firmaları falan da

tehdit ediyor. O yüzden, böyle bir tablo karşısında "döviz kuru şuraya çıpalansa, faiz haddi buraya çıpalansa" falan diye para politikası aletleriyle bunun yönetilemeyeceğini düşünüyorum. Korkunç bir çöküş yaşayacağız diye çok korkuyorum ve yanılmayı çok diliyorum. Ama bu ciddi bir çöküş temizlenme, ayıklanma; geri kapitalizmin kapitalist anlamda ayıklanmasının sonucu lümpenleşme olacak; yani "lümpen kapitalizm" olacak. Geri kalan neyle rekabet edecek? Belki şöyle bir faydası da olabilir diye düşünüyorum ve bunu çok önemsiyorum: Kötü politikalara ne kadar vurgu yapsak azdır diye düşünüyorum. En azından, devletin nasıl işlediği, nerelere ne borcu olduğu, nerelere ne hizmet yaptığı açıkça çıkmalı, şeffaflaşmalı ve ondan sonra da ne kadar ayıklanacaksa, temizlenecekse; devletin politika yapma kapasitesi ne kavuşması gerekiyor. O yüzden, bu kötü politikaları eleştirmek çok önemli geliyor bana. Doğrusu bir kısım politikaların, yanlış araçlar olduğu için etkili olmadığını düşünüyorum. Ama bu yolsuzluklar, onu alıp oraya verme, soyma, savurganlık gibi bir yığın ek sorun var. Nihai olarak, devlet hizmet yapamıyor. Bütçesinin yüzde 50'sini faize yatıran bir devletin reel hizmet yapması zaten mümkün değil.

Hangi popülizmden bahsediyoruz Allah aşkına? 250 milyonu olan bile gidip repo yapıyor; ama toplamda bakarsanız kaç kişi vardır ki onun içinde? Evet, emeklisi de belki emekli maaşını repo yapıyordur; ama popülizmle ilgili bir başka şey söyleyeyim: "15 milyar dolar görev zararı var" deniliyor. Görev zararı olarak resmen bilinen nedir biliyor musunuz? 1991 yılı ya da Demirel geldiği zaman pamuğa prim verilmiş; hani "sen verirsen, ben 5 fazlasını veririm" demişti... O zamanın TARIŞ Genel Müdürü olan Prof. Dr Oğuz Oyan'ın hesabına göre bu destek 160 milyon dolar civarında ve Sayıştay hesabına göre, en çok 350 milyon dolardı. Ama borç saklama ve gizli harcama yapma cambazlıkları yapabilmek için "Sonra ödeyeceğiz" diye Ziraat Bankası'ndan o parayı yüzde 127, yüzde 150 faizle almış gibi göstermişler. Sonra o borçlar ödenmemiş. Birike birike 13 milyar dolara çıkmış; faizin faizi, onun faizi... Yani görev zararı harcaması başta, taş çatlasa 350 milyon dolarmış.

"Ücretlilere para verildi: popülizm"! 1989'a gelene kadar reel ücretler ne kadar düştü? Neresi popülizm bunun? Ücretleri

**Tülay Arın:
"Bütçesinin
yüzde 50'sini
faize yatıran
bir devletin reel
hizmet yapması
zaten mümkün
değil."**

1980'den 1989'a kadar reel olarak yüzde 39 düşürmüştünüz; ücret artışı verdin diye popülizm!.. Tarıma yeteri kadar destek vermediğimiz için çok övündüğümüz gıda yeterliliğimizi yitirdik. Şu anda eti, soya fasulyesini, ayçiçek yağını, hatta şekeri vb. ithal ediyoruz. Bu ülkenin gıda yeterliliğinin olmaması kabul edilemez bir yönetemezlik değil mi? "Kötüye kullanıldı, üretime gitmedi" dersek, gerçekten o kötü politika olur; ama her ne sebeptense, şu anda Türkiye gıda güvenliğini yitirmiştir. Türkiye, yaptığı ihracatın -ki milli gelir içinde ihracatın payına baktığımız da inanılmaz düşük- hammaddesini falan biraz üretiyordu. Tekstil ihracatçısı "döviz bu kadar yükseldi, benim girdimin yüzde 90'ı dışarıdan" diye bağıyor. Senin söylediğin tarım ülkesi; ama bütün girdi olanaklarını falan yitirmiş. Dolayısıyla, ekonomide bütün bu parasal hareketler reel faaliyetlerden kopmuş vaziyette ve o yüzden, en azından reel kesimle parasal kesimin denk gelmesinin çok kötü bir yıkımla sonuçlanacağını düşünüyorum.

Nesrin Sungur - Bir anlamda, dönüp dolaşıp Hasan'ın "kötü politika" tezine geldik. O konuda, tabii ki "kötü politika önemli değildir" derken şunu düşünüyorum: Şu anda Türkiye sahiden dibe vurdu ve bu dibe vurma nereye kadar gidecek; onu şu anda öngöremiyoruz. Ama belki şöyle bir yararı olacak: Sahiden bu kötü politikalar, bütün o yanlış kaynak aktarımları falan, bütün bunların hepsinin yeniden gözden geçirilmesi, Cavit Çağlar'ın yakalanması bile Türkiye için devrim niteliğinde bir şey.

Bütün bunlar tabii çok güzel; en azından bu krizde umutlu bir şeyler söylenecekse, bunlar söylenir. Ama hâlâ şiddetle şunu savunuyorum: Yangın var ve bu yangının sönmesi, en önemli sorunumuz. Dolayısıyla "evi nasıl inşa edeceğiz" kısmını düşünmeye zamanımız yok belki; ama bu söndükten sonra, bu "kötü politika" diye tanımladığımız şeyler, biraz iyi bir şeyler olmaya başladıktan sonra "sermaye hareketleri" dediğimiz şey, eğer yeniden aynı mekanizma işlerse; yani sermaye hareketlerinin kontrolü, bugün en ciddi gündem konularından biri. Nasıl yapılacağı bilinmiyor, ama sermaye hareketlerine bu kadar açık bir ekonomide bu istikrarsızlıkların kökü kazınamayacak. Yani ekonomideki büyüme, Türkiye'nin büyüme sürecine baktığımızda, bi-

Nesrin Sungur

rebir sermaye hareketlerinin giriş-çıkışlarına bağımlı bir büyüme sürecini görüyorsunuz. Üstelik sermaye girişi de cari açıklardan bağımsız bir sermaye girişi; bir de bu tür bir denge-sizlik var. Üretimden ve her şeyden bağımsız, tamamen arbitraj kazancının peşinde olan sermaye. O kazancının tehlikeye girdiğini algıladığı anda çıkan bir sermaye ve ona bağılı olarak da ekonomide müthiş iniş çıkışlar oluyor ve onun için, şu anda sermaye girişlerini düşünmeye vaktimiz yok belki. "Ne yap-sak da bu işin içinden çıksak?" kaygısında; ama ileride böyle bir noktaya gelirse eğer, bu konunun çok ciddi olarak gündeme getirilmesi gerekiyor. Bu getirilmediği takdirde, belki bu krizi atlattırız; fakat çok uzak olmayan bir süreç içinde, yeniden benzer bir noktaya gelinir; üstelik, kamu açık vermese bile gelinir, diye düşünüyorum.

Başkan - Hasan Bey, buyurun.

Hasan Kirmanoğlu - Her şeye rağmen umutlanmak lazım. Umutla ilgili olarak düşünebildiğim tek husus şu: Dikkat edilirse, 3 tane bankanın bile bütçe içine çekilmesi, en azından belli bir kesim tarafından devrim niteliğinde kabul ediliyor. Şöyle bir yanılısamaya kapılmamak da lazım: Gelir bölüşümünün fonksiyonel olarak çok bozulmuş olduğu ortada. Belki de şu şekilde bir tablo oluşacak: Varolan kamu açıkları kadar, hatta onlardan daha fazla, haki-katen çok kötü durumda olan kişi ya da grup-lara kaçınılmaz olarak kaynak aktarılması, çok meşru bir şekilde gündeme gelecek. Dolayısıyla, o konuda bir yanılısına olmaması lazım. Yani 3 tane banka bütçe içine alınır; ama yine de bu durum, umutlanmak için bir sebep. Çünkü, hiç olmazsa bütçe çerçevesinde ve açık, de-

Nesrin Sungur:
"Sermaye hareketlerine bu kadar açık bir ekonomide bu istikrarsızlıkların kökü kazınamayacak."

mokratik bir şekilde; kimin, hangi kesimin ne ihtiyacı var ve dolayısıyla kime ne kadar süreyle ne kadar verileceği bilinir hale gelecek. Aslında bu; demokrasinin ete kemiğe bürünmesi, somut bir içerik kazanması demek.

Karşımda iki tane seçenek varsa ve diyelim birinci seçenek 10 yıllık çevirimler biçiminde, bu yaşadıklarımızı tekrar tekrar yaşamaktansa, belli bir süre bireysel ve toplumsal açıdan fedakarlığa katlanır ve sonuçta daha sağlıklı bir ortama kavuşuruz.

Tülay Arın - Yani iktisadi dalgalanmalar bitecek mi??

Hasan Kirmanoğlu - Hayır, bu kastettiğim popülist çevirim. Normal, olağan ekonomik çevirim değil.

Serhat Aligil - Popülizm herkes için, her kesim için var. Popülizmi yaratan, popülizmden nemalanan aktörler ve aynı zamanda iktidarı da oluşturan aktörler; yani sonuçta, o iktidardaki güçler dengesi böyle oluşuyor. Ana unsuruna da baktığımızda, hiçbir zaman ne ücretli, ne tarım kesimi bu iktidarın ana nemalanıcısı olmuyor.

Fuat Ercan - Makro veriler açısından baktığımızda "dibe vurduk, her şey çok kötü, parametrelere göre makro performansı kötü." Acaba, bütüncülleştirilmiş verileri, kendi içinde dekompoze etsek, kriz öncesi ve krizden sonra bütün toplumun ya da en azından az sayıda, uluslararası sermayeyle bütünleşen kesimin, bu krizden çok daha olumsuz...

Hasan Kirmanoğlu - Ama onları biliyoruz, sorun o değil.

Fuat Ercan - Ama bunlar hiç dile getirilmiyor. Şunu söylemek istiyorum: Popülizm hadisesi hep bir referans noktası olarak işçi ve çiftçi kesimine etkide bulunuyor. Biraz önce kamu borçlanma gereğini söylerken, o anlamda söylemiştim; yani kastettiğim, kısa süreli sermaye hareketleri, kamu borçlanma gereği ve vergilerdeki kaynak aktarma mekanizması. Örneğin bazı holdinglerin son yıllarına baktığımızda, varlıklar, kârlılık ve uluslararası sermayeyle bütünleşme açısından müthiş bir gelişme trendi gösteriyor. O zaman bu makro verilerle baktığımızda ekonomik aktörlerin farklı konumlarını da işaret etmemiz gerekiyor.

Önümüzdeki iki tane vurgu çok önemli. Birincisi, ihracat öncesi sanayileşmede küçük işletmelerin belirleyici olduğu, uluslararası sistemde bu tür bir eklemlenme var.

İkincisi; gerek Halk Bankası, gerek tarımda sübvansiyonun kaldırılması; bir taraftan da, bizim büyük sermaye kesiminin yatırımları gitikçe daha azalıyor. Devletin, gayri safi milli hâsıla içindeki yatırımları azalıyor. Uluslararası işbölümünde, daha ücret yönelimli, ucuz emek yönelimli bir yere gidiyoruz gibi geliyor.

Üçüncüsü; büyük sermayenin içinde para sermaye, üretken sermaye ve ticari sermayeyi kontrol eden az sayıda büyük sermaye de, krizden önce nemalandığı için (en son yapılan araştırmada kamu borçlanma gereğinin yüzde 82'si, sadece 4 bankanın elinde.) bu kaynaklar bir yere akıyor ve bu yerde de üretken sermaye donanımı geliyor, boş durmuyor diye düşünüyorum. Ticari sermaye olarak uluslararası boyutta bu işi yapanların konumu, krizden sonra ne olacak? "Bu kesim de, çok daha büyük olanlar da çok kötü etkilenecek" dediniz; bu beni korkuttu. Herhalde, önümüzdeki krizin olası etkileri, bu iki dinamik üzerinde duruyor.

Tülay Arın - Bildiğimiz gibi, bütün bu krizlerin en önemli özelliği tekelleşmeyi arttırması. Hele malî sermaye çöktüğünde, tekellerin elinde üretken sermayeye kaydırabileceği kaynaklar varsa, tekelleşmenin derecesi daha da artacak ve bunlar çok büyük ölçüde uluslararası sermayeyle daha iç içe olan kesimler olacak. Çok ciddi bir proleterleşme süreci; yani hem çalışanların ücretlerinin düştüğü, hem de ücret için çalışmak zorunda olan sayının çok arttığı bir döneme gireceğiz herhalde. Ama bu arada, belki en büyükleri değil ama kendi sektörünün en iyileri arasında olan pek çok firmanın da son derece zor durumda olduğu ortaya çıkıyor. Öyle olabilir ki, bu kriz çok derinleştikçe, aslında iyi olan, ayakta kalabilecek birtakım firmaları da alıp götürme tehlikesi yaratıyor.

Başkan - Popülizmi, tanım gereği biraz daha genişletmekte yarar var. Enflasyon ve onun neden olduğu yüzde 40'lık reel faiz, bir popülizm aslında. Öyle değil mi? Popülizm, sadece tarım kesimine veya işçiye verilen bir pay değilse, bütçeden bu kadar payı götüren en önemli neden de reel faizlerse; o zaman, o da bir popülizm aracı. Yani sadece sübvansiyonlar değil, aynı zamanda reel faizler de popülizm. Öyle değil mi?

Tülay Arın - "Popülizm" diye tanımlanan şey, oy almak için, karşılığında vergi almadan, birtakım insanlara rant dağıtılmasıdır.

Tülay Arın:
"Mali sermaye çöktüğünde, tekellerin elinde üretken sermayeye kaydırabileceği kaynaklar varsa, tekelleşmenin derecesi daha da artacak ve bunlar çok büyük ölçüde uluslararası sermayeyle daha iç içe olan kesimler olacak."

Başkan - Faiz gelirinden bu kadar nemalanarlara da "popülizm yapılıyor" deniliyor.

Tülay Arın - Ama onlar çok geniş kesimler değil. Genellikle popülizmden kastedilen; köylü kitleler, esnaf kitleleri, işçi kitleleri.

Fuat Ercan - "Popülizm" kavramında, çok kaotik bir ters çevirme var.

Hasan Kirmanoğlu - Senin söylediğin klişantelizm; oy satın almak için kendisine müşteri bulmak.

Tülay Arın - Gelir transferleriyle ilgili olarak bazı şeyler eklemek istiyorum: Bu dönemin, aslında 1980'lerden beri, önemli özelliklerinden birisi; sosyal güvenlik sistemleri, özellikle sosyal sigorta sistemleri geriletirken, "daha piyasa biçimlerine bürünürken" diyelim (hepsi bürünmüyor da, fiyatları artıyor, primleri artıyor), yoksulluk programlarının popülerleşmesi. Yani öyle bir gidiş var ki "sosyal politika" ya da "sosyal koruma" dediğimiz şey; sosyal sigortadan ya da istihdamdan, birtakım sosyal hizmetlerin parasız sunulmasından ziyade, yoksullukla mücadele programlarına doğru kayıyor. Mesela Turgut Özal döneminin liberal olduğunu söylüyoruz. Fak-Fuk-Fon; yani Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu 1983'de Özal döneminde kuruluyor. Aynı şekilde, bu tür fonlar Latin Amerika ülkelerinde 1980'lerde kuruluyor. Asya krizi ortaya çıktıktan sonra böyle bir sosyal koruma ağının hiç olmamasından dolayı orada da kurulması gerektiğini söylüyorlar.

Derviş geliyor, çok ilginç bir biçimde "ben piyasacıyım, ama aynı zamanda sosyal demokratım; yoksullukla mücadele edilmesi gerekir" diyor. Aslında bu liberalizmin çok belirgin bir biçimi. Türkiye'de bu gelir desteğinin verilmesi ya da yoksulları koruma programlarının olması gerektiği söylemi aslında, bu liberalleşen ya da piyasaya daha yakın sosyal koruma rejimlerinin bir ögesi; bu bizi hiç yanıltmasın. Bildiğiniz gibi öte yanda çok çelişkili bir biçimde, Özel Sigorta Yasası çıkartılıyor. Tabii Fak-Fuk-Fon Türkiye'de tam bir skandal şeklinde çalıştı; yani hiçbir zaman, bir sosyal koruma ağı gibi çalışmadı ya da aynı bağlamda, yeşil kart ya da 65 yaşın üstündekilere maaş bağlama programlarının kapsamı da çok genişledi. Aslında, o anlamda sayı olarak Türkiye'de çok geniş bir nüfusu kapsayan bir ağ var. Fakat yararlar o kadar düşük ki; yani asgari ücretin 1/5'i ya da 4 milyon, 5 milyon gibi yardımlar.

Türkiye'de de, eğer bir sosyal politika değişimi olursa ve varolanlar tümüyle yıkılmazsa, devletin biraz transfer edebileceği gelirler olursa, fonlar yoksulluk programlarına kayabilir. Çünkü devlet istihdam yaratmıyor, istihdam arttırma politikası uygulamıyor; ucuz ücret politikası uyguluyor ve mümkün olduğu kadar hizmetleri özelleştirmeye falan çalışıyor. Bunun özellikle bu dönem için vurgulanması gerektiğini düşünüyorum. Zaten yoksulluk da artacak ya da artıyor ve bir tür sosyal yardım desteği olmadan, biraz yaşatacak bir gelir transferi sağlamadan, Türkiye'de sosyal istikrarı sağlamak da son derece zor hale gelecek. O yüzden, Türkiye şöyle bir ikilem arasında: Rekabetçi bir kapitalizm kurmakla bir türlü doğru dürüst istihdam sağlayamadığı için; insanların esnaf olduğu, enformel sektörde çalıştığı, tarımdan çıkamadığı, kayıt dışı ekonomide çalıştığı bir ekonomiyi rekabetçi hale getirip, ayıklamaya uğratmak da sosyal olarak mümkün değil ben- ce. O yapıyı, bu kadar kısa zamanda kirmanın imkanı yok Türkiye'de. O zaman gerçekten de biraz popülist olmak zorundalar.

Popülizmi düzgün yapmak ile kaynakları kendi taraftarlarına dağıtarak israf etmek arasındaki en önemli fark şu: Dağıtılan bu kaynaklar, kalkınmacı, gerçekten üretken olarak çalışabilecek bir biçimde mi yapılıyor; yoksa yolsuzluk, çalma çırpma, savurganlık biçiminde mi yapılıyor; yoksa sadece belli dönemlerde oy almak için, ona buna dağıtmakla mı yapılıyor? Bugün, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin mensuplarının en önemli işlevi gelenleri birtakım işlere yerleştirmek. Nasıl bir çelişki ki, bir yandan bütün gelişkinliğiyle ve aletleriyle mali serbestleşme kuruyoruz; ama öbür taraftan devletin en önemli işlevlerinden biri; Millet Meclisi'ne gelen insanları, oraya buraya işe yerleştirmek. Düşünebiliyor musunuz? Bunun, büyüme politikasıyla falan hiçbir ilgisi yok. O yüzden, bu kadar yoğun çelişkilerin altından kalkmamızın çok zor olduğunu düşünüyorum.

Fuat Ercan - Dünya Bankası'nın son 3-4 yıllık verilerinde çok açık olarak var. Yoksulluk var, yoksulluğu elimine etmek gerekiyor; ama bunun, bu devletle olması da mümkün değil.

Başkan - Dediğiniz gibi, üretkenlik çok önemli. Çünkü, verilen bu paralar, sonunda kamu açığı ve enflasyon olarak tekrar onlardan geri alınıyor zaten. Dolayısıyla, bir dönem sonra net kazançlı kimse çıkmıyor.

Tülay Arın:
"Türkiye'de bu gelir desteğinin verilmesi ya da yoksulları koruma programlarının olması gerektiği söylemi aslında, bu liberalleşen ya da piyasaya daha yakın sosyal koruma rejimlerinin bir ögesidir."

Küreselleşmiş Dünyada Küreselleşen Türkiye'nin Krizleri

a) Krizlerin Genel Çizgisi

Türkiye 1989'da, TL'nin konvertibilitesini IMF'ye onaylatabilmek üzere, başta dış ticarette ve mali piyasalarında tüm ilgili serbestleşmeleri gerçekleştirdi. Bunu, AB ile arasındaki gümrük birliği anlaşmasının (1964) Son Aşaması'na geçiş (1 Ocak 1996) ve Dünya Ticaret Örgütü'nün yürürlüğe girmesi izledi. Böylece, Türkiye, artık küreselleşme sürecinin bir parçası haline geliyor, mal-para-sermaye piyasaları devlet müdahalelerinden iyice arınmış biçimde serbestçe, dünya ile bütünleşiyordu; devleti küçültme yolunda, daha önce yavaş giden özelleştirmeler de ivme kazanıyordu.

Bu tablonun oluşturduğu yeni düzende en çarpıcı olay krizlerin giderek ivme kazanması oldu. Finansal dengeleri bozuk, finansal kurumları zayıf ve finansal piyasaları sık, sanayi ile tarımı düşük verimli bir ekonominin yeni düzene tepkisi, sanki sık sık krizlere düşmesiyle ortaya çıkıyordu; tıpkı zayıf bünyeli bir kişinin güçlü yapıdakilerle güreş minderine çıktığında sık sık yere çakılıp kalmasına benzer bir tablo oldu bu. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin yaşadığı kriz sayısı, 1991, 1994 ve 1998-1999'da olmak üzere, üçe yükseldi; 2000 sonu ile 2001 başındaki krizler bunu izledi. GSMH artış hızında, yavaşlama bir yana, mutlak anlamda düşüşler yaşanır oldu (1994'de ve 1999'da yaklaşık yüzde 6'şar oranında¹); her krizde yüzbinlerce işçi işsiz kaldı, küçük/büyük onlarca üretici firma iflas ederken batan bankaların sayısı, batırılan fonların tutarı dudakları uçurtan boyutlara geldi. Ve bu arada bir dizi olumsuz etkenin ortaya çıkışı birbiri üstüne bindi. GSMH'nın büyümesi yavaşlarken (1990-99 dönemi yılda ortalama yüzde 2.8) büyüme/kalkınma konuları geri plana itildi;

GSMH'nın büyümesi, nüfus artışı göz önünde tutulduğunda kişi başına gelir artışına pek küçük (yüzde 1 gibi) bir pay bırakıyordu. Gelir bölüşümünde giderek bozulma, dolayısıyla, tepedeki en zenginler daha zenginleşirken, orta halliler ve fakirler daha da fakirleşiyor anlamına geliyordu. Bundan ötürü, sıkla-

şan krizlerin getirdiği iflaslar ve işsizlik çok ciddi sosyal sorunların (işsizlerin aile bunalımı, artan intiharlar, okula gönderilmeyip çalıştırılan çocuklar vb.) kaynağı olmaya başladı. Ayrıca, finans kesimindeki bataklığın yükü devlete binerken, devlet de bu yükü halka bindiriyor, bu mali yük de fakirleşen halka kalıyor.² Giderek yükselen reel faizler artmayan GSMH içindeki payını 1980'lerin başında yüzde 1'den 1990'ların ikinci yarısında yüzde 10'un üstüne çıkarırken, krizlerde patlayan faizlerle bu pay daha sıçrarken yine ödeme kaynağı geniş kitle oluyor. Kısacası, 1990 sonrası yılların krizleri, ekonomide yarattığı olumsuz etkiler açısından 1978 öncesindekilere oranla, çok daha acıtıcı, sefilleştirici ve bu görünümüyle 19. Yüzyılda Avrupa'da ya da Osmanlı'da yaşanan sefalet tablolarını çağırıştırıyor.

Bunun ötesinde yaygınlaşan yolsuzluklar siyaseti ve bürokrasiyi de batağına çekerek, toplumda demokrasinin erdemlerine güveni tüketti. Üretim değil de "para üzerinden para kazanmak" oyununa giren fon sahiplerinin, kendi oyunlarına yönetici takımını da çekmesi kaçınılmazdır; nedeni, bu oyunlarda para kazanmak bir takım bilgilere önceden sahip olmak (TCMB'nin yapacağı devalüasyonu önceden haber almak gibi), veya kamudaki ilgili kesimin olaya karışmasını sağlamak (hayali ihracat gibi), ya da taviz alacak kişinin kendisi olması için ilgili yönetici kesimleri işe sokmak (ihale, özelleştirme yolsuzlukları gibi) gereğini yaratır. İşte bu gereken ötürü, ya bu kesimin "adamları" siyasete/bürokrasiye katılacaktır ya da bu kesimlerden birileri büyük paraları paylaşmak için bu yola itilecektir. Devlet gelirlerini kısıtlayıcı, harcamalarını artırıcı etkiler yaratan yolsuzluklar, kamu açıklarını büyütükleri ölçüde krizleri de hazırlayan etkenlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

b) Krizi Hazırlayan Finans Pazarları Oyunları

Para üzerinden para kazanmak oyunları arasında krizleri hazırlayan öğelerin başında "faiz arbitrajı" gelir; işlemler döviz kuru için

**Gülten
Kazgan***

1. 1999'da Türkiye'nin başlıca sanayi ve ticaret merkezi olan Marmara bölgesini iki kez yıkan, 25 bin insanın ölümüne yol açan deprem felaketinin de 1999'daki düşüşte payı var, tabii. 2001 yılında da ekonomide daralma beklenmektedir.
2. 2000 yılında bir "hesap hatası"ndan ötürü trilyonluk mali fon getirileri vergi dışı kalmıştır.

* Prof. Dr.
Bilgi Üniversitesi

beklentiler ve yabancı paralar (başta dolar ve DM, bundan böyle EURO) üzerinden fonlar ve TL üzerinden yerli fonlar arasındaki faiz haddi farklarına dayanarak kar etmek üzere yapılır. Yabancı yatırım fonları ile bankaları kadar yerli ticari bankalar, "bıyıklı sermaye" diye anılan yerli fon sahipleri bu oyunda rol alırlar. Bu süreç aynı zamanda başta ticari bankalar, kısa vadeli dış borçları şişirir; şişen borçlar dışarıda kredi verenlerin rizikosunu artırırken reel faiz hadlerini yükseltir. Böylece, Hazine borçlanmayı sürdürürken devlet bütçesi harcama kalemi içinde faiz ödemeleri de giderek artan pay alır. 1985'de iç borç faiz ödemeleri bu son kalemin ihmal edilebilir (yüzde 2 gibi) bir oranıyken, 1990'ların 2. yarısında yüzde 50'nin üzerine çıkmış, hazine borçlanmasında nominal faizler (duruma göre) yüzde 100-200 arasında değişirken, ortalama reel faiz yüzde 30'ların üstünde seyretmiştir.

Diğer yandan enflasyon/yüksek faiz sarmalı bütçe açıklarını büyütürken, kısa vadeli dış borçların birlikte artışı krizin yolunu hazırlar. Nedeni açıktır: yerli ticari bankalara kredi veren dış finans kurumları rizikolarının arttığını gördükleri anda paralarını geri çekmek yoluna girerler; rizikoların artış nedeniyse, bir yandan sermaye girişleri artarken TL'nin aşırı değerlenmesinin yarattığı cari işlemler açıklarının büyümesi, rezervlerin azalıyor olması ile kısa vadeli dış borçların ödeme olasılığını düşmesidir. Yüksek faiz cazibesiyse borsada hazine kağıtlarına (ya da hisse senetlerine) yatırım yapmak için dolar/mark vb. bozdurup TL'ye geçen sermaye ise tekrar dolar/mark gibi yabancı paralara dönerken TL değerindeki düşüşün getireceği kayıplara bağlı rizikoların artışına tanık olur. Böylece açık pozisyonları artan ticari bankaların rizikolarıyla bu ikincilerin büyüyen rizikoları birlikte dövize hücum ile sermaye kaçışını başlatan bir kaynağı oluşturur.

Kısa vadeli sermaye girişleri hazine bonoları gibi şirketlerin hisse senedi alımına da gelebilir. Özellikle (1994'de olduğu gibi) şiddetli bir krizin yarattığı hızlı devalüasyon ve borsada fiyatların çöküşünü izleyerek, ölü fiyattan şirketleri ele geçirmek yabancı ve sağlam kalan yerli firmalara çok cazip geliyor. Ölü fiyattan hisse alımı sürerken, sermaye gi-

rişlerinin "istikrarlaştırıcı spekülasyon" rolü oynadığı görülür; sermaye girişleriyle, şirketler el değiştirirken borsada trend yükselir, faizler düşer, girişler artıp rezervler büyürken, TL değerlenir, ekonomi canlanabilir. Ne var ki, yukarıda değinilen nedenlerle, sermayenin rizikosunu artarken hemen kağıtları satışa geçişi ve TL'yi yabancı paraya çevirerek kaçışı, borsayı çökertirken, eş-anlı olarak TL değerini de düşürür, rezervler azalır ve para arzındaki şiddetli daralmayla birlikte faiz hadleri fırlar. Böylece, hazine kağıtları, şirket hisseleri ya da tahvillerine gelen sermayenin kaçışı çöküşte birlikte rol oynamaktadır.

c) 2001 Krizini Hazırlayan Finans

Kesimi Zaafıları:

Türkiye'nin 1991'de yaşadığı, kısmen 1990'daki sermaye girişlerinin yarattığı savurganlık sonucu büyüyen cari işlem açıkları, kısmen Körfez Krizi'ne bağlı riziko artışlarının yarattığı sermaye kaçışlarının yarattığı krizi bir yılda atlatılabildi. GSMH artışı sıfırlandıysa da yarattığı tahribat, enflasyon ve faiz haddinde fırlama ile döviz fiyatında bir miktar artışa inhisar etti. 1994 krizindeyse kısmen 1993 ortasında Avrupa piyasasındaki mali istikrarsızlığın ve birkaç paranın ciddi değer kayıplarını olumsuz rekabet etkisinin rolü oldu; kısmen 1993'deki cari işlemler açıklarının sermaye girişleriyle pompalanarak 6.4 milyar dolar gibi tarihsel bir rakama ulaşması rizikoları artırdı; toplam sermaye girişleri de 9 milyar dolara varmıştı. İktidardaki hükümetin faiz haddini düşürme çabası buna eklendi. Kriz çok şiddetli oldu: 4 küsur milyar dolar tutarında sermaye kaçarken, döviz fiyatı Aralık 1993'de 14 bin TL'den Nisan 1994'de 40 bin TL'ye fırlamış, dövize hücumu durdurmak için Haziran 1994'de yüzde 400 faizli Hazine bonusu çıkarmak gerekmişti. GSMH yüzde 6 oranında daralırken yüz binlerce işçi çıkarılıyor, borsa çöküyor, enflasyon da (TEFE) yüzde 121'e fırlıyordu. Ancak, TL'nin çöküşü kaçan sermayeyi ucuzlayan hisse senetleri ve fırlayan faizlerden yararlanmak üzere geri getirdi; çöken TL ile ihracat patlarken cari işlem fazlası (2.6 milyar dolar) sağlandı, kısa vadeli borçlar kısmen ödenebildi. Finans kesiminde tahribat, üç bankanın

Şiddetli bir krizin yarattığı hızlı devalüasyon ve borsada fiyatların çöküşünü izleyerek, ölü fiyattan şirketleri ele geçirmek yabancı ve sağlam kalan yerli firmalara çok cazip geliyor.

(Marmara Bank, Impexbank, TYT Bank) çökmesi ve 11 adet aracı kurumun faaliyetten men edilmesiyle ortaya çıktı. Bu krizde yaşanan ilginç bir olay, batan ticari bankalara kredi veren bir İsviçre bankasının, bu krediyi devletin ödemesi talebini seslendirmesi ve bu arada IMF'nin devreye girerek bunu onaylamasıydı. Kendi rizikosunu hesaplama özel kesim arası ilişkilerde, oysa temel kuraldır. İzleyen yıla kalmadan ekonomi büyümeye geçti, fiyat artışları görece yavaşladı. 1991 ve 1994 krizlerinin gerisinde, dönemin TCMB başkanlığının, fiyat artışlarını sınırlamak amacıyla döviz kurunu "çapa" olarak kullanabilmek; böylece sermaye girişlerini teşvik etmek, fakat bu arada cari işlemler açıklarını da göz ardı etmek politikası da rol oynadı.

Türkiye krizden krize sürüklenirken, bir yandan dış borç stoku hızla büyüyor, bir yandan kamu kesiminin (bütçe, belediyeler, fonlar, devlet bankaları, KİT'ler) verdiği açıkların ve yüksek faizle kısa vadeli iç borçlanmanın baskısıyla iç borç stoku çığ gibi büyüyordu. İzleyen üç yıl ekonomi bir yandan hızla büyürken, bir yandan süren sermaye girişleri ve büyüyen cari işlemler açıklarıyla birlikte hızlanan enflasyon yaşadı; bu süreç 1997 sonunda ekonomide hükümeti artık aynı çizgiyi sürdüremez duruma getirdi.

1997'de patlayan Asya krizi bu süreçte eklendi. Kriz dünya piyasalarında, "gelişen pazarlar" (emerging markets)ın dahî çocuklarını da etkisine alınca finans pazarları sarsıldı. Buna Rusya'nın 1998'de moratoryum ilanıyla birlikte giden krizi eklenince, Türkiye'nin bundan her yönden etkilenmeyeceği düşünülemezdi. Özellikle Rusya krizi, Türkiye'yi hem mal ihracatı, hem hizmet ihracatı açısından olumsuz etkilerken, hem de "gelişen pazarlarda artan riziko" dolayısıyla sermaye kaçışlarıyla (7 milyar dolar kadar) karşılaştırdı, kriz Brezilya ile birlikte Türkiye'ye de yayıldı. Ancak, işin gerçeği zaten 1997 sonunda ekonominin artan makro dengesizliklerle sallanmaya başlamış olmasıydı.

Tarım üretiminde olumlu hava koşullarına bağlı olağanüstü bir artış (yüzde 8.4 oranında) diğer kesimlerdeki duraklamaya rağmen 1998'de GSMH'da büyüme yaratabildi (yüzde 3.9); kaçan sermaye etkisiyle reel faiz-

lerdeki fırlamanın daralttığı harcamalarla birlikte cari işlemler fazla verdi (2 milyar dolar kadar); fakat fiyatlar hızlanmayı sürdürdü (TEFE yüzde 71.8, TÜFE yüzde 84.6)

1999'da ekonomiye dışsal öğelerin (kuraklık, deprem, Öcalan'ın yakalanması³ gibi) karışması bir yandan, fiyat artışlarını dizginleme için devreye sokulan daraltıcı politikalar diğer yandan, fiyat artış hızını düşürürken (TEFE yüzde 53.1, TÜFE yüzde 64.9) ekonomi GSMH'nın yüzde 6.4 oranında düştüğüne tanık oldu. Ancak çok dikkat çekici bir diğer değişme dış borç stoku 102 milyar doları aşarken iç borç stokunun (cari fiyatlarla) tam iki katına çıkmasıydı (Aralık 1998'de 11.6 katrilyondan Aralık 1999'da 22.9 katrilyona). Bu arada kamu bankalarının (Ziraat Bankası, Halkbank, Emlak Bankası) görev zararlarının da büyüklüğü su yüzüne çıkmaya başladı. 1999'da yaşanan felaketlere karşılık yılın sonunda bir iyimserlik havası da esmeye başlamıştı: Helsinki Doruğu'nda Türkiye'nin adaylığını AB'in onaylaması, fiyat artış hızının biraz düşürülebilmesi, Abdullah Öcalan'ın yakalanıp terör eylemlerinin durmuş olması, koalisyon hükümetine duyulan güven bunun başlıca kaynağıydı. Hükümet, karşılaştığı finans yükünün büyüklüğü, bazı "akıl hocaları"nın tavsiyesiyle bunun bir kısmını daha uzun vadeli dış borca döndürme umudu ve bu iyimserlik havasıyla IMF'ye stand-by anlaşması için başvurdu. Oysa 1999 sonunda 35 milyar dolara yaklaşan dış rezervler, önemsenmeyecek cari işlemler açıklarından ötürü, dış işlemler hiç de bunu gerektirmiyordu.

d) 2000 Yılından 2001 Yılı Finans Krizine

Yukarıda değinilen krizlerin 2001 yılındaki büyük finans krizini nasıl hazırladığı ancak olayın, bir takım politik dedikoduların çok ötesinde, "küreselleşme" denilen finans kapital aşamasıyla bağlantısı kurulduğunda anlaşılabilir.

Bir kere, her krizde devlet dövize hücumu durdurabilmek için inanılmaz faiz oranlarıyla denge sağlamaya çalışıyor; sık sık bunun reel faiz tabanında oranı yüzde 100'ü aşıyor. Bu yüksek faizlerle bütçe harcamaları şişerken artan rizikoları ve tekel güçleriyle bankalar ortalama reel faizleri de yükselttiler. Diğer yandan, yeni borçlarla bunu karşılamak, bu yük-

Her krizde devlet dövize hücumu durdurabilmek için inanılmaz faiz oranlarıyla denge sağlamaya çalışıyor.

3. Bu olay üzerine Türkiye aleyhine Avrupa'da başlatılan propaganda turist girişlerini hızla azaltmıştı.

sek faiz hadlerinde büyüyen bir iç borç stoku yarattı. Nitekim TEFE'nin yüzde 50'ye doğru indiği 1999 sonunda Hazine yüzde 109.5 ile borçlanmıştı; fiyat artışları düşerken 2001 Şubat ayındaki krizde bu oran yüzde 193.7 oldu. İç ve dış stoku büyüdükçe yerli bankalar kısa vadeli dış krediyi de daha yüksek faizlerle alabiliyor; artan kendi rizikolarını ekleyip, ve neredeyse tekeli konumlarından yararlanıp Hazine'ye katlayarak yansıtıyor. 2000 sonunda 45 milyar dolara ulaşan iç borçta, bütçe harcamalarındaki savurganlık da eklenince, işte krizler ve bu süreç rol oynadı.

İkincisi, yaşanan krizlerin hemen hepsi çok sayıda banka ya da firma batışı ile birlikte gidiyor; bunların zararları kamulaştırılıyor. Zararları kamulaştırmanın bir yolu bunları kamu bankalarına devretmektir. 1980'li yıllardaki krizlerde bu iş geniş biçimde uygulanmıştır. Günümüzde dudak uçurtan açıkları olan T.C. Ziraat Bankası Asil Çelik'ten Güney Sanayii'ne, TOE'den 1982-3 para krizinde çöken bankalara değin (İstanbul Bankası, Hisarbank, Odibank, TÖB) kurtarmak için kullanıldı. Emlakbank, kurtarma işlemleriyle ayakta duramaz hale gelen Anadolu Bankası ve Türkiye Emlak ve Kredi Bankası'nın birleştirilmesi (1988) oluşmuştu zaten.

Küreselleşmenin sıklaştırdığı krizler karşısında oluşturulan Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilen bankalara gelince: bunların alacakları tahsil edilemediği için yük yine Hazineye biniyor: 1994 krizinde batan üç banka (Marmarabank, Impexbank, TYT Bank) nın 600 milyon dolar tutarındaki alacaklarının 2001 başına kadar ancak yüzde 10'nun tahsil edildiği gazetelere yansıyan bir haberdir. 2001 yılı itibariyle batan toplam 13 adet bankanın zararları için de aynı sonucun geçerli olacağı kuşkusuzdur.

Bir diğer olay (anlaşılan) Türk hükümetleri 1994 krizi sonrasında yabancı bankalara, "riziko"larını üstlenip ticari bankalar ödeyemez duruma düştüğünde ödemeyi taahhüt etmiştir. Bu ise, yabancı bankaların gözü kapalı kredi verip, kısa vadeli borçları "çığırından çıkarma"larına yol açmıştır. 2000 yılında kısa vadeli dış borçlar 25 milyar dolara varmıştı. Devlet demek ki, bu rizikoyu taşımayı da göze almıştır.⁴

1990'lı yılların ikinci yarısı itibariyle, iktidara gelen hükümetler mümkün olduğu kadar tarım fiyatlarına yaptıkları mali destekleri gözden uzak tutabilmek için (çünkü küreselleşmede bu destekler yasaktır) Ziraat Bankası'na, esnaf/zanaatkar kesime yaptıkları mali destekleri de Halk Bankası'na yükleme yolunu seçtiler. Başta Emlak Bankası, bu bankalardan siyasetçilerin "yaranlarına" yapılan desteklerse, gerçek görev zararlarına eklendi. Böylece 1999'dan 2000 yılına girerken hükümet IMF'den stand-by anlaşmasıyla dış borç almak yoluyla kısa vadede bu yüklerden kurtulmayı umdu.

Ancak iç finansal açıkların yükünün "muazzam" olduğunu belirtmek gerekiyor: 45 milyar dolar Hazinesinin iç borcu (anapara ve faiz dahil); 20 milyar dolar tutarındaki kamu bankaları "görev" zararlarına ekleniyor. Buna 12 milyar dolar tutarındaki TMSF'ne halen devredilmiş 11 bankanın (çoğu hortumlama/horzumlama sonucu) batakları, 1 milyar dolar tutarındaki daha henüz TMSF'ne devredilmeyi bekleyen iki bankanın⁵ batakları eklendiğinde, tutar 13 milyar dolara varmaktadır. Hükümet bankaları tasfiye etmek yerine ayağa kaldırıp satmak amacıyla yola çıktığına göre, bu tutarın ödemesi de Hazineye kalacak demektir. Yani, sadece içerden kaynaklanan yük 78 milyar dolara varmaktadır.

Fakat daha ilginç, son krizde 13 adet bankanın peşpeşe iflasının, bugüne dek hiç bir krizde görülmedik bir olay olması ve açık biçimde sergiledikleri siyaset bağlantılarıdır. İç boşaltılmış ve en yüksek alacak tutarı sergileyen iki banka (İnterbank ve Egebank) da bu ilişki çok açıktır; diğerleri arasında içi boşaltıldığı saptanan Etibank ve Sümerbank dikkati çekiyor; 1990'lı yılların ortasında "sırtımızdaki kambur"dan kurtulmak amacıyla alelacele özelleştirilen bu iki banka, şimdi gerçek yük olarak devletin kucağına dönmüşlerdir.

e) IMF ile Stand-by Anlaşmasının Getirdikleri

2000 yılı IMF istikrarı programının yürürlükte bulunduğu yıldır. Bu programın konumuzla doğrudan ilgilendiren iki ögesi vardır; biri, TCMB'nin TL emisyonunu döviz rezervlerine bağlaması, diğeri TL'deki değer kaybının fiyat artışlarının çok altında tutulmasıyla dö-

4. Oysa iki ticari özel bankanın kredi ilişkisinin rizikosunu kendilerinin taşımaları gerekir. Devletin bu durumda ödeme taahhüdü iktisatta "saflığın tehlikesi" (moral hazard) denen duruma yararır. Kaldı ki, Türk hükümeti 1975-77 arasındaki DÇM olayının acı sonuçlarını da yaşamıştı. Uygulamadaki TMSF'da "saflığın tehlikesi" ne bir diğer örnektir. Nedeni, yüksek faizi, yüksek rizikoya rağmen, mudi için cazip tutmasıdır.

5. İlk 11 banka şunlardır: Banka Ekspres, Bank Kapital, Egebank, Esbank, İnterbank, Sümerbank, Yaşarbank, Yurtbank, Türkbank, Etibank, Demirbank; son iki banka ise İktisat Bankası, Ulusalbank'tır.

vizin "çapa" olarak kullanılmasıdır. Bu iki öge ne Türk hükümetlerinin ne IMF'nin yerli ya da yabancı deneyimlerden hiç ders alamadığının tipik göstergeleridir. Çünkü bu iki öge uygulandığı her yerde banka sisteminde, şirketlerde büyük çöküşleri hazırlamıştır. Döviz rizikosunu "döviz çapası" ile azaltan içerdeki bankalar, şirketler bir yandan dış borç almaya teşvik edilir, bir yandan ucuz dövizle yurt dışına sermaye transfer etmeye; dışardaki bankaların (tahminimize göre) hükümetin yaptığı gibi rizikoları düşürülünce, Türkiye'ye kolay fonlama yaparlar. Tabii, bu arada TL sermaye girişleriyle aşırı değerlenmiştir; ithalat (mal ve hizmet) patlarken ihracatın caydırılması cari işlemler açığını giderek şişirmiş, böylece, bu fonlama ihtiyacı da artmış olur. Nitekim 2000 yılında cari işlemler açığı 10 milyar dolar ile GSMH'nin yüzde 5'i gibi çok yüksek bir rakama varmıştır. Ayrıca, ithalat patlarken ihracatın arttırılamamış olması reel sektörü ciddi bir pazar sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır.

Bu kritik durumda, bankalar/şirketler döviz çapasına güvenip açıklarını büyütmekte bir sakınca görmezken, cari açık giderek büyürken, birileri bu "kritik" durumdan kendi lehine yararlanmak isterse, ya da bir başka alanda kendisine daha karlı bir olanak çıkarsa ne olur? Fonlar birden iç piyasadan çekilip dışarı transfer edilir, rezervler düşer, para arzı daralır, faizler ile döviz fiyatı fırlar. Bankaların şirketlerin TL ihtiyacı artarken Merkez Bankası IMF'ye taahhüdü gereği rezerv artışı harif fonlama yapmadığına göre, sistemde likidite krizi kaçınılmazdır.

Türkiye'nin Kasımdaki TL krizini izleyerek Şubatta bir döviz krizi yaşaması olağandı.⁶ Bankacılık sisteminin kirlı çamaşırlarıyla birlikte finans sisteminin zaafının ortaya dökülmesi; reel faizlerin döviz çapasıyla birlikte tabana vurması (Hazine borçlanmasında Şubat 2001 krizi öncesi 2000 yılında yüzde 38.5 nominal faiz sıfır reel faiz anlamına geliyordu), cari işlemler açığının giderek patlaması beklenen bir olaydı. Araya giren siyasal sürtüşmeler, psikolojik fırtınalar yaratan yetkili kişi beyanlarıysa, olsa olsa, beklenen bir olayı çabuklaştırdı, patlamayı tetikledi. Nitekim, krizlerde beklenen tablo ortaya çıktı; sermaye kaçışları

döviz fiyatını fırlattı, ona faizler ve genel fiyat artışlarının hızlanması (Mart 2001'de yüzde 10) eşlik etti. Ekonominin reel kesimi, bütün hesaplar yanlış çıkınca başaşağı indi. Türkiye şimdi atıl kapasiteler, giderek artan işsizlik, tekrar yükselişe geçen fiyatlarla IMF ile standby anlaşmasını imzaladığı noktadan daha kötü bir noktaya geldi. 2000 yılında yapay bir rahatlama ile yüzde 6.1 büyüdüğü, düşen faizlerle rahat nefes aldığı, patlayan mal ithalatıyla (mal ihracatı 25 milyar dolarda kalırken 50 milyar dolarla bunun 2 katına varan mal ithalatı, rafların dolduğu, fiyat artışlarında bir miktar yavaşlama olduğu (TÜFE'de yıllık ortalama yüzde 55) bir gerçektir.

Sermaye kaçışlarının ve TL'nin serbest dalgalanmaya bırakılmasıyla birlikte sürekli fırlayan döviz fiyatının gerisinde spekülasyon yapan yabancı bankaların bulunduğu, gazetelere yansıyan çarpıcı bir haberdur. IMF programının özelleştirme koşulu getirmesi, bu haberlerin gerisindeki mantığı oluşturur: TL'nin dış değeri (reel anlamda) ne kadar düşerse, özelleştirmelerde yerli KİT'leri de dolar/mark üzerinden o kadar ucuz fiyata kapatmak mümkün olur; aynı şekilde fırlayan faizler de eklenince tabana vuran borsada yerli şirketleri ele geçirmenin ucuzlaması da buna eklenir. Nitekim her krizden sonra, yerli şirketlerin hızla yabancılara geçtiği gözlenmektedir. (Örnek, TL değerinin tabana vurduğu 1994 krizi)

Yukarıdaki kimilerine göre "komple teorisi" havası taşıyan değerlendirmenin gerisinde yatan ise gerçek bir gözlemdir: TCMB'nin döviz fiyatını yavaşlatmak için açtığı döviz satış ihalesinde başlıca alıcılar yabancı bankalardır. Kaldı ki, biraz Türkiye ekonomisi tarihini bilenler için, bu durum hiç de "olağanüstü" değildir; gerek Kurtuluş Savaşı öncesi Mütareke yıllarında, başta İstanbul, taşınmaz mal fiyatlarını ucuzlatmak; gerek 1920'li yıllarda buradaki yabancı bankaların yerli bankaları çökertmek için benzer spekülasyon hareketlere giriştiği bilinmektedir. Kısacası, TL'nin serbest dalgalanmaya bırakılması spekülasyonu durduramadığı ölçüde, TCMB'nin bu işi yürütme biçimi, halen Türkiye ekonomisinin aleyhine işlemektedir, reel kesimi, doruklarda dolaşan faizlerle birlikte fırlayan döviz fiyatı

TCMB'nin döviz fiyatını yavaşlatmak için açtığı döviz satış ihalesinde başlıca alıcılar yabancı bankalardır. Türkiye ekonomisi tarihini bilenler için, bu durum hiç de "olağanüstü" değildir;

6. Bu satırların yazarı, bu programın başarısızlığa mahkûm olduğunu, eldeki örneklerin hep bu sonucu verdiğini her vesileyle belirtmişti.

çökertmektedir. Mahathir'in, Asya Krizi'nde Malezya'yı IMF'siz nasıl bir yılda kurtardığı incelemeğe değer bir örnektir.

f) Türkiye'den Sermaye Kaçışları

Türkiye'nin yaşadığı dış borç stoku artışı üzerinde de yaşanan krizler bağlamında ciddiyle durmak gerekir. Nedeni, daha 1998 yılı itibarıyla Türkiye'nin dünyanın en büyük borçlu 10 ülkesi arasında 9. sırada yer almış olmasıdır. GSMH 1990'lı yıllarda çok düşük oranda bir artış gösterirken dış borç katlanmış, 1989'da 49.5 milyar dolardan 1999 sonunda tam 102 milyar (2001 başında 110 milyar) dolara çıkmıştır. Bunun yaklaşık yarısı devlete kalanı özel kesime aittir. Bu rakama borç faizleri dahil değildir. Yıllık faiz ödemesi 5.5 milyar doları bulmaktadır; üstelik bu borcun yüzde 25'den biraz fazlası kısa vadeli.

1990'lı yıllar toplamı olarak (1990-99) cari işlemler açıkları 10 yılda sadece 13.9 milyar dolardır; 50 milyar dolardan fazla olan dış borç stoku artışı sermaye hareketleri bağlantılıdır ve ekonomiyi tehdit eden bir diğer öğedir. Nedeni bunun içeride sabit yatırıma dönüşümle gelir artışı yaratmaması ve geri ödemeyi sağlayacak biçimde kendi kaynağını sağlamamış olmasıdır. Ekonominin durağanlaştığı 1990'lı yıllarda katlanan dış borç, yukarıda değinilen iç dengesizlikleri tamamlayan bir öğedir.

Türkiye'nin sabit yatırım ya da GSMH artışı hızı Cumhuriyet tarihinin en düşük olduğu bir on yılı yaşarken, 1990'lı yıllarda dikkate değer herhangi bir üretim atılımı olmazken, cari işlem açıkları ile bağlantısız bu dış borç artışı neyi göstermektedir? Gösterdiği, Türkiye'nin sermaye kaçışlarıyla resmen "ütüldüğü" ve krizlerin de bunun başlıca aracı olarak yaşandığıdır. Çünkü dış borç artışının büyüklüğünü ne rezervler, ne diğer dış mali plasmanlarla ya da para kurlarındaki değişimlerle açıklamak mümkün değildir.

Sonuç

1990'lı yıllarda yolsuzluklar, krizler ve rantçılık ile birlikte durgunlaşan ekonominin sorunları, sanki 2000 yılının ikinci yarısından itibaren su yüzüne çıktı. IMF programı uygulamaları bu birikimin tetiğini çaktı; 2001 yılının

Şubat ayında döviz fiyatının fırlaması da patlamayı kargaşaya döndürdü. Türkiye bundan önceki hiç bir krizde karşılaşmadığı ağır bir hasarla hem finans hem reel kesimlerde karşı karşıya kaldı. Ekonomi tam da bu ağır hasarı yaşarken kredi verme karşılığı şeker üretimini kısma yolunda dışarıdan getirilen baskılar nasıl bir oyun içine düşüldüğü üzerinde ciddi biçimde düşünmeyi zorunlu kılıyor. Bunun ithalat faturası ne olacaktır acaba? Ya da tarım gelirine ve istihdamına etkisi?

Krizin nedeninin THY ve TELEKOM'un satışının yapılamamış olmasına bağlayanlara şu soruyu yöneltmek gerekiyor: 2005 yılına kalmadan yeni bir krize düşmek, varolan küresel politikalar ve bunların Türkiye'de yarattığı etkilere göre; hiç de olağandışı değil. Bugün her üretici KİT'i satsaydık, o zaman acaba neleri satacaktık? Müzelerdeki eski eserleri mi? Yoksa halen talebi çok yüksek olan Doğu ve Güney Doğu topraklarını mı? Ya da en iyisi Yunanistan'la da karasuları, KKTC gibi sorunları birlikte çözmek üzere, Kuzey Kıbrıs'ı da içine alacak biçimde, İzmir'den Mersin'e kadar olan sahil şeridini mi?

Bu krizin özgünlüğü ölü fiyatlara inmekte olan özel/tüzel ne varsa ele geçirmek için, başta Baba Bush, açıkça eyleme geçen bir küreselleşmeci takımın, Türkiye'ye para akışı için ekonominin tabana vurmasını (yani tesis fiyatlarının daha da düşmesini) beklediklerini belirtmeleri. Bizim iş adamlarımız "halının altlarından çekildiğini" ni anlamış olmalı ki, kendi aralarında ne olursa olsun tesisleri satmamak için karar alıyorlar. Türkiye ekonomisinin tümüyle birilerinin eline geçme yolunda olduğu kuşkusunu uyandı herkeste artık. Hem de küreselleşmenin kendisi tam da krize girerken...

7. Bunu ivedilikle onaylayan yöneticilerimizin de, "kimin adına bizleri yönettiği" üzerine ayrıca durmaya değer.

Bankacılık Kesimi Kriz Nedeni mi?

Ekonomik Krizin Nedeni

Bazı yorumcular, bankacılık kesimini ekonomide yaşanan bunalımın ana nedeni olarak görmektedir. Likidite riski yüksek, dövizde aşırı pozisyon açığı ile çalışan, özlaynakları yetersiz bankacılık sektörü, kuşkusuz ekonomik krizi şiddetlendiren bir etmendir ama bunalımın ana nedeni değildir.

2000 yılı sonu itibarıyla dış borçları 114.0 milyar USD'yi, Şubat 2001 sonunda da iç borçları 45.5 katrilyonu aşmış Türkiye, bir borç krizi yaşamaktadır. Elverişsiz koşullarla borçlarını geri ödemekte hatta yenilemekte zorlanan Türkiye, ödeme gücü zayıflamış her borçlu gibi, çoğu kez bilinçsizce, borçlarını yenileyebilmek için ödün vererek, gelecekte daha büyük bunalımın tohumlarını atmaktadır.

Türkiye, son elli yılda (istisnai) bir iki yıl dışında sürekli cari işlemler açığı verdiğinden ve ülkeden dışarıya sermaye kaçışı olduğundan, dış borçları hızla artmaktadır. Türkiye son yıllarda dış borçlanma gereğini duymaktadır.

Hazine, bankacılık kesimi aracılığı ile borçlanmakta, devlet iç borçları senetlerinin (DİBS) en büyük alıcısını Türkiye'de faaliyette bulunan bankalar oluşturmaktadır. Bankaların özkaynakları yetersiz olduğundan, bankalar almış oldukları DİBS'leri, kısmen mevduat, önemli ölçüde de sendikasyon kredileri ve repo işlemleri ile (geri satın alma vaadi ile tasarruf sahiplerine DİBS satmaları ile fonlamaktadır. Ayrıca TC Merkez Bankası da açık piyasa işlemleri ile de, özellikle 1998 yılı ortalarından itibaren bankalara fon sağlamaktadır.

Yabancı para ile olan sendikasyon kredilerini önemli bir bölümünün bankalara DİBS alımında kullanılması, bankaların pozisyon açıklarını büyütmede; kısa süreli mevduatın ve repo yoluyla sağlanan kaynaklarla DİBS alımının fonlanması da likidite risklerini arttırmaktadır.

Öte yandan Hazine'nin kamu bankalarına görev zararı nedeniyle oluşan borçlarını yasal bir zorunluluk olmasına karşın ödemesi, özellikle TC Ziraat Bankası ve Türkiye Halk Bankası'nın varlıklarının (aktiflerinin) çok önemli bir bölümünü donuk hale getirmektedir. Varlıkların donuk hale getirmesi, kamu bankalarında likidite sorununu ağırlaş-

tırmakta, sözü edilen bankalar, yüksek faizle borçlanacak yükümlülüklerini karşılamaya çalışmaktadırlar.

Türkiye'de para piyasası çok sığ, yetersiz olduğundan pasif (kaynak) yönetimi ile likidite sağlama faizler üzerinde baskı yaratmakta, faizlerde aşırı dalgalanmalara, yükselmelere yol açmaktadır.

Bankacılığın bir yerde Hazine'ye borç verme bankacılığına dönüşmesi, bankaların DİBS alımını sağlıklı olmayan kaynaklarla fonlamaları, bunalımın temel nedeni olmamakla beraber, şiddetlendiren, görünürde nedenidir.

TC Merkez Bankası Kasım 2000 bunalımından sonra, IMF'nin onayı ile Banka'nın iç varlıklarına ilişkin sınırı yükseltmiş, açık piyasa işlemleri ile bankalara sağladığı fon tutarını önemli boyutta arttırmıştır. Kasım 2000'den önce TCMB'nin API yolu ile bankalara sağladığı kaynak 3.0 katrilyon TL'nin altında iken, bu tutar Mart 2001 sonu itibarıyla 7.3 katrilyon TL'ye yükselmiştir. API yoluyla bankalara sağlanan likidite, bankalarca TCMB'den döviz alımında kullanılmış ve TCMB'nin net döviz pozisyonu Kasım 2000 önceki 7.0 milyar USD üstünde iken, bankalara döviz satışı sonucu bu tutar 23 Mart 2001 tarihi itibarıyla 1.5 milyar USD gibi kritik bir düzeye gerilemiştir. Bu tutarlar TCMB'nin bankacılık kesimine daha fazla destek veremeyeceğini göstermektedir. Nitekim TCMB, döviz piyasasına müdahale edememekte, piyasa yapıcısını rolünü üstlenememekte, günlük döviz satışını ihale yöntemi ile 50 milyon USD gibi son derece sınırlı düzeyde tutmaktadır.

Likidite riski ve döviz pozisyon açığı yüksek, varlıklarının önemli bölümü donuk aktif şekline dönüşmüş, özkaynakları yetersiz ve büyük ölçüde yeniden değerlendirme fonlarından oluşan bankalar, bu durumdan nasıl kurtulacaktır? Mevduat artış hızının yavaş olması, bankaların sendikasyon kredilerini yenilemelerinde (roo-over etmelerinde) zorlanmaları, çözümü daha da zorlaştırmaktadır.

Çözüm Senaryosu

Sayın Derviş'in açıklamalarına göre, bankaların sorunlarına ilişkin şöyle bir senaryo öngörülmektedir. Bu senaryonun uygulan-

Özti Akgüç*

Türkiye'de para piyasası çok sığ, yetersiz olduğundan pasif yönetimi ile likidite sağlama faizler üzerinde baskı yaratmakta, faizlerde aşırı dalgalanmalara, yükselmelere yol açmaktadır.

* Dr.

ması, ancak bir dış kaynak sağlanması durumunda gerçekleştirilebilecektir.

Hazine, kamu bankalarına görev zararlarından doğan borçlarını DİBS vererek ödeyecektir. Bu şekilde kamu bankalarının Hazine'den oluşan alacakları DİBS şekline dönüştürülecektir. Ancak böyle bir işlemin reel bir etkisi yoktur. Kamu bankalarının likidite sorunlarının çözümü için ellerine geçecek DİBS'leri nakde çevirmeleri gerekir. Para piyasası sığ olduğundan, piyasanın bu boyutta DİBS'i soğurması olanaklı değildir. Sözü edilen DİBS, ancak TCMB tarafından satın alınabilir. Böyle bir işlem, dolaşıma çıkarılan banknot tutarını büyük ölçüde arttırır. TCMB, bu şekilde dolaşıma çıkarılan banknotların enflasyonist etkisini gidermek, sterilizasyon için döviz pozisyonu ile bunu gerçekleştiremeyeceğinden, bir dış desteğe, krediye gereksinimi vardır.

Sözü edilen senaryo uygulanabildiğinde, kamu bankalarının likidite sorunu çözüldüğü gibi, döviz arzının artması nedeniyle de döviz fiyatlarında aşırı yükseliş frenlenecek, döviz alan bankalar pozisyon açıklarını bir ölçüde kapatabileceklerdir.

Çözüm senaryosunun ana teması özetlemeye çalıştığımız gibi olmakla beraber, buna ek olarak bankaların portföyünde bulunan TL, DİBS'lerin yerine döviz üzerinden düzenlenmiş borçlanma senetlerinin verilmesi, kamu bankalarının sermayelerinin arttırılması da öngörülmektedir. Bu şekilde bankaların açık pozisyonları büyük ölçüde en azından bilanço bazında kapatılmış olacağından, bankaların yeni krediler bulmak ve/veya sözü edilen senetleri vadelerinden önce satarak dövizle çe-

virme olanağı artmış olacaktır. Özel bankaların ortaklarından sermaye artırım talebinde bulunulacağı da anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bankacılık kesiminin bir sorun olmaktan çıkması, sorunların hafifletilmesi için öngörülen işlemler (i) Hazine'nin kamu bankalarına olan borcunu ödemesi, (ii) kamu ve özel bankaların sermayelerinin arttırılması, (iii) özel bankaların pozisyon açıklarının taşınabilir boyuta çekilmesi, (iv) özel bankaların pasifinin riskinin Hazine'ce üstlenilmesi, böylece dışardan sağlanan sendikasyon kredilerinin geri ödenme riskinin azaltılması, (v) fon yönetimindeki bankaların birleşme yoluyla yeniden yapılandırılması ya da olanak bulunduğu bu bankaların güçlü sermaye gruplarına satılması, (vi) Hazine'nin bankalar aracılığı ile değil doğrudan borçlanma seçeneğine yönelmesi, (vii) görev zararlarının bütçeye konulacak ödeneklerle kısa sürede ödenmesi şeklinde özetlenebilir.

Bu önlemlerin uygulanabilmesi, büyük ölçüde dışardan sağlanacak desteğe bağlı bulunmaktadır. Senaryo uygulanabildiğinde ve bankalar üzerinden denetim etkinliği arttırıldığında, bankaların bankacılık kural ve ilkelerine göre yönetilmeleri sağlandığında, bankacılık sektörünün sorunlarının büyük bölümü çözülmüş olacaktır.

Bankacılık Türkiye'de bunalımın temel nedeni değildir. Ancak temel eksiklikleri ile bunalımı şiddetlendirmektedir. Sektörün finans, yönetim ve denetim sorunları çözüldüğünde, ekonomi, bunalımı şiddetlendiren bir etkenden kurtulmuş olacaktır.

**Bankacılık
Türkiye'de
bunalımın temel
nedeni değildir.
Ancak temel
eksiklikleri ile
bunalımı şiddet-
lendirmektedir.**

“İki Kriz 80 Milyar Dolarlık Hasar Verdi”

Gerek Kasım 2000 gerek Şubat 2001 krizleri bir dizi tartışmayı Türkiye'nin gündemine taşıdı. Krizin çıkış nedenleri yapısal sorunlardan siyasetçi ve bürokratların hatalarına kadar geniş bir yelpazede konuşuluyor ve konuşulmaya da devam edecek. 24 Ocak Kararları'nın mimarlarından Yıldırım Aktürk krizlerin çıkma nedenini yüzde 80 oranında siyasetçi ve bürokrat hatasına bağlıyor. Yıldırım Aktürk'le İktisat Dergisi adına Fuat Ercan görüştü.

İktisat Dergisi: Krizin iyice derinleştiği günlerde bir dizi söyleşi yaparak gündeme girdiniz. Kriz ile bürokrasi arasında anlamlı bir dizi ilişki kurdunuz. Bu ilişkiyi detaylandırabilir misiniz?

Yıldırım Aktürk: Temel meselelerin şunlar olduğunu düşünüyorum:

- İşçi/memur statü farkı. Sözleşmeli yüksek ücretli personele karşı 657 sayılı devlet memurları kanunu içinden çıkılmaz bir saç yumağı halini almıştır. Torpille, liyakat ön planda tutulmadan yapılan tayinler. Hizmet içi eğitim eksikliği. İş yapmayan cezalandırılmadığı, karar verip iş yapanın risk aldığı ve cezalandırılabilmediği bir sistem.

- Ücretler düşük tutulduğu ve haksızlıklar diz boyu olduğu için çalışanların kendi menfaatlerine dönük çabaları 'herkes daha fazlasını yapıyor' mantığı ile meşru sayılabiliyor.

- Bürokratlar tam anlamıyla uzman olmadıkları konularda tembellik ve bilgisizliklerini, meseleleri çok karmaşık bir şekilde anlatarak kamufle edebilirler. Böylece kendilerini vazgeçilmez kılarlar.

- Genel müdür ve özellikle siyasiler çok sınırlı bilgi birikimi dolayısıyla bilmediklerini de soramazlar ve yarım yamalak anladıkları bir konuda emirler yağdırabilirler.

- Kriz esnasında veya öncesinde anahtar personel ya yurt dışı seyahatler veya bitmek

bilmeyen toplantılarla devamlı gereksiz meselelerle ne kadar meşgul olduklarını sergilerler.

- Diyalog kopukluğu yaygın bir hastalık halini almıştır.

- Yetkili imzalar genellikle okumadan, anlamadan atılır. Buna özellikle Bakanlar Kurulu kararlarında bakan imzaları iyi bir örnektir.

İktisat Dergisi: Sizde belirleyici olduğunuz 24 Ocak Kararları sonrası dönemde bugünkü gibi bir krizin çıkmama nedeni sizce neydi? Diğer taraftan bazı yorumcular bugünkü krizin aslında 24 Ocak Kararlarının sonucunda açığa çıktığını söylüyorlar. Bu konudaki düşünceleriniz nelerdir?

Yıldırım Aktürk: 24 Ocak öncesi Türkiye ekonomisi kapalı bir sosyalist ekonomi mantığıyla yönetiliyordu. İthalatta tahsisler ve kotalar; gümrük duvarları. Döviz devletin malı. Başta döviz kuru olmak üzere bütün kamu fiyatlarının çıpa olarak kullanıldığı; çifte fiyatların (fabrika, piyasa karaborsa) yaygın olduğu. Altyapıda enerji Telekom ve ulaşımda ciddi darboğazların olduğu bir tablo-

Bürokratlar tam anlamıyla uzman olmadıkları konularda tembellik ve bilgisizliklerini, meseleleri çok karmaşık bir şekilde anlatarak kamufle edebilirler. Böylece kendilerini vazgeçilmez kılarlar.

dan 6 ay içinde çoğunlukla piyasa ekonomisi kurallarına geçildi. Merkez Bankasında iki yıllık döviz transfer kuyruğu varken, dış turizm sınırlanmış iken üç yıl içinde ihracat patladı ve dövizde konvertibilite şartlarına yaklaşıldı. Para piyasalarından borçlanma ülke 'rating'i düzelince 1987 den itibaren mümkün oldu. Krizler bir anlamda sıcak paranın kaçıışı hadisesidir. 1994'te güven bunalımı ve 'rating' düşüşü ile sisteme güvensizlik Kasım 2000'de ve Şubat 2001'de tekrar yaşandı. Kurun dalgalanmaya bırakılması tam bir beceriksizlik ve basiretsizlik örneğidir. 2000 yılı başında açıklanan 3 yıllık stand-by anlaşmasının temel unsuru döviz kuru çipası ile enflasyonu aşağı çekmek idi. Sepet isabetli dizayn edilmediği için ve enerji fiyat artışı ödemeler dengesinde baskı oluşturdu. Ancak temel neden 2000 yılı başında kamu açıklarının (TCZB ve HB görev zararlarının) kısmen gizlenmiş olması ve bu hakikatin Eylül 2000'de ortaya çıkmasıdır. Türkiye'nin rakamlarının Helsinki'de iddia edildiğinin aksine hiç de iç açıcı olmadığı dünya kamuoyunca algılanınca film koptu. Ancak Merkez Bankası basiretli davranırsa kriz ağırlaşp bunalıma dönüşmezdi. Mesela 1 Temmuz 2001'de geçilecek olan bant sistemine Ocak 2001'de geçilebilir ve 10 günlük bir sürede hızlı kur ayarlaması ile yüzde 15-18 düzeltme sonrası bant sistemi kesinlikle geçerliliğini korurdu.

İktisat Dergisi: Türkiye'de kamu sektöründeki borçlanmanın bu kadar yüksek olmasının nedenini kısaca açıklar mısınız?

Yıldırım Aktürk: Yaygın kamu açıklarının nedenini şöyle sıralayabiliriz: Bütçe açıkları, Bütçe dışı altı kara delik: Sosyal güvenlik sistemi, KİT açıkları, mahalli idareler, fonlar, kamu bankaları, tarım kredi sistemi (birlikler, kooperatifler). Bu konuda daha geniş bilgi için Sayıştay 2000 Yılı Mali Raporuna bakınız. Bu rapor TBMM'nde Haziran 1998'de kurulan İç ve Dış Borçlar Araştırma Komisyonu çalışmasının ürünüdür. Ben bu komisyonun başkanlığını yaptım. Yardımcım Ayfer Yılmaz'dı. Ekrem Pakdemirli, Yaman Törüner, Ufuk Söylemez, Aykon Doğan, Sabri Tekir ve Azmi Ateş komisyon üyeleriydi.

İktisat Dergisi: Türkiye'de üretken yatırımların yetersizliğinin kamu sektörü açıklarının temel nedeni olduğunu söyleyebilir misiniz?

Yıldırım Aktürk: Kamu yatırımlarında öncelikler ve fizibilite maalesef çok iyi hazırlanmamaktadır. 13-14 yılda ancak tamamlanabilecek bir proje demeti ile boğuşulmaktadır. Yatırımlara ayrılan kaynak yetersiz olduğu halde her yıl yeni projeler programa dahil edilmektedir. DPT'nin görevini yerine getirebildiği maalesef söylenemez. Cari harcamalardan (personel, yakıt, kırtasiye vb.) ve faiz ödemelerinden geriye yatırımlar için ayrılabilen kaynak pek sınırlı olup bu da savunma ağırlıklı bir dağılım ile binlerce projeye dağıtılınca verimsizlik tabii neticedir.

İktisat Dergisi: Yaptığınız açıklamalarda krizin neredeyse tek nedeni olarak 'siyasetçi' ve siyasetçi ile ilişkide olan 'bürokrasi'yi gösteriyorsunuz. Oysa krizin, yapısal bir dizi nedenin ürünü olduğunu biliyoruz. Bu yapısal faktörlerle kriz arasındaki ilişkiyi biraz daha detaylandırır mısınız?

Yıldırım Aktürk: Son krizlerde (Kasım-Aralık 2000, Şubat 2001 faiz krizleri ve dalgalı kur şoku) ortaya çıkan hasar 80 milyar ABD doları civarındadır. Kanaatimce bu muazzam maliyetin dağılımı şöyledir: Yüzde 20'si IMF'ye, yüzde 40'ı siyasilere, özellikle Başbakan Ecevit ve kabine arkadaşlarına ve Plan Bütçe Komisyonuna ve yüzde 40'ı da bürokratlara ve özellikle MB yönetimine maledilebilir. (Hazine, BDDK, ZB, HB, DPT ve Ulaştırma Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Özelleştirme İdaresi)

Kamu yatırımlarında öncelikler ve fizibilite maalesef çok iyi hazırlanmamaktadır. 13-14 yılda ancak tamamlanabilecek bir proje demeti ile boğuşulmaktadır.

Ekonomik Krizin Düşündürdükleri

Türkiye uzun yıllardır ciddi bir yönetim krizi yaşamakta; bu durum ekonomiye yansımakta ve ciddi krizler ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin yakın tarihine kısaca göz atalım.

1970'li yılların başında yaşanan petrol şokuna yönetim zaafı nedeniyle uzun süre bir türlü tepki verilemeyince Türkiye, temel tüketim maddelerinin dahi çok zor bulunduğu bir ortama yuvarlanıverdi; 1980 yılında ünlü 24 Ocak kararları uygulamaya konuldu. 24 Ocak istikrar programı ağırlıklı olarak sıkı para ve maliye politikalarından oluşmaktaydı. Ancak daha sonraları Türkiye'nin gündemine oturacak çok yapısal düzenleme bu program çerçevesinde cılız bir şekilde seslendirildi. Günümüzde hala gerçekleştirilememiş olan bu yapısal düzenlemelerin mimarı Dünya Bankası idi.

24 Ocak eksik bir uygulamaya konu oldu; kamu harcamaları biraz kısıldı, sıkı para politikası programın özünü oluşturdu. Hukuki alt yapısı bulunmamasına rağmen, finansal liberalleşmenin öncülüleri olarak görülen, bu nedenle teşvik dahi edilen bankacılık faaliyetleri (!?) büyük bir skandalla sona erince 24 Ocak kararları başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak enflasyon yine de yüzde 30'ların altına indirilebilmiştir.

1983 sonunda iktidara gelen Özal, Türkiye'yi hızlı bir liberalleşme sürecine soktu. Ancak bankerler skandalı ile sonuçlanan yönetim anlayışı bu dönemin liberal düzenlemelerine de birebir yansdı; yüzeysellik, hukuki çerçeveleri önemsememe, reformların gerekli altyapılarına özen göstermeme şeklinde beliren yönetim anlayışı Türkiye'ye hareket getirdi ama makro ekonomik dengeleri ciddi biçimde bozdu. Özellikle, yozlaşmaya itilen kamu kesiminin borç stoku hızla artmaya başladı: 1990 yılında kamu kesimi borç stokunun (net) GSMH'ye oranı yüzde 29'a yükseldi.

Kısaca 1990 yılına gelindiğinde bugün içinde bulunduğumuz borç deflasyonuna varan yolun önemli bir kısmı geride bırakılmıştı. Ayrıca, önemli yapısal reformlar olarak sunulan pek çok düzenlemenin, Türkiye ekonomisi için daha ciddi yapısal sorunlara dönüşmeye başlaması da bu döneme rastlar. Bu bağlamda en olumsuz gelişmeler bankacılık

kesiminde yaşanmıştır.

Liberalleşmeyi "siyasal oligarşinin rant dağıtırken herhangi bir kısıtlanmaya tabi olmaması" şeklinde anlayan zihniyet, 1990'lı yıllarda iktidar fırsatını yakalayan diğer partilerce de benimsenince Türkiye bugünkü bunalmaya doğru hızla ilerledi; 17'inci stand-by anlaşması da fren işlevini göremedi.

Önce Kasım sonra Şubat krizleri ile noktalanın 17'inci stand-by anlaşması üzerine çok şey yazıldı, söylendi. Biz burada fazla ayrıntıya girmeden kısa bir değerlendirmemizi verelim.

Her şeyden önce kur çapası yanlış bir strateji idi. Frederic Mishkin 1999 martında yazdığı "International Experiences With Different Monetary Policy Regimes"¹ adlı makalesinde bu uygulama uzantısında yaşanan süreçleri anlatır ki, bunlar Türkiye'de yaşanacaklar ile birebir örtüşmektedir.

Bu nedenle, kur çapası stratejisinin zaafılarını çok iyi bilen IMF'nin Kasım krizinde hemen devalüasyon önermesini çok iyi anlayabiliyoruz. Anlatmakta güçlük çektiğimiz nokta, Türkiye'nin bu öneriye ısrarla karşı çıkmasıdır. Kasımda yapılacak bir devalüasyon, Türk bankacılığını en azından faiz şoklarından sakınabilecek idi. Ayrıca Nisan'da uygulanacak program daha yüksek bir döviz rezervi ile desteklenebilecekti.

Bu arada belirtelim ki, kur çapası stratejisi Türkiye'de çok kısa bir sürede çöktü; çünkü çok talihsiz bir dönemde uygulamaya konuldu. Bize göre Türkiye 1996'lardan beri TL'nin aşırı değerlenmesine yol açan politikalar uygulanmakta idi; 17'inci stand-by devreye girildiğinde TL aşırı değerlenmiş durumdaydı.

Diğer taraftan Türkiye'nin yapısal sorunlarının tahminlerin de ötesinde olduğu ortaya çıktı. Makro dengeler çökünce bu yapısal sorunların artık finanse edilemeyecek boyutlara ulaştığı görüldü.

Son olarak bundan sonrası için düşüncelerimizi kısaca özetleyelim.

Türkiye şu anda iki krizi bir arada yaşamaktadır:

- Makro dengeler çökmüştür,
  - Yapısal sorunlar krize dönüşmüştür.
- Böylesine bir kriz yerleşik yöntemlerin

Merih Paya*

Türkiye uzun yıllardır ciddi bir yönetim krizi yaşamakta; bu durum ekonomiye yansımakta ve ciddi krizler ortaya çıkmaktadır.

1. <http://www.nber.org/papers/w7044>

* Prof. Dr.
I.O. İktisat Fak.

ötesinde olağan dışı uygulamalar gerektirmektedir. Artık görülmelidir ki, bazı sorunları piyasa koşulları çerçevesinde aşamayacak noktadayız. Bir örnek verelim:

Eğer faizlerin belirlenmesini piyasaları terk edersek, içinde bulunduğumuz belirsizlik ortamında çok yüksek faizler oluşacaktır. Diğer taraftan, eğer hükümet çok başarılı olup da enflasyonu öngördüğü üzere yüzde 50'lerde tutabilir ise bu sefer reel faizler taşınması mümkün olmayacak düzeylere ulaşacaktır. Reel faizlerin taşınabilir düzeylerde tutulabilmesi için ise hükümetin enflasyonu yükseltmesi kaçınılmaz olacaktır.

Kısaca, piyasa ekonomisinin arzulan sonuçları üretmesi olası değildir.

Bu ortamda zorunlu gözükten yöntem pi-

yasaların baskılanmasıdır. Diğer bir ifadeyle, piyasalarda oluşacak temel fiyatlara müdahale edilmeli; mal fiyatları, ücretler, faiz ve döviz enflasyona endekslenmelidir. Kısacası Türkiye şu anda kapsamlı bir gelirler politikasına ihtiyaç duymaktadır.

14 Nisan Cumartesi açıklanan program, "uzmanlaşmaya dayalı gelirler politikası"na birkaç yerde temas etmektedir ki, programın can alıcı noktası kanımızca burada düğümlenmektedir.

Bu aşamada kestiremediğimiz iki husus bulunmaktadır.

1- Gelirler politikası nasıl bir düzenlemeye konu olacaktır?

2- Gelirler politikası gibi çetin bir uygulamaya siyasi dengeler elverecek midir?

İletişim'den

ERİNÇ YELDAN

Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme

ARAŞTIRMA-İNCELEME, 202 Sayfa

Türkiye ekonomisinde gözlenen istikrarsızlık ve kriz olgusunu veri olarak almak yerine, "niçin?" ve "kim için?" sorularını sormayı amaçlayan bu çalışma, bilerek ya da bilmeyerek iskalanan toplumsal bölüşüm ilişkilerini, bu ilişkilerin yarattığı sermaye birikimini ve sınıfsal çatışmaları gözler önüne seriyor.

Türkiye şu anda kapsamlı bir gelirler politikasına ihtiyaç duymaktadır.

Kriz Üzerine Düşünceler - I

"İmparator Çıplak" İmparatorun Terzileri de Kendilerini İyi Hissetmiyor¹

Üretken sermaye düzeyinde başlayan bir kriz, etkilerini sermaye ve para piyasalarında açığa çıkarır. Bununla birlikte, tüm krizler kendini ilk bakışta basit bir parasal kriz olarak gösterir.

(Marx, C.III, s; 628)

"Hiç bir yerde çelişki, parasal alanda olduğu kadar keskin, aynı zamanda da bilinçsiz değildir"

(Polanyi, 1986, s;200)

Giris: İmparatorun Terzileri

Bu son olup-bitenleri bir iktisatçı olarak anlamam ve açıklamam mümkün değil, çünkü kriz iktisadın tanımladığı mekanizmanın dışında gerçekleşiyor"

(A.Savaş. Akat)

İktisat Fakültesi Mezunlar Derneği'nde gerçekleştirilen 'Perşembe Konuşmalarına' konuşmacı olarak katılan A.Savaş Akat, alkışlar arasında salona girdikten sonra konuşmasına yukarıda aktardığımız açıklamaya yaparak başladı. Krizin patlak verdiği günlerde yapılan bu açıklama aslında, eleştirel olmayan iktisat ve bu okula mensup iktisatçıların krize karşı ne kadar kırılgan olduklarını gösteriyor. Ama bu kırılganlığın belki de belirgin olarak, sosyal ilişkiler toplamı olan kapitalizme özgü olguların iktisat disiplinine içkin olan mantık dolayında sınıflandırılması biçiminde açığa çıkıyor. Eleştirel olmayan iktisatçıların araştırma nesnesi olarak seçtiği olgulara, sanki o olgular içinde yer aldığı sosyal ilişkilerden bağımsız hareket ediyormuşçasına yaklaşmaları, bir yandan iktisatçıların kırılgan olmalarına neden olurken, diğer yandan iktisatçılara önemli manevra kabiliyeti de sağlıyor. Kriz dönemlerinde ya da anlarında bu ikili dinamik daha yoğun bir biçim alıyor. Bu noktada iktisat disiplini ile sistem, yani kapitalizmin temel işleyişi arasında ve daha da önemlisi eleştirel olmayan iktisadın tanımladığı süreçlerden geçen iktisatçı ile sistem arasındaki ilişkilerin bütünlüklü olarak

sorgulanması gerekiyor. Krizin neden ve sonuçlarının sağlıklı anlaşılması açısından bu sorgulanmanın oldukça önemli olduğunu düşünüyorum. Tabii burada kullandığımız eleştirel olmayan iktisat tanımlaması üzerinde biraz daha durmak gerekiyor.² Eleştirel olmayan iktisat, verili toplumsal ilişkilerin yapısal sonuçları içinde biçimlenir ve verili güç ilişkilerinin tanımladığı çerçevede sorunlara yaklaşır, analiz eder. Bu anlamda eleştirel olmayan iktisat ve bu disiplin dolayında varlık bulan iktisatçılar bir dizi özelliğe sahiptir. Eleştirel olmayan iktisat verili sistemin tanımladığı sınırlar içinde ve dahası bu sınırları tanımlayan güç ilişkileri dolayında var oldukları için, oldukça korunaklı bir yaşam ortamı içinde varlıklarını sürdürürler. Eleştirel olmayan iktisatçı olma halini iki farklı biçimde düşünmemiz mümkün,

-akademik dünyada iktisat disiplinine özgü matris içinde varlığını sürdüren iktisatçılar ve, -bilinçli bir şekilde verili ilişkileri kullanan ve bu ilişkileri kullanma konusunda profesyonelleşmiş iktisatçılar.

Hiç kuşkusuz bu iki farklı tarz birbirini besleyerek var olmakta. İktisat fakültelerinde belirleyici olan iktisat disiplinine özgü tüm metafizik anlamlandırmalar ve kurgular, aynı zamanda profesyonel ve piyasada etkin olan iktisatçıların alt yapısını hazırlamakta.

Özellikle akademik düzeyde ders kitaplarına yansıyan biçimiyle iktisat, iktisadi olan ile toplumsal olanın birbirinden ayrı gerçeklikler olduğu yönünde oldukça anlamlı sonuçlara yol açan bir eğitim sürecini içermekte. İktisadi süreç ve ilişkileri kendine içkin olduğu yönündeki vurgu hiç kuşkusuz piyasanın kendi kendine yeterli olduğu ve kendi kendini düzenleyeceği yönündeki vurgu ile örtüşmekte. İktisat disiplini ilk elden böylece, iktisatçıyı toplumsal ilişkiler ile iktisadi ilişkilerin farklı olduğu yönünde bir düşünceyle yetiştirilmekte. İktisadi olanın aynı zamanda toplumsal olduğu yönündeki K.Marx, M.Weber, T.Veblen, K.Polanyi gibi daha donanımlı çalışmalar standart ders kitaplarının kapısından içeri bile alınmıyor. Böylece piyasa ile

Fuat Ercan*

1. *Kapitalizm ve Krizler* başlıklı kitap çalışmam son zamanlarda yoğunlaşarak açığa çıkan krizler dolayında bir zorunluluk biçimi almakla birlikte, marksist teorik çerçevenin tarihsel donanımını güncel olgular dolayında yeniden düşünmek, özellikle eşitsiz kapitalist gelişme sürecinin bir parçası olan az gelişmiş ülkelerde kriz olgusunu düşünmek bir dizi yeni açılımı zorunlu kıldığını gördüğüm ölçüde çalışma çok daha derinlik kazandı. Burada ileri sürülen argümanlar sadece bir dizi sesli düşünceyi içermekte. Bir ölçüde uzun erimli çalışmanın ilk ipuçları tartışmaya açılmakta. Bu konuda düşünce ve eleştirilerin anlamlı olacağını düşünüyorum.

2. Bu tür bir kavramlaştırma için bak: F.Ercan (1999) * Doç. Dr. Marmara Üniv. İİBF

toplum arasında kurulması gereken hatta zorunlu olan ilişkilerde kurulmuyor.³

Toplumla-iktisat arasındaki ilişkiler kopartılması bir başka açıdan da çok belirleyici olmakta, o da iktisadın tanımladığı gerçeği "bilimsel" nötr olma anlamında bilimsel bir içeriğe sahip olduğu vurgulanmakta. Bu bilimsellik vurgusu, iktisat disiplinin sadece var olanı işaret ettiği, yani olanı araştırma nesnesi haline getirdiği, olması gerekenle ilgilenmediği düşüncesini pekiştirmekte. Tarafsız ve değerlerden arınmış bir bilgi tarzı olarak iktisat, böylece işaret ettiği açıkladığı gerçeğin bilgisinin, tüm toplumsal kesim ve sınıflardan bağımsız bir gerçeklik olduğunu ısrarla bizlere/öğrencilerine inandırmakta. İmparatorun terzisi olmak mı, asla!⁴

İkinci gruba giren iktisatçılar çok az sayıda olmalarına karşılık çok etkin bir konumdadırlar. Her ne kadar devletin ekonomideki etkinliğini eleştirmek en önemli etkinlik alanları olmasına rağmen, hem devlet erkî alanında hem de iş dünyasında önemli ölçüde kabul görürler ya da görülmeleri için gereken neyse yaparlar. Yves Dezalay ve Bryant Garth'ın egemen iktisatçıların sosyolojisini yaparken bu kesimden iktisatçılara ilişkin şu vurguları özel önem taşımakta "Bu saf (pür-teorik) ekonomi kuramcıları, aynı zamanda her telden çalıp vurgunculuk yapmaktan da çekinmeyen profesyonel strateji uzmanlarıdır; matematiğin zorlama kullanımı, medyanın kullanılması ve

siyasal ittifaklar" bu kesimin temel özellikleridir (Dezalay ve Garth, 1999,26).

Kapitalist ilişkilerin gelişmesi yaşamın her alanını değişim değerinin egemenlik altına girmesine yol açar. "İmparatorun terzileri" olmaya aday iktisatçılar daha başından itibaren ayrıcalıklı bir konuma sahiptirler. Ama son yıllarda bu ayrıcalık konumlar, daha bir piyasa ilişkileri içinde gerçekleşmeye başlamıştır. Eleştirel olmayan bu iktisatçıların biz-zat kendileri, değişim değerinin belirleyiciliği altına girmişlerdir. Biraz daha açık söyleyecek olursak, imparatorun hizmetinde olma halleri piyasa kuralları içinde işler; bu tarz iktisatçıların ya kendilerine ait danışmanlık şirketleri vardır yada şirketlere danışmanlık yapma yönünde bir uzmanlaşmaya gitmişlerdir. Özellikle son yıllarda açığa çıkan biçimiyle de TV ve gazetelerde alınan yüklü ücretlerle halkı aydınlatma işlerini yüklenmişlerdir. Fakat az sayıda iktisatçının piyasanın kısa süreli talepleri doğrultusunda bilgi üretmesi (özel şirketlere yada doğrudan gazete yada TV kanalıyla kitlelere yansıtması) sadece bu iktisatçıların küçük bir grup olarak varlıklarının sürmesi anlamına gelmez, tam tersine verili hegemonik projenin devamlılığını sağlamak açısından çok ama çok önemli işlevler üstlenmişlerdir. Bu anlamda metalaşma sürecine eklenen bu grubu, diğer metalar-dan ayırt eden temel özellik, bu grubun ürettiği yada yaydığı bilginin metalaşmasına aynı

3. Toplumla-iktisat arasındaki ilişkinin koparılmasının nedenleri ile birlikte ele alan bir çalışma için bak: S. Clarke (1991), iktisat ile politikanın birbirinden ayrılması için bak: E.M. Wood (1981).

4. İktisat ders kitaplarının içeriği, bu içeriğin belirlenmesi, dışarıda bırakılanlar, dışarıda bırakılmanın nedenleri, iktisadın olması gereken değil olanla ilgilenmesi ve kullandığı araçlarla, yaptığı açıklamaların nötr olduğu yönündeki vurgular, yeni bir çalışma yapmanın zorunluluğunu ve heyecanını insana vermiyor değil.

zamanda metalaşma sürecini hızlandıracak katalizör işlevleri görmeleridir.

Profesyonel-meslek sahibi olan imparatorları tanımlayan önemli bir diğer özellik, iş ve devletle ilişkiler olabildiği kadar sağlamlaştırılırken, diğer yandan üniversiteler de akademik kariyerlerini devam ettirmekte de ısrarlı olmalarıdır.

Profesyonel ve mesleki iktisatçılar (imparatorun terzileri) dünya piyasasının etkinliği ve etkileşime girdikleri finansal ya da üretim firmalarının çıkarlarını en iyi şekilde formüle ederken, kendi aralarında bir hiyerarşik sistem oluşturmuşlardır, hiyerarşinin belirleyici yönü piyasa imparatorluğunun terziliğini yapan bazı iktisatçıların uluslararasılaşması, yani artık dünya ölçeğinde danışmanlık yapmaları, ya da zor durumda kalan devletlere piyasaya yönelmeleri için gereken akli vermeleri ve tabii ki çok daha önemlisi piyasanın işlerliğini dünya ölçeğinde koruyan kollayan IMF ve DB gibi kurumlarda bulunmalarıdır. Özellikle 1970'li yıllarla birlikte belirleyici proje olan neo-liberalizmin dünya ölçeğinde etkin bir şekilde yaşama sokulmasını sağlayan "yapısal uyum" programlarını gerçekleştiren bu uzmanlardır. Ama vurgulanması gereken diğer önemli nokta, dünya ölçeğinde tekil ülkelerde bu reform ya da programların uygulanması için dünyanın farklı mekan ve ülkelere yayılmış, hiyerarşinin daha altında yer alan piyasa yönelimli iktisatçılar vardır. Yerel düzeyde çalışan terzilerimizin (bizimkileri burada saymaya gerek yok, gazetelerde, TV'de devletin önemli kurumlarında, şirketlerin yönetim kurulunda, TUSİAD'ın yönetim kurullarından kendilerini hemen hemen her gün göstermekte), temel referansları, genellikle uluslararasılaşarak bu konuda uzmanlıklarını göstermiş iktisatçılar oluyor (Dornbusch, Fisher, Sachs, Krugman, vs). Hiyerarşinin altında yer alan iktisatçılar kendi alanlarında gelişmelerinin biricik yolunun, ustalarının yorumlarını aktarmak ya da ülkenin kendine özgü koşullarına uyarlamak olduğunu bilirler. Hiyerarşi bu anlamda eşitsiz olsa bile, karşılıklı bir ilişki ve etkileşimi içeriyor.

Türkiye'de son dönem yaşanan krizi anlamak için, kriz yerine krize ilişkin açıklamalar yapan uzmanlarla konuya başlamak, kuşkuyla karşılaşacağını bilmekle birlikte, günümüzde genel olarak dünyanın farklı bölgelerinde aç-

ığa çıkan krizleri, özelde ise Türkiye'de son dönem yaşanan krizlerin anlamlı ve gerçekçi bir analizinin yapılması için genel kabul gören bu imparatorun terzilerinin işlevlerinin üzerinde durulması gerekli ve hatta zorunlu. Çünkü piyasa ekonomisinin (neden kapitalist ekonomi demezler ki!) işleyişine ilişkin egemen olan eleştirel olmayan iktisadi analizler, aynı zamanda piyasa ekonomisinin neden krize girdiğine ilişkin açıklamalar yapmaktadırlar. Genel kabul gören bu kesimin krize ilişkin açıklamaları aslında, piyasa ekonomisine ilişkin açıklamalarında içkindir. Piyasa ekonomisine ilişkin bu kesimin açıklamalarda belirleyici değişken üretim ve dolaşımın birlikteliği değil, dolaşım alanıdır. Politik ekonomiden, ekonomi disiplinine geçiş süreci aynı zamanda iktisadın araştırma nesnesini yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Politik iktisadın nesnel yönelimli değer teorisinden neo-klasik iktisadın öznel değer teorisine geçiş aynı zamanda iktisat disiplinin temel araştırma nesnesi, bireylerin meta karşısındaki konumları tercihleri ve seçimleri olmuştur. Rasyonel olduklarına karar verilen ekonomik ajanlar, seçim ve tercihlerini dışsal bir müdahale olmadan yerine getirdikleri ölçüde, üretici ve tüketiciden oluşan mekanizma özellikle fiyat mekanizmasının varlığında rahatlıkla işleyeceği belirtiliyor (yada buna inanmamız isteniyor).

EO iktisatçısının sosyal gerçeklikle niçin bu tarz bir ilişki kurduğunun sorgulanması gerekiyor. Böyle bir gereklilik sadece ve sadece bu grup iktisatçısının eylemliliklerini anlamak açısından önem arz etmiyor, ama çok daha önemlisi kapitalist toplumsal işleyişin kendine özgü bilgi ve bilim insanı üretme mekanizmasının anlaşılmasına da olanak sağlıyor. Burada iç içe geçmiş ve birbiri üzerinde etkileri olan iki gerçeklikten söz etmek mümkün;

-bir yandan toplumsal gerçeklik olarak kapitalizmin kendine özgü bilgiyi üretecek mekanizmaları oluşturması,

-ikinci olarak ise bizzat bu bilgi üretim sürecinin aktörleri olan bilim kadını ya da adamlarının oluşturduğu grup/grupların kendine içkin işleyiş mekanizması.

Bu iki değişken dolayında P.Bourdieu'nun uyarısını yeniden düşünmemiz anlamlı olacaktır. "*Bilim insanı toplumsal değişimin hızlandığı dönemlerde, daha bir açığa çıkan güç ilişkilerinin oynacağı olmaması ge-*

Yerel düzeyde çalışan terzilerimizin temel referansları, genellikle uluslararasılaşarak bu konuda uzmanlıklarını göstermiş iktisatçılar oluyor

rekir." Bahsettiğimiz konu iktisat disiplini ve iktisatçı olunca, bu uyan çok daha farklı bir anlam kazanıyor. Başından itibaren EOI kapitalizme içkin olan rasyoneli ve güç ilişkilerinin yol açtığı eşitsizlikleri meşrulaştıran iktisat disiplini ve iktisatçılar, özellikle piyasa mekanizmasının çok daha etkili işlemeye başladığı 1970'li yıllarda açık bir şekilde, piyasanın belirlenmelerinden hareketle teorik çerçeveler inşa etmeye başladı. Kendi bilgi ve donanımını da piyasanın temel girdisi olduğunu gören iktisatçılar, sistem adına sistemin başka bir alternatifini olmadığını (There Is No Alternative) ısrarla işaret eden analizler geliştirmeye başlamışlardır. Piyasa mekanizmasının acımasız işleyişi toplumun büyük bir çoğunluğu üzerinde etkilerini gösterirken, iktisatçılar daha fazla meşruluk isteyen imparatora, yeni elbiseler dikmeyi özenle yerine getirmeye çalışmışlardır. İmparator/larını daha sevimli gösteren elbiseler diktikleri ölçüde sermaye ile medyanın desteğini arkasına alan ve kendi için, kendi içinde bir güce dönüşen iktisatçılık özellikle bizim gibi gelişmelerin yoğunlaştığı ülkelerde daha bir belirleyici olmaya başlamıştır. Kraldan çok kralcı geçinen ve değişim sürecinde oyuncak olduğunu görmeyip, kendini her şeyi belirleyen bir konumda görmesi sermaye ve medyadan aldığı güçlü destekle ilişkili olsa gerek. Ama krizler, kriz koşulları bu kesimin imparator için diktığı allı morlu elbiselerin ne kadar kötü bir kumaştan yapıldığını gösterdiği ölçüde, kumaşın kötü dikildiğini kabul etme yerine, kendilerinin idealleştirdikleri iktisadi mekanizmaya dışarıdan yapılan müdahaleler krizin temel nedeni olarak açıklanmakta. Ve zaten krize yol açan bizzat piyasa mekanizması iken, bu tarz iktisatla uğraşanlar yeniden yine aynı kumaştan yeni elbiseler ama daha renkli ve daha allı morlu elbiseler dikmekte.

Bu elbiselerin krizi anlamamızı önleyen biricik özelliği, sorunlara daha kısa erimli bakmaları, sorunları sosyal olguların tanımladığı gerçeklik yerine, tarihsel güç ilişkileri içinde biçimlenen iktisadın tanımladığı gerçeklik dolayında yaklaşıyor. Bu özellik aslında verili sosyal ilişkilere içkin olan güç-iktidar ve hegemonya konumları tarafından tarihsel olarak belirlenmiştir. Eleştirel olmayan iktisadın sorunlara kısa erimli bakması, onun kullandığı metodolojik araçlarla ilişkili yani ampirik yönelimli olmakla birlikte, özde ampirik ve kısa erimli

olmasının temel nedeni bütünlüklü ve ilişkisel bir gerçekliğin var olduğu ve bu gerçekliğin ise tarihsel bir boyutta biçimlendiği gerçeğini göz ardı etmekle yakından ilişkisi vardır. Burada ısrarla belirtmek istediğim nokta, kapitalizme içkin olan güç, iktidar ve egemenlik ilişkilerinin sadece günlük yaşamda açığa çıkmadığı tam da günlük yaşamın varoluşunu tanımlayan güç ilişkilerinin bilgi kuramsal ve yönetsel açıdan da belirleyici olduğunu düşünüyorum. Krizi açıklamak için bu ısrarlı vurguların göz ardı edilmemesi gerekir.

Artık üzerinde güneşin batmadığı ve erken dönem imparatorluklarından daha da güçlü olan bir piyasa imparatorluğu ile karşı karşıyayız. Kapitalizme özgü dinamikler dolayında belirlenen bu imparatorluğun kendi zihnindeki dünyayı yaratması, sürdürmesi ve daha da güçlenmesi için, uygun elbiseler diken terzileri var.⁴ Ve sistemi dolayısıyla krizi anlayabilmemiz için bu terzilerin diktığı elbiselerin arkasındaki gerçekliği görmemiz gerekiyor. Bunun gerçekleşebilmesi için gerçekliği bizden gizleyen imparatorun terzilerinin işlevlerini daha bir açığa çıkarmamız gerekiyor. Bunu gerçekleştirdiğimiz ölçüde kapitalizm ve kapitalizme içkin olan kriz olgusunu daha sağlıklı algılayabiliriz.

Kaynakça:

- Clarke, S. (1991) *Marx, Marginalism & Modern Sociology From Adam Smith to Max Weber*, Macmillan, London.
- Dezalay, D. ve Bryant Garth (1999) "Washington Konsensüsü *Neo-liberal Hakimiyetin Sosyolojisine Katkı", (der: F.Başkaya), *Küreselleşme mi? Emperyalizm mi? Piyasacı Efsanenin Çöküşü*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Ercan, F. (1999) "İktisat Teorisi Üzerine Eleştirel Önermeler," *İktisat Dergisi*, sayı 389.
- Wood, E.M. (1981) "The Separation of the Economic and Politic in Capitalism", *New Left Review*, sayı 127, May-June.
- Blecker, Robert, A. (1996) "Nafta, The Peso Crisis, and The Contradiction of the Mexican Economic Growth Strategies", *CEPA Working Paper No: 3*.
- Brenner, Robert (1999a) "The Economics of Global Turbulence", *New Left Review*, sayı 229, ss: 1-265.
- Cheng, Chow Wei (1977) "Behind The Asian Economic Crisis", *Links*, sayı , ss: 30-49
- Corbett, Jenny ve David Vines (1998) "The Asian Crisis: Competing Explanations", *CEPA Working Paper No: 7*.

5. Çalışmalarında sıkça dile getirdiğim güç ilişkileri kavramını, kavramsal olarak iktidar ve egemenlik ilişkileriyle bağlantılarını soran sorgulayan sevgili arkadaşım Kurtar Tanyılmaz'a cevap veremeye çalışırken, her güç ilişkisinin iktidar olmadığı ama iktidarın güç ilişkileri dolayında gerçekleştiğini egemenliğin ise güç ilişkileri ile iktidarın kesitiği ve daha bütünlüklü bir kavram olduğunu düşünmüştüm, bu kavramsal farklılaşmanın nerede başlayıp bittiği çok önemli olmakla birlikte bu farklılıkların çok önemli olduğunu düşünüyorum. Ama çalışma için bu kadar açıklamanın yeterli olduğunu düşünüyorum.

6. Terzilerin piri olan baş terzilerden Milton Friedman'ın *Sifili*'de etkinliğini göz önüne alarak yazılan *Yeni İktisatçının Amentüsü* terzilerin temel değerlerini çok açık bir şekilde ifade etmekte "İnanır iman ederim Ruhukudse, kutsal özel teşebbüse ve .. Sermaye piyasasına inanırım, finansman kuruluşlarına Ve 'Pierre Cardin' marka gömleklerle Hastanelerin kendi kendilerini finans etmesine inanırım, Devlet kasasının boşaltılmasına ve özel valizlerin dolmasına...."

Adam Smith'in yaşadığına inanırım, Keynes'in öldüğüne ve Marx'ın bir kabus olduğuna Kesin bir bilim olduğuna ülke ekonomisinin, İnanırım başka hiç kimsenin bir şey bilmediğine Ve hiç kimsenin düşüncesinin açıklaması gerektiğine ..... Amin (Yeni İktisatçının Amentüsü'nün tam metni için bak: *İktisat*, 1984, 59).

Para Krizleri ve Türkiye

I. Giriş

Hızlı büyümeyi isteyen ve sermayenin kıt olduğu gelişmekte olan ülkeler dış finansman kaynaklarına hiçbir zaman kayıtsız kalmamışlardır. 1950'li yıllardan itibaren, hızlı büyüme deneyimleri dış kaynak kısıtıyla tökezlemiş ve genellikle her büyüme ve genişleme öyküsü bir ödemeler dengesi krizi ve devalüasyonla sonuçlanmıştır. Kaynakların devletten devlete aktarıldığı bu dönem, uluslararası finans piyasalarının ortaya çıkması ile birlikte 1970'li yılların sonunda kapanmıştır.

Ancak, gelişmekte olan ülkelerin büyüme performanslarını sürdürebilmek için dış sermaye kaynaklarına gereksinimleri devam etmektedir. Değişen koşullarda, dış açık sorunu da evrilmiş ve ödemeler dengesi krizleri yerine borç krizleri ortaya çıkmıştır. 1980'li yıllardaki Latin Amerika borç krizleri sözkonusu değişen koşulları yansıtmaktadır.

Küreselleşmenin çok hızlandığı yıllarda gelişmekte olan ülkeler dünya ile bütünleşmek ve finansal piyasalar yoluyla daha fazla dış kaynak elde edebilmek amacıyla önce cari işlemler bilançosunun, sonra da sermaye hareketlerinin konvertibilitesini kabul etmişlerdir.

Ödemeler dengesinin sermaye hesabındaki konvertibilite, ülkeye giren ve çıkan her türlü sermaye akımına tanınan serbestidir. Bu tür konvertibiliteye ilk önce Bretton Woods sistemi ile birlikte 1950'li yıllarda ABD geçmiştir. Avrupa ülkelerinin sermaye hareketleri dengesinde konvertibiliteyi benimsemesi 1960'lı yıllara rastlar. Gelişmekte olan ülkelerin bu serbestiyi kabul etmeleri 1980'li yıllardaki yapısal dönüşüm programları sırasında olmuştur. Bu gelişme Uluslararası Para Fonu tarafından da bir amaç olarak benimsenmiş ve üye ülkelerin gerekli standartları uygulamaya koymaları üzerinde ısrar edilmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler hernekadar gelişmiş piyasa ekonomileri ile bütünleşme yolunda önemli adımlar atsa da, hızlı büyüme performansı için dış kaynak gereksinimleri ortadan kalkmamıştır. Geçmişte ödemeler dengesi krizi ve borç krizi olarak ortaya çıkan sorunlar bu kez de para krizleri biçiminde ortaya çıkmaya başlamıştır. 1990'li yıllarda önce Meksika, daha sonra Asya ülkeleri, Rusya, Brezilya ve en son olarak da Türkiye'de para krizi ola-

rak adlandırılan bir olgu ortaya çıkmıştır.

Para krizleri döviz kurunu çeşitli nedenlerle sabit tutan ekonomilerde, yabancı paraya aynı anda hücum olarak nitelendirilebilecek spekülasyon bir hareket sonucu ortaya çıkan yüksek oranlı bir devalüasyon ve bunun ekonominin bütünü üzerindeki yıkıcı etkileri olarak tanımlanabilir. Bu krizlerin ortaya çıktığı ekonomilerin ortak iki özelliğinden birincisi, sermaye hesabı konvertibilitesidir. İkinci özellik ise bu ülkelerde sabit kur rejimlerinin çeşitlerinden birinin uygulanıyor olmasıdır.

Bu yazıdaki amacımız 1990'lı yıllarda Meksika, 5 Asya ülkesi (Endonezya, Malezya, G. Kore, Tayland ve Filipinler) ve Brezilya'da meydana gelmiş krizlerden yola çıkarak Türkiye'yi 2001 yılında krize götüren koşulları saptamaktır. Rusya, vergi toplayamayan ve mali bakımdan iflas etmiş bir ekonomi olduğundan koşulları sıraladığımız ülkelerden farklıdır. Bu nedenle 1998 Rusya krizini yazımızın kapsamı dışında tutuyoruz. 1990'lı yıllardan başlayarak ortaya çıkan para krizlerin her biri kendine özgü niteliklere sahiptir. Ancak, bunların arasındaki ortak özellikler de gözardı edilemeyecek kadar belirgindir. Bu nedenle krizler her ne kadar öngörülemeyen zamanlarda ve aniden çıksa da, krizi yaratan koşulların varlığı yadsınamaz.

Krizden çıkış yolları ve buna ilişkin politikalar bu yazıda ele alınmamaktadır.

II. Yeni Gelişen Piyasalara Yönelik Sermaye Akımları

Dünya finans piyasalarında döviz cinsinden yapılan işlemlerin günlük hacmi 1.5 trilyon dolardır. Bu işlemlerin yüzde 40'ı aynı günde, yüzde 90'ı da bir hafta içinde tersine çevrilmektedir. Finansal piyasaların küreselleşmesi denildiğinde, spekülasyon yönü ağır basan bu yüksek işlem hacmi akla gelmektedir. Halbuki net sermaye akımlarının hacmi çok daha düşüktür. Finansal piyasaların küreselleşmesinden gelişmekte olan ve yükselen piyasaların (emerging markets) aldığı pay ise çok daha küçüktür. Gelişmiş kapitalist dünyadaki tasarrufların ancak yüzde 5'i gelişen piyasalara akmaktadır.¹

Tablo 1, 2 ve 3 net sermaye akımlarına ilişkin verileri sergilemektedir. 2000 yılında

Nihal Tuncer*

Gelişmekte olan ülkelerin büyüme performanslarını sürdürebilmek için dış sermaye kaynaklarına gereksinimleri devam etmektedir.

1. Tobin, s. 1101

* Prof. Dr. İ.Ü. İktisat Fak.

Tablo 1: Yeni Gelişen Piyasalara Yönelik Net Dış Finansman
(milyar \$)

	1997	1998	1999	2000	2001*
Dış finansman	315.9	191.2	157.4	153.3	175.0
Özel sermaye akımları	269.4	139.1	148.3	154.1	166.0
Sermaye yatırımı	141.2	133.9	163.0	150.5	153.3
Dolaysız yatırım	115.8	119.4	145.5	128.8	130.5
Portföy yatırımı	25.3	14.5	17.5	22.3	22.7
Özel kreditorler	128.2	5.2	-14.7	3.6	12.8
Ticari bankalar	43.9	-54.1	-43.0	-16.4	-2.1
Banka dışı finans kurumları	84.3	59.2	28.3	20.1	14.9
Resmî sermaye akımları	46.6	52.1	9.1	-0.8	9.0
Uluslararası finans k.	29.9	37.2	1.8	1.4	8.2
Çift taraflı kreditorler	16.7	15.0	7.3	-2.2	0.8

*: tahmin   Kaynak: Institute of International Finance

yeni gelişen piyasalara akan net sermayenin tutarı 153 milyar dolardır. Yeni gelişen piyasalarda ortaya çıkan finansal krizlerin etkisiyle, 1998'den başlayarak bu akımların hacmi daralmıştır. ABD'deki faiz hadlerindeki düşüşe paralel olarak, 2001 yılında net sermaye akımlarında biraz artış olması beklenmektedir. Sermaye hareketlerinin büyük kısmı özel kesim fonlarından oluşmaktadır.

Yeni gelişen piyasalara yönelen net sermaye hareketlerinin önemli bir kısmı dolaysız sermaye yatırımlarıdır ve bu kalem zaman içinde oldukça istikrarlı bir seyir göstermektedir. Net sermaye hareketlerinin dalganma gösteren bileşeni, ticari bankalar ve banka dışı finans kurumlarının verdiği kredilerdir. Uluslararası sermaye hareketlerinin en dengeli kalemi olan dolaysız yatırımlardan Türkiye bir pay almaktadır. Net sermaye akımlarının bölgesel dağılımı Latin Amerika'nın aslan payını aldığını göstermektedir. Kriz öncesinde yüksek hacimli sermaye akımlarına sahne olmuş beş Asya ülkesine giden özel sermaye akımı tersine çevrilmiştir. Kriz sonrasında artan resmi sermaye akımları da azalmıştır. 2001 yılında ise net geri ödeme olarak gerçekleşecektir. Krizden çıkmak için çok ihtiyaç duyulan dış kaynak gelse bile, Türkiye'de bekleyen akibetin Asya ülkelerinin net sermaye çıkışından farklı olacağına gözönünde tutmak gerekir.

Türkiye'nin ve Doğu Avrupa ekonomilerinin içinde bulunduğu Avrupa grubuna giden

sermaye hareketleri Latin Amerika ve Asya/Pasifik'den sonra üçüncü sırada bulunmaktadır. Bu bölgeye yönelik net sermaye akımları içinde dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının payı artarken, ticari bankaların ve banka dışı finans kurumlarının fonlarında azalış vardır.

III. Finansal Globalizasyonun Varlığında Makroekonomik Politika Seçenekleri

Finansal piyasalardaki küreselleşme, her ne kadar yükselen piyasalar için çok büyük bir net sermaye girişi anlamına gelmese de, hiçbir ekonomi yönetimi böyle bir potansiyele duyarsız kalamamaktadır. Devletten devlete kaynak akımlarının kalmadığı son yirmi yılda, sermaye kıtlığı çeken gelişmekte olan ülkelerin tek şansı uluslararası finans piyasası tarafından yönlendirilen sermaye akımlarından bir pay alabilmektir. Dünya ekonomisiyle ve finans piyasalarıyla bütünleşmek isteyen ekonomilerde izlenen makroekonomik politikalar doğal olarak bu duyarlılığı ve isteği yansıtmaktadır.

Makroekonomik politikalara ilişkin birinci seçim döviz kuru rejiminde yapılmakta, maliye ve özellikle para politikaları bu seçimin gereklerine göre şekillenmektedir.

5. Fischer² IMF kur rejimi standartlarından yola çıkarak, üç tür kur rejimi tanımlamaktadır.

• (i) Birinci tür "hard (katı) peg"³ adı verilen tam sabit kurdur. Bu grup içindeki ülkeler

Devletten devlete kaynak akımlarının kalmadığı son yirmi yılda, sermaye kıtlığı çeken gelişmekte olan ülkelerin tek şansı uluslararası finans piyasası tarafından yönlendirilen sermaye akımlarından bir pay alabilmektir.

Tablo 1: Yeni Gelişen Piyasalara Yönelik Net Dış Finansmanın Bölgesel Dağılımı
(milyar \$)

	1997	1998	1999	2000	2001*
Özel sermaye akımları	269.4	139.1	148.3	154.1	166.0
Latin Amerika	107.4	98.5	70.7	67.5	64.9
Avrupa	73.5	35.5	36.3	29.8	38.7
Afrika/Orta Doğu	15.1	6.2	10.1	7.3	10.4
Asya/Pasifik	73.3	-1.1	31.3	49.4	52.0
Beş Asya ekonomisi**	4.9	-38.7	-5.2	-3.8	1.9
Resmi sermaye akımları	46.6	52.1	9.1	-0.8	9.0
Latin Amerika	-2.1	16.7	6.5	-7.6	11.1
Avrupa	8.9	8.6	-0.6	1.4	3.0
Afrika/Orta Doğu	-1.8	-2.6	-2.3	-1.7	-1.6
Asya/Pasifik	41.5	29.5	5.4	7.1	-3.5
Beş Asya ekonomisi**	34.6	23.5	0.2	2.6	-8.6

*: tahmin   **: G.Kore, Endonezya, Malezya, Tayland, Filipinler
Kaynak: Institute of International Finance

ya para kurulu uygulaması yaparlar, ya da milli para biriminin dışındaki bir para birimini benimserler. Avrupa Para sistemi ve yerli para miktarını dolar rezervleriyle birebir eşitleyen Arjantin bu gruba örnektir.

(ii) İkinci tür rejimlere "soft (yumuşak)" peg adı verilmektedir. Bu grupta sabit kur, sürünen kur ve çeşitli bant sistemleri bulunmaktadır. Para krizleri öncesindeki Asya ülkeleri, Brezilya, 2000 yılı stabilizasyon programı süresince Türkiye bu kur rejimi içinde kalmışlardır.

(iii) Üçüncü grup bağımsız dalgalanan

para birimlerinin yer aldığı dalgalı kur sistemleridir.

Döviz kuru rejiminin makroekonomik politika açısından önemi para politikasının belirlenmesinde yatar. Eğer döviz kuru bağımsız dalgalanmayla belirleniyorsa, dış dengeden bağımsız bir para politikası uygulanabilir. Halbuki, sabit kur rejimlerinde para politikasının amacı, ilan edilmiş kuru müdafaa etmektir. Tam sabit kur rejimlerinde para politikası mutlak olarak ortadan kalkar. Para arzındaki değişimler döviz rezervlerindeki değiş-

Tablo 3: Avrupa'daki Yeni Gelişen Piyasalara Yönelik Net Dış Finansman
(milyar \$)

	1997	1998	1999	2000	2001*
Dış finansman	82.4	44.1	35.8	31.2	41.7
Özel sermaye akımları	73.5	35.5	36.3	29.8	38.7
Sermaye yatırımı	14.2	16.5	15.5	17.9	25.0
Dolaysız yatırım	10.9	12.6	15.8	17.8	23.7
Portföy yatırımı	3.3	3.9	-0.3	0.1	1.4
Özel kreditorler	59.3	19.1	20.8	11.9	13.7
Ticari bankalar	22.9	3.5	11.9	3.6	4.2
Banka dışı finans kurumları	36.4	15.5	8.9	8.4	9.5
Resmi sermaye akımları	8.9	8.6	-0.6	1.4	3.0
Uluslararası finans k.	5.3	5.6	-2.3	2.4	5.8
Çift taraflı kreditorler	3.6	3.0	1.7	-0.9	-2.8

*: tahmin   Kaynak: Institute of International Finance

2. Fischer (2001).

3. Peg, bir şeyin (örneğin bir fiyatın) sabitlendiği önceden belirlenmiş düzeydir. Aynı zamanda askı, burgu, mandal anlamına da gelmektedir. (Webster's Dictionary)

meleri yansıtır. Yerli para birimi ortadan kaldırılıp yabancı bir para birimi kabul edildiğinden ise döviz rezervi ile para arzı aynı şeydir.

Yumuşak peg sistemleri ise stabilizasyon programlarının bir parçası olarak birçok ülke tarafından kullanılmıştır ve sermaye hareketlerinin varlığında fazla uzun ömürlü olamamaktadır. Bu rejimlerde para politikası faiz haddini ayarlayarak kuru destekler. Veya, merkez bankasının kuru müdahale etmek için döviz piyasasına yaptığı müdahaleler para arzındaki değişimleri belirler.

Dalgalı kur rejimlerinde ise dış dengeden bağımsız bir para politikasının izlenmesi teorik olarak mümkün olsa da, gelişmekte olan ülkeler faiz hadlerini ve dolayısıyla para politikasını bu kez açıklanmamış bant veya pegleri referans olarak kuru desteklemeyi seçmektedirler.⁴

Dışarıdan sermaye akımlarını özendirmeyi amaçlayan makroekonomik politikalar yerli paranın getirisini yüksek tutmak zorundadır. Faiz paritesinden türetilen ilişkiye göre, yurtiçi ve yurtdışı faiz hadleri arasındaki fark, yerli paranın beklenen devalüsyon oranı ve risk primine eşit olmalıdır. Bu hedefi gerçekleştirecek politikalarından biri yüksek faiz, diğeri de yerli paranın devalüsyon oranının düşük tutulmasıdır. Tam sabit veya soft peg uygulayan ekonomiler yerli paranın devalüsyonunu önledikleri veya sınırlı tuttıkları için sermaye akımlarını özendirmiş olurlar.

Ekonomi politikasını yürütenlerin dış dengeye ilişkin şu hedefleri olabilir:

- (i) döviz kurunu sabit veya önceden açıklanan bir bant veya sürünen peg içinde tutmak
- (ii) sermaye hareketlerini serbest bırakmak
- (iii) iç dengelerin gerektirdiği bağımsız bir para politikası izlemek

Açık ekonomi makroihtisadi, bu üç amaçtan sadece ikisinin bir arada bulunabileceğini ortaya koymaktadır. Buna "imkansız üçlü" veya "trilemma" gibi isimler verilmektedir.⁵ Sözkonusu üçlü biraraya gelebileceğine göre ortaya üç alması çıkmaktadır.

Birinci alması (ii) ve (iii) birlikte uygulanır. Bu takdirde, (i)'den vazgeçmek gerekmektedir. Yani, sermaye hareketlerinin konvertibilitesi ile birlikte bağımsız bir para politikası izlenmek istendiğinde döviz kurunun dalgalanmaya bırakılması gerekmektedir. Dış kaynak girişinin kritik öneme sahip olmadığı gelişmiş piyasa ekonomilerinde uygulanan seçenek budur.

Ancak, gelişmekte olan ülkelerde esnek

kur rejimi geçerli olsa bile, iç denge gerekçeleriyle dış dengeden bütünüyle bağımsız bir para politikası uygulamak mümkün değildir. Örneğin, 1994 krizi öncesinde Türkiye'de iç dengeler gerekçesiyle faiz hadlerini düşürücü, genişleyici para politikası uygulaması fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Faiz hadlerini düşürmeyi amaçlayan para politikası devalüsyonla sonuçlanmıştır.

İkinci alması (i) ve (iii) hedefleri seçilir, (ii) hedefi uygulanmaz. Döviz kurunun sabit tutulduğu bir ortamda rezervler dış açık veya fazlayla birlikte azalır veya artar. Çin ekonomisinde cari işlemler hesabında konvertibilite vardır. Yani rezerv değişimleri yaratan açık sadece cari işlemler bilançosundan kaynaklanabilir. Buna karşılık, sermaye hareketlerinde konvertibiliteye izin verilmediği için, sermaye hareketlerinden kaynaklanan spekülasyon bir kriz mümkün değildir.

Üçüncü alması (i) ve (ii) birlikte uygulanır. Bu takdirde (iii) den vazgeçmek gerekmektedir. Başka bir deyişle, eğer bir ekonomide çeşitli nedenlerle döviz kuru sabit veya ilan edilen sınırlar içinde tutulmak istenirse ve aynı zamanda sermaye hesabında konvertibilite kabul edilmişse, bu durumda otonom bir para politikası uygulamak mümkün olmamaktadır. Para arzındaki değişimler dış dengenin bir uzantısı olmakta, rezervlerin artış ya da azalışıyla birlikte değişmektedir. Veyahut, döviz kuruna müdahale etmek amacıyla merkez bankaları rezerv alıp satarken para arzını da dolaylı olarak etkilemektedirler. Dış dengenin gerektirdiğinden dışarıda, otonom para arzı değişimleri yaratmak kur hedefini bozacağı için rezerv değişimlerinin gerektirdiğinden dışarıda para arzına müdahale edilmemektedir.

Asya krizi öncesinde paralarını dolara göre sabitleyen Asya ülkeleri, döviz kuruna dayalı stabilizasyon programlarını yürüten Brezilya ve Türkiye, halen kriz beklentilerine sahne olan ve para kurulu uygulaması yapan Arjantin hep aynı bileşimi kullanmışlardır.

Ancak, bir Merkez Bankasının sabit veya önceden belirlenen bir kuru müdahale etmeyi taahhüt etmesi kura ilişkin beklentilerin sabit kalmasına yetmeyebilir. Özellikle tersine giden iç dengeler karşısında, döviz kuru rejiminin mantığı gereği, para politikası pasif kalacağı için, beklentiler etkilenebilir ve yabancı paraya hücumun önüne geçilemeyebilir. Veya, yerli paranın aşırı değerlendirilmesi durumunda devalüsyon beklentilerinin artma-

Dışarıdan sermaye akımlarını özendirmeyi amaçlayan makroekonomik politikalar yerli paranın getirisini yüksek tutmak zorundadır.

4. Fischer, a.g.e

5. Bkz. Tobin (2000) ve Fischer (2001).

si yine bir hücum nedenidir. Sabit veya sabit benzeri kur rejimleri ile sermaye hesabındaki konvertibiliteden oluşan bileşim, finansal krizlerin altyapısını hazırlamaktadır. Bu bileşim kendi başına kriz yaratmaya yeterli olmasa da, gerekli ortamı oluşturmaktadır.

IV. Para Krizlerinin Oluşumu

Finansal krizlerin nasıl oluştuğuna ilişkin birçok veri bulunmaktadır. Geçmiş gözlemlere dayanarak krizlerin nasıl çıktığına ilişkin betimsel açıklamalar yapılmaktadır. Ancak, krizin neden ve ne zaman çıktığına ilişkin birçok model denemesi olmasına karşın halen doyurucu ve her krizi kapsayan bir model yaratılamamıştır.

a. Eski tip krizler

Para krizlerini açıklayan birinci kuşak modeller⁶ bir bütçe açığına dayanır. Finansal baskı altındaki bir ekonomide, bütçe açığının parasal tabanı genişletmekten başka bir finansman yolu yoktur. Bu koşullar altında parasal genişleme sabit kur ile birleştiğinde, bir noktadan sonra yabancı paraya doğru spekülatif bir harekete dönüşür.

Bu model parasallaştırılmış kamu açıkları ile sabit kur rejiminin birarada götürülemediğinin ortaya konulması bakımından faydalıdır. Ancak 1982 Şili ve 1990'lı yıllarda görülen krizlerin birçoğunda bütçe açıkları krizi başlatan temel neden olmaktan çıkmıştır. Bu nedenle para krizlerini açıklamak için enflasyon, parasal genişleme, bütçe açıkları gibi temel ekonomik göstergelerin dışındaki faktörlere yönelmek gerekmiştir. Bununla birlikte 1998 Rusya, 1999 Brezilya, ve 2001 Türkiye krizlerinde bütçe açıklarının rolü gözardı edilmemelidir.

b. 1990'lı yıllardaki finansal krizlerin genel özellikleri

Finansal küreselleşmenin artışıyla birlikte, para krizleri hem yaygınlaşmış hem de kriz öncesi tabloda değişiklikler ortaya çıkmıştır. 1990'dan sonra patlak veren krizlerin incelenmesinde yine başlangıç noktası döviz olan spekülasyon hücumlarıdır. Ancak kriz durumunu başlatan döviz hücumun gerisinde parasal genişleme değil, kendi kendini gerçekleştiren kehanetler yatmaktadır. Eğer sorun bütçe açığı ve parasal genişleme değilse, kendi kendini gerçekleştiren para krizlerinin oluşumu nelere bağlanabilir?

Krizi ortaya çıkaran koşulların dökümünü yapabilmek için ekonominin değişik kesimlerinin bilançoları, yani varlık ve yükümlülükleri ele alınmaktadır. Dornbusch'un deyişiyle, kriz ekonominin bütününü veya önemli bir kesiminin bilançolarının itibarına duyulan kuşaktan kaynaklanmaktadır.⁷

1990 öncesi krizlerde kamu kesiminin açığı önemli iken, günümüzde özel kesimin açığı da analize dahil edilmektedir. Cari işlemler bilançosu gerek kamu kesiminin gerek özel kesimin yatırım tasarruf dengesinden oluştuğuna göre, bu açık para krizlerinin açıklanmasında önemli bir gösterge olarak ele alınmalıdır. Bu durumu basit bir milli gelir denkliği ile açıklayabiliriz. Denge durumunda gelir ve harcama denkliğini

$$Y = C + I + G + NX$$

ifadesiyle açıklayabiliriz. Burada Y GSYİH, C, I ve G sırasıyla özel tüketim, özel yatırım ve kamu harcamaları, NX ise net ihracat yani cari işlemler dengesidir. İfadenin her iki tarafından vergileri (T) çıkartır ve özel tasarruf $S = Y - T - C$ tanımını kullanır ve terimleri yeniden yerleştirirsek şu ifadeyi elde ederiz.

$$NX = (S - I) + (T - G)$$

Bu ifade, cari işlemler dengesinin iki iç bileşeni olduğunu göstermektedir. Bu bileşenler özel kesim tasarruf yatırım dengesi ve kamu kesimi dengesidir. Cari işlemler bilançosu açık verdiğinde kamu kesiminde, özel kesim tasarruf ve yatırım dengesinde veya her ikisinde birden açık olabilir.

Meksika ve Asya krizinde cari açığın kökeninde özel kesimin tasarruf yatırım açığı bulunuyordu. Brezilya ve Türkiye'de ise kamu kesiminin açığı cari işlemler bilançosu açığını yaratmıştır.

Cari işlemler bilançosu bir yandan gelirler harcamalar dengesinde yer alırken, diğer yandan ödemeler dengesinin belirleyici kalemidir. Eğer bir ülkede cari işlemler bilançosu açık veriyorsa, bu açık aynı zamanda yurtdışından net sermaye girişi ve/veya rezervlerin kullanılması anlamına gelir. Yurtdışından net sermaye girişi de zaman içinde dış dünyaya karşı borç birikimine yol açar.

Varlık ve yükümlülükler açısından değerlendirildiğinde, cari işlemler bilançosu açıklarını finanse etmek için alınan dış borçlar dış dünyaya olan yükümlülükleri arttırmaktadır. Borç özel kesim tarafından alındığında ülkedeki yerleşiklerin yerleşik olmayanlara karşı yükümlülükleri artmaktadır. 1990'lı yıllarda

Krizin neden ve ne zaman çıktığına ilişkin birçok model denemesi olmasına karşın halen doyurucu ve her krizi kapsayan bir model yaratılamamıştır.

6. Fane (2000) s. 87-90 ve Esquivel ve Larrain (2000) s. 82.

7. Dornbusch, 2001.

Tablo 4: Kriz Öncesindeki 24 Ay İçinde Kurdaki Reel Değerlenme (%)

Meksika	Tayland	Endonezya	Malezya	Filipinler	G.Kore	Türkiye
13.1	15.5	12.1	12.8	17.7	4.4	21.1

Kaynak: Esquivel ve Larrain, JP Morgan web mekanı

ister kamu kesimi açısından ister özel kesim yatırım tasarruf dengesizliğinden kaynaklansın, cari açığın finansmanı için alınan dış borçlar özel kesimin dışarıya karşı yükümlülüklerini arttırmıştır.

Finansal sistemdeki varlık ve yükümlülükler arasındaki uyumsuzluklar para krizlerinin altyapısını hazırlar. Bu uyumsuzlukların en önemlisi para birimi uyumsuzluğudur (currency mismatch).

Para birimindeki uyumsuzluğun bir finansal krize dönüşebilmesi için, ülkenin para birimine ilişkin olumsuz beklentilerin hakim olması ve elinde döviz bulunduranların satıcı olarak piyasalara çıkmaması gerekir. Bu durum döviz cinsinden likidite eksikliği anlamına gelir ve uluslararası likidite krizi olarak adlandırılır.⁸ "Bir ülkenin döviz cinsinden potansiyel kısa-dönemli yükümlükleri, kısa bir ihbar süresi içinde elde edebileceği döviz miktarını aşarsa, ülkenin finansal sistemi uluslararası likidite krizi içinde bulunuyor demektir.....[bu durum] finansal çöküş ve/veya ödemeler dengesi krizleri için gerekli ve yeterli koşuldur."⁹

c. Krizlere ilişkin makroekonomik

göstergeler

Sabit kur rejimleriyle birlikte, yerli paranın reel olarak değer kazanması, bir para krizini ortaya çıkarmada önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Tablo 4, krizin çıkışından önceki 24 ay içinde değişik ülkelerin para birimlerinin ne kadar değer kazandığını göstermektedir. Türkiye'ye ilişkin reel değerlenmenin ancak bir kısmı sabit kur rejimi içinde gerçekleşmiştir. Diğer ülkelerin kurlarında da çok büyük bir sapma gözlemlenmemektedir. Bu tablodan reel değerlenmenin hangi boyuta geldiğinde kriz yaratacağına ilişkin bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Bu veriler sabit kur rejimlerinin esas sakıncasının reel değerlenme değil, para politikasının etkin bir politika aracı olarak kullanılamaması olduğunu göstermektedir.

Para krizlerinin önemli bir göstergesi cari işlemler bilançosundaki açıktır. Dornbusch (2001)'e göre, GSYİH'nin yüzde 4'ünü aşan bir cari işlemler bilançosu tehlike sinyali anlamına gelmektedir. Tablo 5, Kore, Malezya, Tayland, Filipinler, Meksika, Brezilya ve Türkiye'de kriz öncesi açıkların gelir içindeki payının yüzde 4'ün üzerinde olduğunu göstermektedir.

1990'lı yıllarda krize yakalanan birçok ül-

Tablo 5: GSYİH'nin Payı Olarak Cari İşlemler Dengesi (%)

	1992	1993	1994	1995	1996
Endonezya	-2.2	-1.2	-1.4	-3.2	-3.3
Kore	-1.5	0.1	-1.2	-2.0	-4.8
Malezya	-3.4	-4.2	-5.7	-7.7	-6.5
Filipinler	-1.9	-5.5	-4.8	-2.6	-3.2
Tayland	-5.9	-5.3	-8.1	-7.6	-7.5
	1991	1992	1993	1994	1995
Meksika	-5.13	-7.31	-5.81	-6.98	-0.23
	1993	1994	1995	1996	1997
Brezilya	0	-0.3	-2.5	-3.2	-4.0
	1996	1997	1998	1999	2000
Türkiye	-1.36	-1.36	0.97	-0.73	-4.83

Kaynak: Chang ve Velasco, Dornbusch 1999, Hazine Müsteşarlığı

Para krizlerinin temelinde yüksek dış borçlanma ve bunun bilançolarda ortaya çıkardığı zaafiyet yatmaktadır.

8. Özatay ve Sak, 19 Mart 2001

9. Chang ve Velasco, s. 27

Tablo 6: Kamu Kesimi Fazlasının GSYİH'ya Oranı (%)

Ülke	Ortalama	Oran (%)
Endonezya	1990-1996 ortalama	-0.2
G.Kore	1990-1996 ortalama	-0.5
Malezya	1990-1996 ortalama	-0.4
Filipinler	1990-1996 ortalama	-2.2
Tayland	1990-1996 ortalama	2.6
Meksika	1991-1993 ortalama	2.6

Kaynak: Chang. ve Velasco

kede kamu açıklarının büyük bir sorun olmadığı görülmektedir. Tablo 6, kriz öncesi ortalamalarda Tayland ve Meksika'da kamu kesiminin fazla verdiğini, diğer ülkelerdeki açığın da çok büyük olmadığını göstermektedir. Buna karşılık Türkiye ve Brezilya'da kamu kesimi borçlanma gereği oldukça yüksektir. Tablo 7, hem sözkonusu açığa, hem de faiz ödemelerine ilişkin bilgi vermektedir. Tablo 8, değişik ülkelerde kamu kesimi borç stoğunun GSYİH içindeki payını göstermektedir. Bu göstergede Türkiye'nin Brezilya'dan da önde olduğu ortaya çıkmaktadır.

d. Finansal kriz

Para krizlerinin temelinde yüksek dış borçlanma ve bunun bilançolarda ortaya çıkardığı zaafiyet yatmaktadır. Brezilya'ya 1996 ve 1997 yıllarında giren net sermaye akımı sırasıyla 33 ve 26 milyar dolardır.¹⁰ 1996 yılında 5 Asya ülkesine giden net sermaye akımı 93 milyar dolardır.¹¹ Türkiye hiçbir zaman bu boyutlarda bir net sermaye girişi almamıştır. Türkiye'ye net sermaye girişi 1999 yılında 4.67, 2000 yılında da 9.45 milyar dolar olmuştur. Ancak net sermaye girişinden

daha önemli olan gösterge, dış kaynağın kısa vadeli borç stoğunu arttırmasıdır. Beş Asya ülkesinde 1997 yılının Haziran ayında kısa vadeli borç stoğunun toplam borç stoğuna oranı yüzde 57-68 arasında değişiyordu. Bu oran Türkiye'de yüzde 22 civarında seyretmiş, 2000 yılı sonu itibariyle kısa vadeli borç stoğunun 114 milyar dolar olan toplamdaki payı yüzde 26'ya yaklaşmıştır. Gerek Asya ülkelerinde gerek Türkiye'de bu borç bankacılık sistemine ve özel kesime aittir.

Bir bilanço sorunu olarak ele alındığında, kısa vadeli borçların finansal bir risk yaratıp yaratmadığı en basit şekliyle merkez bankası rezervlerine oranlanarak değerlendirilir. Tablo 10, bu oranları vermektedir. Bu oran 1'den ne kadar büyük olursa, likidite sıkışıklığı riski de o kadar yükselmektedir. Türkiye'de 2000 yılının son çeyreğinde bu oranın yükseldiğini görüyoruz. Rezervlerin kısa vadeli borçları karşılayabilme kapasitesi G.Kore'de kriz öncesinde çok düşmüştür.

Dış borçlanmada ortaya çıkan riskli durum Türkiye'de özel kesim ticari bankacılık sisteminin bilançolarından da izlenebilmektedir. Yabancı para cinsinden pasiflerin top-

Tablo 7: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği ve Faiz Ödemelerinin Payı (%)

Yıl	Brezilya		Türkiye	
	KKBG/GSYİH	Faiz/GSYİH	KKBG/GSMH	Faiz/GSMH
1994	27.0	32.2	7.9	5.9
1995	7.2	7.5	5.2	6.0
1996	5.9	5.8	8.6	8.9
1997	6.1	5.1	7.7	6.7
1998	8.0	8.0	9.0	10.6
1999	-	-	15.4	12.7
2000	-	-	11.9*	15.0*

*:tahmin
Kaynak. Cardoso ve DPT.

10. Cardoso ve Helwege

11. Chang ve Velasco, s.53

Tablo 8: Kamu Kesimi Borcunun GSYİH'ya Oranı (%)

	1992	1993	1994	1995	1996
Endonezya	42.7	37.5	36.6	30.9	24.1
Kore	11.5	10.9	10.0	9.0	8.6
Malezya	66.1	59.3	50.1	42.8	-
Filipinler	52.8	67.1	56.4	-	-
Tayland	10.9	8.4	5.8	4.7	3.7
	1993	1994	1995	1996	1997
Brezilya	36.4	28.5	31.7	35.1	41.5
	1996	1997	1998	1999	2000
Türkiye *	49.0	47.4	48.2	58.1	59.3

*: GSMH'ya oranı, iç ve dış borç toplamından türetilmiştir
Kaynak: Chang. ve Velasco, Dornbusch 1999, Hazine Müsteşarlığı

lam pasifler içindeki payı Eylül 2000'de yüzde 60'ın üzerindedir. Bu miktarın beşte biri yabancı bankalardan alınan kredilerden oluşmaktadır (Bkz. Tablo 10 ve 11) ve kamu kesimine borç olarak verilmektedir. Önemli bir kısmı kamu kağıtlarından oluşan menkul değerlerin toplam aktifler içindeki payı tablo 10'da verilmektedir. Tablo 12, yabancı para cinsinden aktiflerin pasiflere oranının oldukça düşük olduğunu ve zaman içinde azaldığını göstermektedir. Eylül 2000 itibariyle özel ticari bankacılık kesiminin aktifleri ve pasifleri arasındaki fark -13 milyar dolardır.¹²

Finansal krizlerin başlangıç noktası olan bilanço sorunları hem Asya'da, hem Brezilya'da, hem de Türkiye'de mevcuttu. Asya'da geri dönmeyen krediler, Brezilya'da döviz cinsinden geri ödemesi yapılacak kamu kağıtları, Türkiye'de bankacılık sisteminin yukarıda saydığımız özellikleri döviz cinsinden ödeme güçlüğü yaratabilecek potansiyeli barındırıyordu. Ancak, bilançolardaki zaafiyetin bir finansal krize dönüşmesi için bir kata-

lizör, bir kıvılcım gerekmektedir.

Asya'da sistemin zaafalarını gören dış kreditorler sermaye akımlarını kestiler. Bir tahmine göre 1997 yılının ikinci yarısında Asya ülkelerinden ters yöne çıkan sermaye akımları 34 milyar dolardır.¹³ Türkiye ekonomisi sermaye akımlarından çok daha küçük paylar aldığı için, dış çevrelerin güven yitirmesiyle sermaye de daha düşüktür. Ödemeler dengesi verileri 2000 yılının Kasım ayında yabancıların menkul değer satışının 5.2 milyar dolar olduğunu göstermektedir. Bu miktar Asya ülkelerindeki sermaye çıkışına göre çok daha düşük olmakla birlikte, 13 milyar dolarlık açık pozisyonu bulunan özel ticari bankacılık sisteminin duruma başka bir gözle bakmasına neden olmuştur. Brezilya'da ise, kriz öncesinde bankacılık sistemi durumu önceden tahmin edebildiği için konumunu ayarlayabilmiştir.¹⁴

Asya krizinde, yabancı kreditorlerin kerdilerini geri çekmesi, bankaların batacağı endişesiyle yerleşiklerin de mevduatı çekmelerine neden olmuş ve iki süreç birbirini besle-

Finansal krizlerin başlangıç noktası olan bilanço sorunları hem Asya'da, hem Brezilya'da, hem Türkiye'de mevcuttu.

Tablo 9: Türkiye'de Kısa Vadeli Dış Borç Stoku (Milyon\$)

	TOPLAM	TCMB+ genel hükümet	Ticari Bankalar	Diğer Sektörler
1996	17,345	948	8,419	7,942
1997	18,047	942	8,503	8,602
1998	21,217	905	11,159	9,153
1999	23,472	686	13,172	9,614
2000	28,912	1,653	16,900	10,359

Kaynak: TCMB

12. Türkiye Bankalar Birliği

Tablo 10: Kısa Vadeli Borçların Rezervlere Oranı

TÜRKİYE						
1997 (4)	1998 (4)	1999 (4)	2000 (1)	2000 (2)	2000 (3)	2000 (4)
0.980	1.076	1.013	1.079	1.019	1.098	1.472
		Endonezya	Kore	Malezya	Filipinler	Tayland
Haziran 1997		1.704	2.060	0.612	0.848	1.453

Kaynak: TCMB ve Chang ve Velasco

miştir. Sermaye çekilişi kur üzerinde baskı yaparken, kurun müdafaası için gerekli olan yüksek faiz politikası da bankalar için risk anlamına geldiğinden, rezervler tükenene kadar kurun desteklenmesi amacıyla faizlerin yükseltilmesine gidilmemiştir.

Türkiye'de 2000 yılının başlarındaki olumlu hava enflasyon beklentilerini düşük tuttuğu için faizler de düşük seyretmiş ve bankacılık sistemi düşük faizle kredi açmıştır. Ancak yılın ortalarından başlayarak enflasyon beklentilerinin yükselmesi kurun reel değeri üzerindeki şüpheleri arttırmıştır. Kasım 2000'deki sermaye çıkışı, bankalara da açık pozisyonlarını kapatma isteği vermiş ve küçük çaplı bir finansal kriz ortaya çıkmıştır. Döviz talebindeki artış bir likidite kıtlığına yol açmış, ancak merkez bankasının istikrar politikasından ödün vermeyerek döviz talebini karşılamaması faiz hadlerindeki bir yükselmeyle döviz talebini durdurmuştur. Daha yüksek bir dengeye oturan faiz haddi, düşük faizle borç vermiş bankaların varlıklarının değerini düşürmüştür.

Bu kırılın yapıda, 2001 yılının Şubat ayında ortaya çıkan krizin katalizörlüğünü Asya krizinin aksine yabancı aktörler değil, yerli aktörler yapmıştır. Herkesçe bilinen olaylar sonucunda, daha önce denge olarak kabul edilen

bilanço koşulları artık daha kötü bir dengeyin yerleşmesine neden olmuştur.

Finansal kriz ve finansal panik, ellerinde sistemin yükümlülüklerini bulunduran aktörlerin aynı anda bunları dövize çevirmek istemelerinden kaynaklanır. Ancak tanım icabı sistemdeki döviz cinsinden varlıklar yükümlülüklerin tamamını kapsamadığından, finansal sıkışıklık ve panik kur üzerinde baskı oluşturur.

Bu gelişmeler sonucunda Şubat ayında Asya krizinde görülen ikilem Türkiye'de de ortaya çıkmıştır.

Döviz rezervleri sistemdeki talebi bütünüyle karşılayamayacağına göre, döviz kurunu yüksek faizle desteklemek ve bankaların batışını engellemek için faizlerin yükselmesini önlemek gibi birbirini dışlayan iki amaç arasında seçim yapmak gerekiyordu. Yapılan seçim döviz rezervlerini korumak ve bankaların faiz yükü altında batışını engellemek yönünde olmuştur. Dolayısıyla birçok sabit kur rejimi gibi Türkiye deneyimi de yüksek oranlı bir devalüasyonla sonuçlanmıştır.

Bilançoların taşıdığı risklerin bir katalizörle finansal bir krize dönüşmesi iktisatçıların çok rahatlıkla açıklayabildikleri ve modelleştirdikleri bir olgu değildir. Biraz gönülsüzce benimsenen açıklama birden fazla denge, yani "multiple equilibria" durumudur. Yukarıda-

Tablo 11: Özel Ticari Bankacılık Sistemi

	Menkul Değerler/ Toplam Aktifler (%)	Yabancı Bankalardan Alınan Kredi / Toplam Pasifler (%)
1996	14.86	8.38
1997	15.20	10.17
1998	16.74	8.80
1999	20.39	11.59
Eylül 1999	21.01	8.89
Eylül 2000	12.62	12.28

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği

13. Chang ve Velasco. s. 53

14. Cardoso ve Helwege

Tablo 12: Özel Ticari Bankacılık Sistemi

	YP Aktif/Toplam Aktifler(%)
Eylül 1999	46.53
Eylül 2000	44.48
	YP Pasif/Toplam Pasifler
Eylül 1999	60.23
Eylül 2000	61.32
Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği	

ki örnekler çerçevesinde düşünürsek, aynı bilanço zaafı beklenen durumuna göre değişik döviz kuru ve faiz haddi dengelerine yol açabilmektedir. Bu çerçevede kriz, beklentilerin değişmesiyle birlikte "iyi" dengeden "kötü" dengeye geçiş anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

Cardoso, E. ve A. Helwege. 1999. *Currency Crises in the 1990s: the Case of Brazil*. Nouriel Roubini'nin Global Macroeconomic and Financial Policy Site isimli, <http://www.stern.nyu.edu/globalmacro/> adresindeki web mekanının Brezilya bölümünden elde edilmiştir.

Chang, R. ve A.Velasco.2000. "The Asian Financial Crisis in Perspective," *Private Capital Flows in the Age of Globalization: the Aftermath of the Asian Crisis*. ed Dadush et. al. içinde, 27-62.

Dadush, U., D. Dasgupta ve M. Uzan. ed. 2000. *Private Capital Flows in the Age of Globalization: the Aftermath of the Asian Crisis*. Edward Elgar, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA.

Dornbusch, R. 2001. *A Primer on Emerging Market Crises*. <http://web.mit.edu/rudi/www>

Dornbusch, R. 1999. *Brazil's Incomplete Stabilization and Reform*. Nouriel Roubini'nin Global Macroeconomic and Financial Policy Site isimli, <http://www.stern.nyu.edu/globalmacro/> adresindeki web mekanının Brezilya bölümünden elde edilmiştir.

Eichengreen, B. ve M. Mussa. 1998. *Capital Account Liberalization and the IMF*, "Finance and Development". (Aralık) <http://www.imf.org/external/>

pubs/ft/fandd/1998/12/eichen.htm.

Ertuğrul, A. ve F. Selçuk. 2001 "A Brief Account of the Turkish Economy: 1980-2000," *Russian and East European Finance and Trade* gelecek sayısında çıkacak.

Esquivel, G. ve F. Larrain. 2000. "Latin America Confronting the Asian Crisis," *Private Capital Flows in the Age of Globalization: the Aftermath of the Asian Crisis*.ed. Dadush et. al. içinde, 81-102.

Fane, G.2000. *Capital Mobility, Exchange Rates and Economic Crises*. Edward Elgar, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA.

Fischer, S. 2001. *Exchange Rate Regimes: Is the Bipolar View Correct?* AEA Ocak 2001 toplantısında sunulan bildirinin metni. <http://www.imf.org/external/np/speeches/2001/010601a.pdf>.

Institute of International Finance. 2001. *Capital Flows to Emerging Markets*, http://www.iif.com/publicPDF/cf_0101.pdf.

Krugman, P. 1997. *Analytical Afterthoughts on the Asian Crisis*. <http://www.wss.princeton.edu/~pkrugman>.

Krugman, P. 1999. *Balance Sheets, the Transfer Problem and Financial Crises*. <http://www.wss.princeton.edu/~pkrugman>.

Öztaf, F. ve G.Sak. 2001. "Dünyada ve Türkiye'de Kriz," *Radikal*, 19-23 Mart tarihleri arasında yayımlanan yazı dizisi.

Stiglitz, J. 2000. "Capital Market Liberalization, Economic Growth, and Instability," *World Development* 28(6): 1075-1086.

Tobin, J. 2000. "Financial Globalization," *World Development* 28(6): 1101-1104.

Tablo 13: Özel Ticari Bankacılık Sistemi

	YP Aktif/YP Pasif(%)	YP Likit Aktif/ YP Pasif(%)
1996	90.3	40.5
1997	86.1	38.5
1998	82.6	38.6
1999	82.2	42.6
Eylül 1999	77.3	40.0
Eylül 2000	72.5	34.2
Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği		

Finansal kriz ve finansal panik, ellerinde sistemin yükümlülüklerini bulunduran aktörlerin aynı anda bunları dövize çevirmek istemelerinden kaynaklanır.

Kriz Ortamlarında İşletme Yönetimi

Günümüzde işletmeler küreselleşme ile birlikte geçmiş dönemlerden çok daha yoğun bir rekabet ortamında faaliyetlerini sürdürmektedir. İşletmeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması ve ülkeler arasındaki ekonomik sınırların azalması işletmelerin pek çok farklı unsurdan etkilenmesine neden olmaktadır. Bu hızlı değişimlere uyum gösteremeyen işletmeler sık sık kriz yaşar olmuşlardır. Ülkemiz ekonomisi de son on yıldır giderek ağırlaşan bir kriz içindedir. 1990'lerden beri uygulanan istikrar programlarında istenilen başarının sağlanamamış olması bugün karşımıza çıkan durum işletmelerin faaliyetlerini çok önemli boyutlarda etkilemektedir. Doğal olarak bu ekonominin içinde yer alan işletmelerin faaliyetlerinde kriz yönetimi önemli bir yer tutmak zorundadır.

"Kriz, beklenmeyen ve önceden sezilemeyen, acele cevap verilmesi gereken, örgütlerin önleme ve uyum mekanizmalarını etkisiz hale getirerek, mevcut değerlerini, amaçlarını ve varsayımlarını tehdit eden gerilim durumudur."¹ Tanımdan da anlaşılacağı gibi işletmenin iç ve dış çevresindeki her değişiklik kriz olarak adlandırılmaz. Ortaya çıkan değişimin kriz olarak nitelendirilebilmesi için aşağıdaki özelliklere sahip olması gerekir.

- Kriz, aniden ve önceden sezilemeyen bir şekilde ortaya çıkar.

- Krize hemen cevap verilmesi gerekir. Kriz, görmezden gelinir veya hazırlık için yavaş bilgi toplama ve yavaş ilerleyen karar mekanizmaları nedeniyle cevap geç verilirse başarı oranı düşer.

- Kriz, ortaya çıkış şekli ve önceden öngörülemeyen bir durum olması nedeniyle işletmelerin hareket yeteneklerini azalttığından genellikle uyum mekanizmalarını etkisizleştirir.

- Kriz, işletmenin değerlerini, amaçlarını ve varsayımlarını tehdit eder. Çünkü işletmenin tüm faaliyetlerini ve yapısını derinden etkilediği için genellikle radikal değişim ihtiyacı ortaya çıkar.

İşletmeler, faaliyetlerini sürdürürken içinde buldukları çevreden büyük ölçüde etkilenir. İşletme yönetiminde sistem yaklaşımı, işletmelerin bir açık sistem olduklarını, hem sistem içindeki unsurlardan hem de işletme-

nin içinde yer aldığı daha büyük bir sistemin (çalışılan endüstri kolu, genel ekonomik yapı v.b.) etkisi altında kalarak faaliyetlerini sürdürdüğünü ifade etmektedir. Bu nedenle, işletmelerin faaliyetlerini etkileyen çok sayıda içsel ve dışsal faktörler bulunmaktadır. İşletme stratejisini etkileyen dış çevresel faktörler:²

- Piyasalar ve rekabet koşulları,
- Ekonomik faktörler,
- Müşteriler,
- Satıcılarla ilgili faktörler,
- Teknolojik faktörler,
- Coğrafi faktörler,
- Sosyal faktörler
- Devletle ilişkiler ve yasalar

İşletmelerin stratejik kararlarında etkin olan içsel faktörler ise, aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:³

- Üretim ve üretim yönetimim ile ilgili faktörler,
- Pazarlama ve dağıtım kanalları ile faktörler,
- Finansman muhasebe ile ilgili faktörler,
- İnsan kaynakları ile ilgili faktörler,
- Yönetimsel haberleşme sistemleri,
- Araştırma geliştirme ile ilgili faktörler

Sistem teorisinin diğer önemli unsurlarından biri de entropidir. "Entropi, faaliyetlerin bozulması, dengenin kaybolması, karışıklık ve aksamaların belirmesi ve sonunda sistemin faaliyetlerinin durması yönündeki eğilimdir."⁴ Kapalı sistemler entropi nedeniyle belirli bir süre sonra faaliyetlerini durdurmak zorunda kalırlar. Ancak, açık sistemlerde negatif entropi ortaya çıkar. Çünkü açık sistemler dışarıdan aldıkları girdileri işleyerek yeni dengeler bulabilirler yani değişimlere ayak uydurabilecekleri küçük ya da radikal önlemler alıp dinamik denge oluşturabilirler. Böylece açık sistemler negatif entropi sayesinde faaliyetlerini uzun süre devam ettirebilirler. İşletmelerin de yaşam süreleri dış çevreye uyum kabiliyetlerine bağlı olarak değişir. İşletmeler kıt kaynaklarını kapalı sistem oldukları taktirde yalnızca organizasyon amaçlarını gerçekleştirmek için kullanırlar. Ancak, dış çevreyle etkileşim halinde, eğer dış çevresel faktörler işletmenin yaşamını sürdürmesi ve gelişmesinde büyük bir tehlike

Şebnem Arıkboğa*

1. Ömer Dinçer, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 5. Baskı, İstanbul 1998, s.385.

2. Esn Ergin, *İşletme Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 1992, s.50-56.

3. *Ibid.*, s.69-77.

4. Tamer Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 7. Baskı, İstanbul, 1999, s.183.

*Yrd.Doç.Dr. İÜ İktisat Fakültesi

haline gelmişse işletmenin enerjisinin büyük bir kısmını ya da tamamını dışsal faktörler için ayırması gerekir.

Kriz Süreci

Kriz bir süreçtir ve bu süreçte krizin başlangıçta algılanmasının mümkün olmaması nedeniyle gizli kriz ortaya çıkar ve devamı gelir. Kriz süreci, aşağıdaki şekilde çizilebilir.

Şekil 2: Kriz Süreci

Kaynak: Hasan Tutar; *Kriz ve Stres Ortamında Yönetim*, Hayat Yayınları 88, İstanbul, 2000, s.50.

Eksik veya yanlış çevre analizi, işletme yapısından kaynaklanan problemler, yetersiz çevre desteği, kaynakların yetersiz kalması, yanlış uygulamalar v.b. faktörler işletme çevresinde bir stratejik açıklık oluşturur. Bu açıklık fark edilmediği takdirde gizli bir kriz söz konusudur. Eğer bu gizli değişimler hakkında yöneticiler erken davranabilme, farklı çözümler bulabilme yeteneklerine sahip olursa kriz kontrol altına alınabilir. Ancak, özellikle dış çevresel faktörlerin çok hızlı değiştiği ve işletmenin bunları etkileyebilme gücü olmadığı veya krize çabuk cevap veremediği durumlarda kriz kontrol altında tutulamaz ve artık varolan durumu değiştirebilecek çabalar gösterilir. Bunda başarılı olunursa çözüm, olunamazsa çöküş ortaya çıkar.

Krizin İşletmeler Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Kriz işletmelerin faaliyetlerini çok farklı şekillerde etkileyebilmektedir. Genelde, kriz olumsuz olarak algılanmaktadır. Ancak, krizin olumlu sonuçlar yaratabilme özelliği de vardır. Krizin olumlu sonuçları daha sonra anlatılacaktır. Şekil 3'de krizin işletme üzerindeki olumsuz sonuçları yer almaktadır.

Krizi, ani meydana gelen radikal değişiklik olarak tanımlamıştık. Bu ani değişikliğe karşı çok çabuk cevap verme zorunluluğu vardır. Kriz ortaya çıktığında bazen yöneticiler bekleyip ileride neler olacağını gördükten sonra karar vereme eğiliminde olabilirler. Ancak, bu tarz beklentiler koşulların daha da ağırlaşma-

sına ve işletmenin cevap verme yeteneğinin azalmasına neden olabilir. Bir işletmede krizin ortaya çıkması üç önemli unsuru; çalışanlar, yöneticiler ve yapıyı olumsuz etkiler.

Krizde ani cevap verme zorunluluğu bireyler üzerinde baskı oluşturur ve bu kişilerde bireysel stres ortaya çıkar. Stresin de aynen krizin olduğu gibi olumlu etkileri vardır. Belirli bir düzeyde stres kişilerin konular üzerinde odaklaşmasını ve ilginin bir noktada toplanmasını sağladığında etkili kararlar ortaya çıkabilir ve öğrenme de gerçekleşir. Ancak, yoğun baskı ve stres kişilerin panik haline girmelerine ve zihinsel yeteneklerini tam olarak kullanamamalarına neden olur. Bunun doğal sonucu olarak bilişsel süreçlerde bir azalma, kararların niteliklerinde bozulma ve uyum kabiliyetlerinde zayıflama ortaya çıkar.

Kriz, işletmenin organizasyon yapısını da etkiler. Çünkü yetersiz organizasyon yapıları krizin etkilerinin daha da ağırlaşmasına yol açar. Kriz ortaya çıkmadan belirtilerden bunları fark edemeyen yapı ve doğal olarak amaçlar değişmelidir. Ancak, yapıda yapılacak değişimler mutlaka farklı düzeylerde de olsa tepki ile karşılaşır. Bu işletme içindeki stresi artırır ve kararların niteliğini etkileyerek uyum kabiliyetini azaltır.

Krizin işletmelerde etkilediği bir başka unsur da yöneticilerdir. Kriz yöneticilerin davranış biçimlerini derinden etkileyerek farklılaşmasına yol açabilir. Örneğin: Çabuk karar alma gereği işletme içindeki yönetim iklimini etkiler. Kriz ortamları belirsizliğin yoğun ve bilgi toplamanın zor olduğu ortamlardır. Bu nedenle, yöneticiler karar mekanizmalarını ellerinde tutmak isterler ve genellikle kriz yönetim tekniklerinde bu önerilir.⁵ Kararların merkezileşmesi, çalışanların katılımlarının azalması veya yok edilmesi çalışanlar üzerindeki baskı oluşması ve örgütsel anlamda stresin artması motivasyonu azaltır. Kararların merkezileşmesi nedeniyle tek bir görüşün ya da yöneticinin görüşlerine benzer görüşlerin yaygınlaşması kararların niteliklerini bozar, bu da uyum kabiliyetini azaltır.

Krizin Olumlu Etkileri

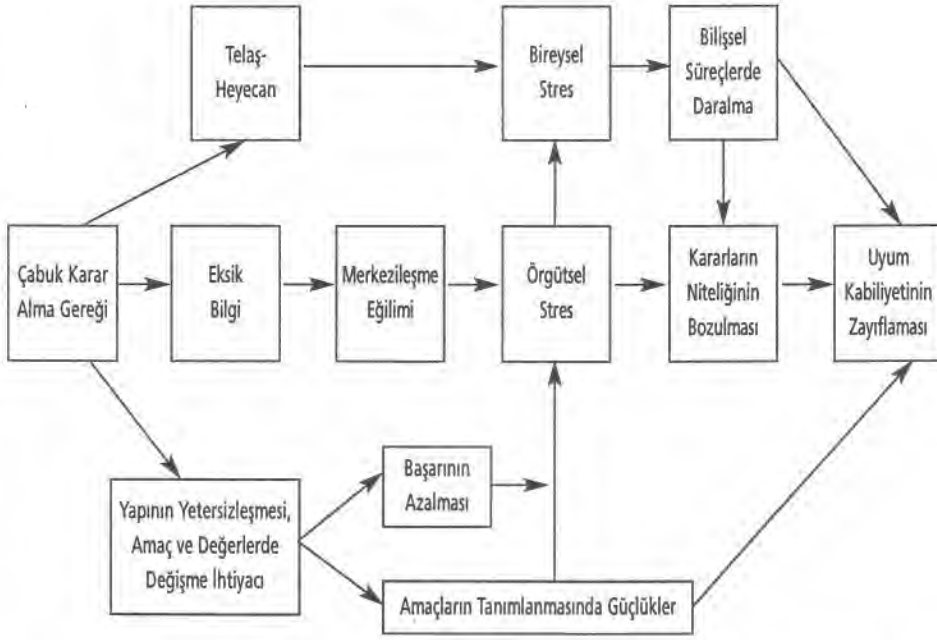
Kriz işletmelerin durağan faaliyetlerini derinden etkilemektedir. Kriz bazen yıkıcı bir güç olabileceği gibi işletmenin bazı eksikliklerinin giderilmesi ve daha etkin çalışma ko-

Kriz bir süreçtir ve bu süreçte krizin başlangıçta algılanmasının mümkün olmaması nedeniyle gizli kriz ortaya çıkar ve devamı gelir.

5. Hasan Tutar, *Kriz ve Stres Ortamında Yönetim*, Hayat Yayınları 88, İstanbul, 2000 s.56-57; Ömer Dinçer, *Op.cit.*, s.398; Melek Vergililer *Tüz Kriz ve İşletme Yönetimi*, Alfa Yayınları:871, İstanbul, 2001, s.115.

Şekil 3: Krizin İşletmeler Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Kaynak: Ömer Dinçer, Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 5. Baskı, İstanbul 1998, s.399.

şullarının yaratılması için bir fırsat da olabilir.

Çin alfabesinde kriz kelimesi iki sembolle ifade edilmektedir. Bunlardan biri aşılması gereken zorluklar yani tehlikeler, diğeri de fırsatlar yani, elde edilecek kazançlardır.⁶

Krizin işletmeler açısından olası yararlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:⁷

- Kriz, işletme içinde organizasyon yapısına ilişkin sorunların ortaya çıkmasını sağlar.

- Yeni bir işletme kültürü ortaya çıkabilir.

- İşletmenin rakiplerine göre gücü ortaya çıkar.

- İç ve dış değişikliklere karşı kaybolan uyum yeteneğinin yeniden kazanılması ve yeni stratejilerin oluşturulmasına olanak verir.

- Yeni rekabet avantajları ve ekonomik fırsatlar için fırsat oluşturur.

- Kalitenin önemi anlaşılır.

- Geleneksel yönetim tekniklerinde hızlı bir değişim sağlanabilir.

- Yönetici ile astları arasında yakınlaşma sağlanır.

- Ekip çalışması güçlenir.

- Dış çevreyle iletişim artar.

- İşletmenin bütün unsurlarının yeniden gözden geçirilip daha dirençli olmanın yolları bulunabilir.

- Yarım kalan projelerin yeniden günde-

me gelmesi sağlanabilir.

- Yöneticilerin istikrar dönemlerinde gizlenen eksikliklerini ortaya çıkarır ve bunların değiştirilmesi ya da eksikliklerin giderilmesi olanağını sağlar.

- Kriz deneyimi sağlar.

Kriz Yönetimi

Krizi yönetebilmek veya çözebilmek için öncelikli olarak krize hazırlıklı olmak gerekir. Yöneticiler, her zaman için şirketlerini krize en çabuk cevap verecek şekilde hazırlamakla görevlidir. Ancak, zor günlerin gelmesinden korkan bir yönetici henüz hazır değil demektir. Bazı yazarlar, hazırlıksız olmanın nedenlerini şu şekilde sınıflandırmaktadır.⁸

- Daha önce bir krizle karşılaşmamış olmak,

- Piyasadaki seçilmiş ve saptırılmış sinyallere kulak vermek,

- Patrona, düşmesini açık unuttuğunu söylemekten korkan bir yönetici kadrosunun bulunması.

Kriz yönetimini gerçekleştirmek için aşağıdaki yöntemler kullanılabilir.

- Krize hazırlıklı olabilmek için özellikle toplam kalite yönetimi, öğrenen kurumlar gibi yeni yönetim yapılarında sıklıkla kullanı-

6. Acar Baltaş-Zuhal Baltaş, Stres ve Başa Çıkma Yöntemleri, Remzi Kitabevi, 19. Basım, İstanbul, 1999 s.65.

7. Hasan Tutar Op.cit., s.95; Melek Vergilil Tüz, Op.cit., s.91.; David K. Hurst, Kriz ve Yenilenme, Çev: Ela Gürdemir, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul, 2000, s.65-84.

8. A. David Silver, Taban Çöktüğü Zaman, Çev:Naz Türer, Form Yayınları, İstanbul, 1990 s.13.

lan senaryo tekniklerinin işletme yönetiminde etkin olmasını sağlamak gerekir. Peter Senge'in beşinci disiplin kitabında mikro dünyalar olarak adlandırılan bu teknikler; öğretirken, oyunun kurallarını değiştirirken ve oynayarak organizasyonel öğrenme ortaya çıkmaktadır.⁹

- Krizin olumsuz etkilerinin yüksek olma nedenlerinden biri de etkin SWOT analizi yapılmamasıdır. Yani, işletmenin dış çevresinin yarattığı fırsat ve tehlikelerle iç kaynaklarının güçlü ve zayıf yanlarının net bir şekilde ortaya konmuş olmamasıdır. İşletmelerin başarılı bir kriz yönetiminde acil olarak yapmaları gereken şey iyi bir analizle sorunların büyüklüklerini belirlemek ve bunların etkilerini en kapsamlı şekilde açıklamaktır.

- Kriz dönemlerinin en önemli sorunlarından biri de yeterli ve etkin bilgiye ulaşmaktır. Bunun için iyi bir yönetim bilgi akışı sistemi oluşturulmalıdır.

- Kriz, işletme içindeki etkin olmayan yapıların ortaya çıkmasını sağlar. Etkili kriz yönetiminde etkin olmayan bu yapıların reorganizasyonla düzenlenmesi gerekmektedir. Çünkü alınan kararların uygulanabilmesi için yapının buna uygun olması gerekir. Burada tek bir işletme yapısından söz etmek veya en iyi yapıyı vermek mümkün değildir. İşletmelerin kendi koşulları ve içinde buldukları duruma göre kendilerine özgü yapıyı oluşturmaları gerekir.

- Bir işletmedeki en önemli faktörlerden biri işgücüdür. Bu nedenle, personelin bilgi ve yetenekleri iyi tanımlanmalı, bu yetenekler geliştirilerek personel güçlendirilmelidir. Takım çalışması ve kararlara katılmanın yay-

gınlaştırılması hem farklı çözüm yollarına ulaşmayı hem de kararların personel tarafından desteklenmesini sağlayacaktır. Özellikle paylaşılan vizyon çalışanların etkinliğini arttıracaktır.

- Kriz yönetimi sırasında esnek bir yapıya sahip olunmalı ve değişen koşullara aynı hızla cevap verebilecek hareket yeteneği yaratılmalıdır.

- Krizle birlikte uygulanan yenilikler ile uygulama öncesi elde edilen performans karşılaştırılarak başarı değerlendirilmeli ve sürekli iyileştirme, sürekli geliştirme ilkesi yaygınlık kazanmalıdır.

Sonuç

Kriz ortamları sürekli değişim ve yoğun belirsizlikle işletmenin faaliyetlerinin derinden etkiler. Krizin önceden sezilememesi nedeniyle gerekli önlemlerin alınamaması, bazen de çok yavaş ortaya çıkan değişimlerin işletme yönetimi tarafından fark edilememesi ya da önemsenmemesi krizin olumsuz etkilerinin büyütür.

Krizi işletmenin yaşadığı bir felaket olarak nitelendirmek yerine, durumu en kısa sürede analiz ederek, işletmenin eksikliklerini ortaya koymada ve onları gidermede bir fırsat olarak görmek krizin başarıyla yönetilmesini sağlayacaktır. Krizi yönetebilmek için öncelikli olarak kriz ortamı olmasa dahi hazırlıklı olmak, ortaya çıkabilecek farklı senaryolara göre eylem planlarını önceden belirlemek başarı şansını arttıracaktır.

Kararlı ve koşulları iyi değerlendirip çabuk hareket edebilen yönetimler kriz yönetiminde başarılı olacaklardır.

9. Peter M. Senge, *Beşinci Disiplin, Çev: Ayşegül İldeniz, Ahmet Doğan, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1997, s.339.*

LÜTFEN NOT EDİNİZ!

ÜYE AİDATLARINIZI ve BAĞIŞLARINIZI, AŞAĞIDAKİ BANKA ŞUBELERİNE YATIRABİLİR veya SEKRETERYAMIZI ARAYABİLİRSİNİZ.

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ (İFMC)
Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 Taksim/İSTANBUL
Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55 • Fax: (0212) 255 17 73
İnternet: www.ifmc.org.tr • E-posta: dergi@ifmc.org.tr • bilgi@ifmc.org.tr

İş Bankası Taksim Şubesi Hesap No. 544077 • Akbank Taksim Şubesi Hesap No. 7102

Katkılarımızda zenginleşecek daha güzel bir İktisat Dergisi'nde buluşmak dileğiyle...

Ortaya Çıkan Piyasa Krizleri Üzerine

Geçtiğimiz 20 yıl boyunca çok sayıda piyasa krizi ortaya çıktı; her kriz için ve genel olarak krizler hakkında -tanımlayıcı, teorik ve uygulamaya dayalı- çıkış nedenlerine ve mekanizmalarına dikkat çeken büyük bir yorumlar yığını oluştu. Krizleri önleme ve giderme yönünde de bol miktarda analiz mevcut. Şimdi tüm bunları bir süzgeçten geçirerek, deneyimleri özetlemek ve belli başlı dersler çıkaracağımız bir öneriler topluluğunu oluşturmak mümkün mü?

Bu çalışma bilinenleri ve kabul görenleri özetleyen birkaç önerme sunmayı amaçlıyor.

Böyle bir amaç benimsenmiş olmasının nedeni temelsiz uygulamanın ne olduğu hakkında bir dizi varsayım geliştirmek ve bunu, bu tip uygulamanın zaman içinde kaçınılmaz olarak bir kriz doğuracağı varsayımı altında yapmak. Dahası krizler, sadece finansal deneyimlerden ibaret değildirler, ayrıca geniş çaplı ve uzun dönemli sosyal maliyetleri ve gelir ile zenginliğin önemli ölçüde yeniden dağıtımını da beraberlerinde getirirler. Bu durum kötü uygulamaları oluşturan nedenler üzerinde anlaşmaya varmayı ve süren anlaşmazlık alanlarını tanımlamayı özellikle önemli kıyor.

I. Yavaş Karşısında Hızlı, Kötü Rejimler Karşısında Büyük Çöküşler

Finans açısından baskı altındaki bir ekonomide cari işlemlerin finansmana odaklanan eski tip veya yavaş gelişen krizlerle, finans açısından dışa açılmış ekonomilerde görülen yeni-tip bilanço krizleri arasında bir ayrım gözetmek yararlıdır. Bu ayrım sadece yeni durumun kavranması açısından faydalı olmaz, bunun yanında politika üretkenlerin yeni tip krizlerin inanılmaz hızını ve önceki deneyimlere oranla çok daha ağır maliyetlerini kavramalarını da sağlar.

Eski- tip krizlerin , bütçeyi aşan harcama ve cari işlemleri gittikçe kötüleştiren gerçek değer artışından oluşan döngüsel bir seyri vardır. Kaynaklar bol iken ve reel değer artışı büyümeyi etkilemeden önceki süreç, siyasal olarak popülerdir. Zamanla kaynaklar daha sınırlı hale gelir. Bunun sonucunda talebin kısılması ve ticari sınırlamalar gibi daha sevimsiz seçeneklere geçilmek zorunda kalınabilir. Ama

bunlar da uzun süreli çözümler olamaz. Eninde sonunda sıra devalüasyona gelir ve tüm bu süreç yeniden yaşanmaya başlar. Kısa vadeli bir kredi bulunursa kalıcı 'istikrar' sağlanabilir; ancak para pasifse ve artırılan dış kaynak da hızlı büyüme için kullanılırsa, süreç daha çok bir çeşit enflasyon-devalüasyon döngüsünden ibaret bir rejimi andırır.

Döviz kuru ayarlaması eski tip bir uygulamadır ve krizle noktalanma olasılığı düşüktür. Richard Cooper bu uygulamanın normal koşullarda veya diğer değişkenler sabit kaldığında en fazla maliye bakanının düşürülmesiyle sonuçlanacağını söylemiştir. Önemli olan, Diaz Alejandro'nun da belirttiği üzere (1966), reel ücretlerin düşmesi ve bunun çevresinde belirlenen politikalar, Finansal baskılar hassas bilançoların gözden çıkarılmasına neden olur.

Örnek: Hala eski- tip durumların yaşandığı sayılı yerlerden birisi de Mısır; dönem dönem geniş ölçüde tahmin edilen ılımlı devalüasyon, daha önceden gerçekleşen cari işlem dengesizlikleri ve yurt dışına para kaçıışı gibi nedenlerle yavaş yavaş eriyen rezervlerin rahatlamasını sağlar.

Hikayenin önemli bir kısmı ise, basitliğini gizlese de; dönem dönem gelen dış kaynakların (dünya sermaye piyasasına yeni girişler, Dünya Bankası, vs.) zamansız dışsal kısıtlamalar yaşanmadığı takdirde daha olumlu bir büyüme olanağı yaratmasıdır. Ancak bu kaynaklar pek çok zaman borç niteliği taşırlar ve bundan dolayı cari işlemler üzerinde bizzat kendileri olumsuz bir etki yaratırlar. Buna göre, belirgin bir verimlilik artışı olmazsa, reel ücretlerin, borç geri ödemelerinin yerine getirilebilmesi için düşme eğiliminde olması zorunludur. Bir diğer alternatif ise yeni kaynaklar veya borcun indirilmesi yoluyla reel ücretleri aynı seviyede tutma olanağı yaratmaktır.

Yeni-tip bir kriz ise, ekonominin belirgin bir bölümünün -özel veya kamusal- bilançosunun ve döviz kurunun kredi güvenilirliği olup olmadığı yolundaki şüpheleri temel alır. Kriz bilanço veya döviz kuru üzerine sorunlarla başlayabilir, ancak bunlardan biri hakkında bir sorun oluştuğunda, sermaye kaçıışı bunu bir anda ikisi için bir sorun haline getirir.

Rudi Dornbush*

Çev.: Özge İzdeş**

Yeni-tip bir kriz, ekonominin belirgin bir bölümünün bilançosunun ve döviz kurunun kredi güvenilirliği olup olmadığı yolundaki şüpheleri temel alır.

* Massachusetts Institute of Technology

** Araş. Gör. İÜ İktisat Fakültesi

Sermaye kaçıışı göz açıp kapayıncaya kadar rezervleri eritiverir ve nakit durumu açısından bir çöküşe neden olur. Bu sürecin sona erdirilmesi ancak kredi meselesinin ve para politikası vaatlerinin yeniden çözümlenmesiyle mümkün olabilir. Dış müdahalelerin kredi ve kredibilite meselelerini çözümüleme de ciddi bir manipülasyon gücü mevcuttur. Sermaye hesabı krizlerin tırmanmasında ve aşılmasında kilit rol oynar. Verilmesi vaat edilmiş krediler olsa da bir kez kriz vurunca bu vaatlerin gerçekleşmediği görülür. Bankerlerin deyimleriyle "öldüren hız değil, ani duruştur". Frank Taussig (1928) şu sözleri yazdığı anda işin püf noktasını yakalamıştır:

"Kredi veren ülkelerden alınan borçlar..makul bir miktarla başlar, daha sonra yükselir ve ani bir çıkış yapar. Bu ani çıkışlar ise spekülasyonun ve faaliyetlerin tırmanma dönemlerine doğru normalden farklı olarak büyük miktarlarda yapılır, ve bu durum dönem zarfında aydan aya genişler, ve böylelikle artış devam eder. Krizin ortaya çıkışı ile birlikte, krediler hızlı bir şekilde aşağı çekilir ve hatta tamamen kesilirler.

Yeni-tip krizin temel özelliği bilançolara ve sermaye kaçışına odaklanmış olmasıdır. Pek tabii ki bilançoya ilişkin sorunlar asil olarak fonlama vadesi ile kredi vadesi arasında uyumsuzlukla bağlantılıdır; çözümlenebilir olsaydı da likidite sorunlarıyla bağlantılı olarak zayıflıklarını yeniden üretirler. Döviz kurundaki düşüşler, söz konusu uyumsuzluk halinde, çözümsüzlük ihtimalini arttırıcı ve dolayısıyla sermaye kaçışını hızlandıran istikrarsız bir tarz tutturur.

Yeni-tip krizler ulusal bilançoyu içerdiğinden ekonomik faaliyet üzerinde saf cari hesapların yarattığı huzursuzluktan daha dramatik bir etki taşırlar; bu çok daha geniş etki ise finansal şokun büyüklüğüne ve likidite sıkışıklığı ile iflâslardan kaynaklanan planlama hatalarının etkilerine bağlı olarak ortaya çıkar.

II. Kırılgan noktalar

Kırılganlığın üç temel kaynağı vardır: büyük oranda yanlış düzenlenmiş bir döviz kuru, veya bilanço sorunları. Bilançodaki sorunlar ise: getirisi olmayan yerlerde kullanılan krediler veya risk alanları şeklinde varolan büyük delikler olmak üzere iki şekilde tezahür edebilir. Getirisi olmayan yerlerde kullanılan krediler veya kırılgan krediler, ki bunlar

hala tam olarak tükenmiş değildirler, daha yüksek faiz oranları başlı başına birer sorun oluştursa da şunu da belirtmek gerekir: krediler, faiz oranlarını sınırlandırarak, önemli bir politika aracının kaybedilmesinden ötürü ciddi sorun teşkil ederler. Diğer problem ise fonlama vadesi ile kredi vadesi arasındaki uyumsuzluklar şeklinde ortaya çıkan risk alanlarıdır. Ulusal bir bilançoda iki tür vade uyumsuzluğu olabilir: likidite meselelerini ortaya çıkaran olgunlaşma dönemindeki vade uyumsuzlukları ve nakit konusundaki vade uyumsuzlukları. Servetleri nakit olarak tutma isteğinin zayıfladığı bir durumda, bu yanlış düzenlemeler veya fonlama vadesi ile kredi vadesi arasındaki uyumsuzluklar bir patlama yaratabilir. Servetleri tutma eğilimi ya döviz kurlarıyla ilgili bir sorun olması durumunda ya da borçluların geri ödemeleri yerine getirme istekleri ve becerileriyle ilgili bir sorun olması durumunda zayıflayabilir.

Döviz kuru, çizgisinden saptığı taktirde, krizin başlangıç noktasını oluşturabilir. Döviz kuru temelli enflasyonla mücadele programlarındaki tipik durum ise, bu uygulamanın enflasyonu düşürmekle birlikte bunu yerli paranın önemli ölçüde değer kazanması pahasına yapılmasıdır. Değer artışı ve sürekli finansmanı sağlayabilmek için faiz oranlarının arttırılması nedeniyle, cari işlem açığının büyümesi ve büyümenin gözden kaybolması programın uzun vadeli bir çözüm sunamayacağını açıkça gösterir, çünkü program kendi kendini düzeltme yeteneğini taşıyamamaktadır. Bazı noktalarda, yüksek oranlar veya doğal rezervlerin erimesiyle karşılanamayacak spekülasyon bir saldırı gerçekleşir. Bu noktada paranın değer kaybetmesi bilanço meseleleriyle etkileşim içine girer. Bilanço ne denli kötüleşirse, çöküş o denli büyük olur.

İlk reel döviz kuru değerlemesi, genellikle Balassa-Samuelson tipi enflasyonu üreten, dramatik oranlardaki yeniden yapılandırıcı uyarılmış üretim büyümesini yansıttığı saviyle desteklenmiştir. Bu sav kesinlikle şüpheli götürür niteliktedir çünkü bu uygulama imalatta fiyata dayanan rekabet ölçütlerini etkilememelidir; üstelik işsizliğin halihazırda yüksek olduğu ve artış gösterdiği, üstelik cari hesabın gittikçe kötüleştiği bir ortamda bu daha da geçersiz bir sav olarak kalır.

Reel değerlemenin veya cari işlem bilanço açıklarının sürdürülebilir boyutları neler-

Yeni-tip krizin temel özelliği bilançolara ve sermaye kaçışına odaklanmış olmasıdır.

dir ve bir krize neden olan şey nedir? Sermaye piyasasına girişte devam eden düzenlemeleri, ticari iyileştirmelerin düzenlemelerin arka arkası kesilmeyen aşamaları ve verimlilik artışı gibi konular nedeniyle piyasaya açılan ekonomiler reel değer artışı yaşayabilirler; ve bir miktar bütçe açığı/GSYİH oranı üzerinde finansman yapmayı umabilirler. Rahatlıkla, hızlı bir şekilde -2 veya 3 yıl sonrasında diyalim- reel değer artışının yüzde 25 ve üstüne tırmanması ve cari işlemler açığındaki artışın GSYİH'nin yüzde 4'ü geçmesi, düzelme olanağı olmaksızın bir ülkeyi kırmızı sahaya sokacaktır diyebiliriz.

Örnek: Meksika tekrarlanan para krizleriyle, döviz kuru ve cari işlemlerin ön planda olduğuna ve devalüasyon kaygısının (veya küçük bir devalüasyon gerçeğinin) nasıl büyük oranlarda sermaye kaçışına neden olduğuna bir örnektir. Devalüasyonun borçların süresinin kısaltılması ve dolarize edilmesi yoluyla ertelenmesi nedeniyle ve nakdin değerinin düşmesi sonucu ortaya çıkan bilanço meselesi ciddi boyutlardadır...

Bunun ardından büyük ölçüde getirisi olmayan yerlerde kullanılan kredilerin olduğu bir bilanço düşüncesiz. Eğer faiz oranları düşürülürse nakde saldırılır. Eğer faiz oranları yükseltirirse, kredi portföyü suyun daha da diplerine batar. Bu krize giden bildik bir yoldur. Örnek: Tayland ve Malezya'nın 1997'de bol miktarda getirisi olmayan yerlerde kullanılan kredileri vardı; Tayland'dakiler gayrimenkul alanındaydı, Malezya'dakiler ise ticari patlamayı finanse ettikleri hisse senedi piyasasının borçlarını taşıyorlardı. Faiz oranlarına müdahaleyi kaldırma konusundaki devam eden isteksizlik, kurun baskı altında olduğu bir "bavul ticareti" getirmiştir ve bir off shore piyasa yaratarak krize yol açmıştır.

Büyük bir bütçe açığı veya kısa dönemli devlet borçlanması zafiyet yaratan faktörlerdir. Büyüme tahminlerindeki bir değişiklik dünya faiz oranlarında bir artış yarattığı gibi devamlı borçların da kökünü kazımaktadır; bu ise alacaklıların portföylerini tutma ve ekleme isteğini köreltmektedir. Aynı şey bakış açısını da belirlemektedir; borç geri ödeme güdüsü zayıflamaktadır. Sonuç ise devlet borcundan bir kaçıştır, bu kaçış diğer koşullar değişmediği taktirde yabancı kaynaklara doğru olur. Fon krizleri faiz oranlarının artırılmasına neden olur, ki bu mali durumu da-

ha da kötüleştirir.

Örnek: Brezilya krizinin temelini dolara bağlı büyük miktarda ve kısa dönemli borç oluşturuyordu, Değer kaybı olasılığı borç geri ödemesini dar bir yola sokmuştur ve gerçekleşen değer düşüşü de tabloyu tamamlamıştır.

2000'lerin sonunda Arjantin de gündemde bir konudur. Kötüye giden büyüme profili, bütçe açıklarının ve devlet borçlarının yabancı kreditorler tarafından finanse edilmesi sorununu gündeme getirmişti. Faiz oranlarında ani bir düşüş yaşanmış ve büyük oranda sermaye kaçışı beklentisi oluşmuştu. Daha çok IMF tarafından ertelenerek, mali kriz daha da ileri bir döneme atılmıştı. Eğer döviz kuru sabitlenirse, rezervler tüketilir ve bu süreç denkleme zamanla nakit riskini de ekler. Eğer döviz kuru esnekse değer kaybı oluşur ve bu değer kaybı artan oranlarda tahmin edilmektedir. Bu, sonunda bilançonun döviz olarak belirlenmiş bölümlerine risk dağıtabilir ve sermaye kaçışlarını artırabilir.

Bankacılık sorunları, nakit krizlerinin olağan bir parçası veya krizi başlatma olasılığını taşıyan bir faktördür. Kısa-dönemli bankalar arası ağlardaki kreditorler veya yatırımcılar güvenilir bankalardan paralarını çektiklerinde, sonuç sermayenin off shore piyasalara akışı olur ve bu durum ise rezerv kayıplarına ve değer kaybına neden olur. Durum daha çok bir bankacılık ve döviz krizine dönüşmeye yatkındır, getirisi olmayan yerlerde kullanılan krediler ne kadar artarsa bilançodaki vade uyumsuzluğu o denli geniş ve varlıklar ile yükümlülük değerlemelerindeki vade uyumsuzluğu o kadar belirgin olur.

Diğer koşullar değişmediği taktirde bankacılık sisteminin bilançosunun ötesine bakmak bankanın borçlu müşterilerinin yarattığı risk alanını görebilmek açısından çok önemlidir. Banka bilançoları sorunsuz görülebilirken, borçlu müşterilerin kendi defterlerinde vade uyumsuzlukları olabilir ve bunu, zor durumda kaldıklarında bankacılık sistemine yansıtabilirler ve yansıtırlar da.

Ayrıca bankacılık sisteminin durumunun büyük ölçüde çok kısa bir zaman zarfında değişebileceğini görebilmek de önemlidir. Bu, yükümlülüklerin yoğunlaştığı (mesela gayrimenkul kredileri diyelim) kötüleştiği ve yüksek faiz oranlarının büyümesine kapılarak zaten sınırın biraz üstündeki kredi portföyünde genel bir bozulma yarattığı durumlarda ko-

Bankacılık sorunları, nakit krizlerinin olağan bir parçası veya krizi başlatma olasılığını taşıyan bir faktördür.

laylıkla gerçekleşebilir. Eğer bankacılık sistemi kısa dönemli fonlanıyorsa, kriz hızla ilerler. Örnek: Aralık 2000 Türkiye krizi mükemmel bir örnektir. Çok sayıda kötü bankanın (tüm bankacılık sisteminin tümünü oluşturmalarına rağmen) bulunduğu bir ortamda, kredilerdeki bir geri çekilme bankacılık krizini başlattı; merkez bankası içeriye kredi pompalayarak bankaların devamlılığını sağladı, bunu ise sadece döviz satışındaki likiditeyi korumak için yaptı. Günden güne rezervlerin tükenmesi IMF destekli, döviz- kuru temelli bir istikrar programının habercisiydi.

Kamusallaşmış özel sektörler de aynı bankacılık sistemi gibi vade ve değer birimi gibi uyumsuzluk meselelerine karşı zayıftır. Kamusallaşmış özel sektörlerin kısa dönemli borçları ulusal bilançonun ne kadar çoğunu oluşturursa o ülke daha sonra para krizlerine dönüşen fon krizlerine o kadar açık olur. Bir kez daha, belirli bir sektöre verilen kredi geri çekildiğinde, bunun sonucu diğer varlıklara doğru bir ikame değil, sermaye kaçıdır. Bu nedenle bilanço problemleri nakit krizlerine dönüşürler.

Örnek: Endonezya ve Kore inanılmaz kötü bilançoların - büyük oranda borç öz sermaye ve geniş döviz risk alanlarıyla- kriz durumunun asıl nedeni olduğu örneklerdir. Genellikle dış açık pozisyonunun ne boyutlarda olduğunu anlamak haftalar sürer. Kredi verenler isteksizdir, borçluları ise vergi vermeye zorlayacak hiçbir baskı yoktur. Uzatılmış mali sorumluluk problemi kriz sonrası dönemde kredilerin normal seyrine girmesini gölgeler.

Her sermaye kaçı ortaya çıkışında, döviz kuru rejimi aciliyet kazanır. Oranların sabit olduğu durumda bu merkez bankanın sahip olduğu rezerv miktarına ve ne kadarını sunmak istediğine bağlıdır; yönlendirilmiş veya esnek kurlar altında bunun anlamı oranların ne kadar çok ve ne kadar hızlı düşürüleceğidir. Her iki koşulda da sorun para çıkışının ne kadar acil olduğudur; bir kez bu soru gündeme geldiğindeyse, cevabı çok açıldır. Rezervler neredeyse hiçbir zaman bir bilanço krizine dayanacak kadar yeterli değildirler ve genellikle bilinenden daha sınırlıdır.

Zayıflıklar, en azından kavramsal olarak; güncel şoklar nelerdir, etkiye açık alanlar nelerdir, bilançonun kötüleşmesi ne derecede geniş etki doğurabilir, gibi risk yönetiminde bir değer olarak ifade edilebilir. Fonlama va-

desi ile kredi vadesi arasındaki uyumsuzluklar yüksek zafiyetlerin asli nedenleridir. Ve bilanço konusunda daha vahim bir diğer risk ise genellikle bu uyumsuzlukların bilançonun tümüne yayılmasıdır, çünkü güvensizlik durumunda alacaklılar telafi isterler ve varlık sahipleri de borç vermeyi ertelerler.

Örnek: Kriz yaşamış Asya ekonomileri öz sermayelerine oranla finansal açıdan kötü şirket yapılarına (büyük borç, büyük döviz cinsinden dış borç) ve rezervlerde ise büyük kısmı kısa dönemli olan dış yükümlülüklerle sahiplerdi. Patlama için uygun bir ortam oluşmuştu.

Tablo 1: Kritik Göstergeler: 1996 (%)

	Şirket Borçları/ Özsermayeleri	Kısa Dönemli Dış Borçlar/ Rezervler
Endonezya	310	177
Kore	518	193
Malezya	150	41
Filipinler	160	80
Tayland	250	100

Kaynak: Dünya Bankası

III. Zamanlama

Krizlerin zamanlaması konusunda kesin bir kural yoktur. Aslında sürdürülemez durumlara, özellikle de seçimler yakınsa, nasıl ek ömür verildiği dikkate değerdir. Ufukta bir seçim varken, kreditorler krizin ertelenmesi iyileştirici bir devalüasyon için daha fazlasının veya her şeyin yapılacağına inanmak isterler. Hükümetler, yüksek faiz oranları veya vadelerde tercih edilebilir bir kısaltma ve döviz taleplerinde yeni bir düzenleme de dahil olmak üzere her şeyi yapacaktır. Sonuç olarak krizler seçim sonrasında ortaya çıkarlar, öncesinde değil.

Açıktır ki krizler ne kadar ertelenirse bilanço o kadar kötüye gidecektir ve kriz patlak verdiğinde çok daha fazla yayılacaktır.

Örnek: Meksika, krizleri her zaman kriz sonrasına değin erteler. Brezilya, Kore ve Rusya'da böyle yaptı. Seçim sonrası keşfedilen Tayvan bankacılık sorunu ve yaşanan kriz ise bir başka örnektir.

(2) Kötü bilançolar - belirgin aşırı değerlemeye direnerek, cari işlemlerdeki açıkları

Her sermaye kaçı ortaya çıkışında, döviz kuru rejimi aciliyet kazanır.

büyüterek ve büyümeye cila atarak -neredeysse sonsuza değin sağlanabilen içeriye akışlar deliği gizlediğinden ve şeffaflık da olmadığından prensip olarak devam edebilirler (Çin deyişinde ki gibi "su berrak, balık yok"). Sonuç olarak herkesin bildiği bardağı taşıran son damla hikayesi bir neden olabilir. Görece olarak küçük bir olay, risk taşıyan yeni bir finansman planını bozabilir, veya dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan bir söylenti kreditorleri başka bir yere yönlendirebilir. Daha da önemlisi yerli paranın yabancı paralara göre daha cazip hale gelip gelmemesi veya büyüme senaryosundaki bir değişiklik bilançonun aniden bir teste tabi tutulmasına ve bunun sonucunda bir kriz ortamına neden olabilir. Eğer bilanço kötüyse, kural olarak, oldukça küçük olaylar fonlama senaryosunun kökünü kazıyacaktır ve ani bir krize neden olacaktır.

Örnek: Türkiye her zaman krize açık ülkeler arasında yer almış ama hep bir şekilde kurtulmuştu. Kötü bir Türk bankasının Roman yan kuruluşunun batması, derme çatma bankacılık sistemi hakkında politik ajitasyonun hakim olduğu bir çevrede, taşı yuvarlamaya yetti ve birkaç gün içinde durum para krizine dönüştü.

İşi bir kazaya bakacak kadar kötü bilançolara bu durum hızla yayılır. Sorun bu olduğunda zamanla doğru koşullar oluşacaktır. Bu düşündüğünüzden uzun sürer ama sonra düşünebileceğinizden daha hızlı gerçekleşir. Dış çevrede bir vergi yansıtma, G 3 döviz kurları, Fed* faiz oranları yeni malların ithalinde bir bunalım, bunların tümü bir neden olabilir.

Örnek : Asya'daki krizin yayılışı uygun bir örnektir.

IV. İyi Bilançolar Krize Yol Açmaz

Bilançoları iyi durumda olan ve nakit durumu genel anlamda kötü düzenlenmemiş ülkelerde kriz riskiyle karşı karşıya kalır mı? Elbette, bunu için " her döviz kurunu ve bilanço sarsabilecek derecede büyük bir şok vardır" gibi sıradan bir cevap verebiliriz. Ama geçtiğimiz 20 yılın çarpıcı gerçeği şudur ki: ortaya yeni çıkan piyasa ekonomilerinin iyi yönetilenleri büyümedeki yavaşlamaların ve yüksek faiz oranlarının üstesinden gelebilmişlerdir. Ama krizleri atlatabilmişlerdir. Hatta, bilançolar ne kadar iyi olursa sermaye akışıyla sonuçlanan şokları, döviz kurlarında veya faiz oranlarında ciddi oynamalar olmaksızın

sindirme yeteneği o kadar yüksek olur.

"İyi bilançolar krize yol açmaz" bir kısır döngü riski yaratmakla beraber iyi bir karşı örnek olarak akılda tutulmalıdır.

Örnek: Singapur, Hong Kong ve Arjantin bankalarının iyi bilançoları, Meksika veya Rusya- Brezilya krizlerinde kesinlikle etkilenmelerine karşın krizlerin bir parçasına dönüşmelerini engelleyen en önemli sebeptir.

V. Neden Krizler Bu Denli Geniş Çaplı?

Döviz krizinin çok geniş etkili olmasının iki nedeni vardır: risk altındaki değer, uyumsuzluk faktörleri ve çözülme bir kez başladıktan sonra hükümetlerin stabilizasyon çabalarını ödün vermeden sürdüreceklerini kabul ettirmede karşılaştıkları zorluklar. Böyle bir ortamda IMF'nin rolü kredibilitesini korumak ve tabi ki kredi vermektir.

Vadeler arasında uyumsuzluk faktörü servet sahipleri açısından bir istikrarsızlığa neden olur: döviz kuru ne kadar artarsa, bilançolarda o kadar çok iflasla karşılaşılır ki bu ise krediyi vermekten kaçınmak için yeterli bir nedendir. Vade uyumsuzluğu ne denli büyük olursa, kreditorler o denli likit hale gelirken borçlularda o denli kolay gri alana itilir, likidite sıkıntısı ve çözümsüzlük yaşarlar. Değer düşüşü ve likidite sorunu piyasaların işlevlerini tüketir, bu durumun sonucu olarak faiz oranları rekor düzeylerde yükselir. Ve bu durumda ilk olarak döviz kurların hedeften sapması da şaşmaz bir kuraldır.

Krizlerin kendisi hükümetleri siyasi olarak zayıflatır ve onları bir politika uygulamaya soyunduklarında dahi güvenilmez kılar. Bu ise kredileri tüketir ve bunun sonucu olan sermaye kaçışıyla her şey tükenir; mülkiyet haklarının ve şeffaflığın olmaması hükümetleri denizin dibini kazır duruma getirir. Bundan dolayı içeriye sermaye akışı ve istikrar beklentisi yoktur.

Varlık fiyatlarında, nakitte ve bilançoda sadece düşüş yönünde bir baskı vardır.

Örnek: Endonezya, siyasi çöküşle birlikte borçları kimin ödeyeceği ve teklifleri kimin alacağı konusundaki süren mücadelesiyle çözümlenemeyen krizin açık bir örneğidir.

Düzensizlik, Blanchard ve Kremer'e göre kredibilite çöktüğünde, iflasların yaygınlaşması reel ekonomiye sızması sonuçlarıyla düşünüldüğünde dramatik bir duruma dönüşür. Reel ekonomi iki açıdan karmaşık bir iliş-

Krizlerin kendisi hükümetleri siyasi olarak zayıflatır ve onları bir politika uygulamaya soyunduklarında dahi güvenilmez kılar.

ki alanıdır: öncelikle zincirin herhangi bir noktasında bozulabilecek bir girdi-çıkı ilişkisi mevcuttur. Çünkü kritik bir arz-talep bağına yok olmasıyla tüm zincir kopabilir. İkinci olarak, peşin alışverişten ziyade genellikle bir kredi ilişkisi mevcuttur, ve bu da kredibilite şüphelerine duyarlıdır ve düzen bozucu bir faktöre dönüşebilir. Düzensizlik üretimdeki düşüşün önemli bir bölümünü oluşturur.

IMF'nin dramatik boyutlarda ani olayları tersine çevirmekteki rolü iki misli etkilidir. Önce hükümetlere işe yarayacağı bilinen bir istikrar stratejisini niyet mektubu olarak hazırlamalarını önerir. İkinci olarak geçici krediler ve borçların yeniden düzenlenmesini önerirler ki buna dışarıya kaçışları durdurmaya yardımcı olan ticari banka kreditorlerinin kısa dönemli kredilerinin bağlanması da dahildir.

Yüksek faiz oranları büyümeyi ve bilanço-yu zorlayabilir ama nakdin değerinin düşmesini önler. Ve bu da istikrar programının en önemli kalesidir. Nakit eridiği sürece istikrarın sağlanması olası değildir. (aşağıda kontrollere bir alternatif bulmak üzere tartışacağız)

Örnek: Kriz halinde yerli para cari işlemler bilançosuna dayalı ayarlama mekanizmalarının öngördüğünün çok üzerinde benzer bir değer düşüşü yaşanır. Bu düşüş sermaye hesabından kaynaklanmıştır. Kredibilitesi olan bir program yürürlüğe konulduğunda, Kore ve Brezilya'da olduğu gibi hızlı bir şekilde normale dönüş yaşanır.

IMF stratejisine uyum sağlamak ve düzenlemelere bağlılık zamanla kanamayı durdurur ve nakit canlanmasının yaşandığı, faiz oranlarında düşüşün yaşandığı bir yola sapar. Çöküş sonrası fazlasıyla düşürülmüş döviz kurları ve güven veren bir kredi programının oluşturduğu kombinasyon, faiz oranlarının düşmesini ve döviz kurunun artmasını sağlar. Buna ters düşen vaatlerin şüphe uyandırması ise istikrarsız nakit durumuna ve yüksek faiz oranlarına yansıtılmış olarak kalır.

VI. Maliyetler

Para krizleri öyle pahalıya mal olur ki ; bu bedel yinelenen bir krizler tarihininkinin bile üstündedir. Maliyetler üç şekilde artar: krizle ilişkili olarak devlet borçlarında büyük oranda artış, üretim kaybı - aksama ve gelir ile zenginliğin sosyal açıdan tartışmalı yeniden dağıtımını ihtimali.

Bir para krizinde hükümet bankaları ve

hatta genellikle şirketleri de kurtaracağından, devlet borcu büyük oranda artar ve bununla bağlantılı olarak vergi yükümlülükleri de artar. Devletin mali durumundaki bozulma, faiz oranlarının yüksek olduğu krize giden bir dönem sonunda ve istikrar safhasında da ortaya çıkabilir. Bu bozulma kriz döneminde üretimdeki düşme ve bunun sonucu olarak vergi gelirlerindeki düşme sonucu da ortaya çıkacaktır. Dahası borçlardaki artışın bizzat kendisi, hükümetin vergileme ve harcamalardaki düşüş tarafından engellenen yüksek borç sorumluluğunu yerine getirme durumu olmadığı durumda gelecek bir krizin tohumlarını taşıyabilir.

Rakamlar şaşırtıcı ölçüde büyüyebilir. Hükümetin bankaları kurtarmak için GSYİH'nin yüzde 20- yüzde 30'u, ve hatta daha da fazla bir yük altına girmesi işten bile değildir. Buna ek olarak büyük bir borç stoku üzerinden yürütülen, yüksek faizler ve resesyon dolayısıyla ortaya çıkan vergi kayıplarından dolayı borçlarda yüzde 10 ila yüzde 15 artış olabilir.

Krizle karşı mücadele döneminde feda edilen rezervlerde her zaman büyük bir kayıp yaşanır. Bir dereceye kadar bunlar özel sektör tarafından ele geçirilmiş olabilirler ve sadece bir transfer anlamına gelebilirler ama bu kayıplar aynı zamanda hükümetin dünyanın geri kalanıyla girdiği ve genellikle kaybettığı iddianın bir parçasıdır.

Bir kriz deneyiminin o ülkenin kredi puanını düşürmesinin yanı sıra bir diğer bedel ise sermayenin devam eden uluslararası bir maliyetidir.

Bir para krizi, zenginlik ve geliri yeniden dağıtır. Söylenene göre Büyük Roma İmparatorluğu çöküş döneminde, tüm imparatorluk zarfında topladığından daha fazla para toplamıştır. Krizlerin, zamanında dövizde olan veya servetlerini korurken borçlarını hükümetin yüklendiği kesimleri zenginleştirdiği de aynı şekilde doğrudur. Bu olağandır. Değişmez olan ise tabii ki reel ücretlerdeki düşüş, işsizlik ve küçük yatırımcıların iflasıdır.

Yinelenen para krizleri; düşük büyüme performansı, kısa vadeler, ve hayat standardında yükselmenin yavaşlığının yanı sıra ve sosyal ve ekonomik altyapı da bozulma gibi sonuçlar doğurur. Yabancılarla yapılan kayda değer varlık satışları veya dış borçtaki artışlar, ve reform hamleleri her zaman için verimli bir ekonominin küme düşüşünün gözden

IMF stratejisine uyum sağlamak ve düzenlemelere bağlılık zamanla kanamayı durdurur ve nakit canlanmasının yaşandığı, faiz oranlarında düşüşün yaşandığı bir yola sapar.

kaçmasına neden olabilir. Ancak orta- vadeli büyüme oranları hedefi yakalamayı yansıtmaktan çok uzun süren zayıf finansman koşullarının maliyetini yansıtır.

VII. Alternatif Çözüm Tartışması

İki tartışma alanı mevcuttur. İki sermaye kontrollerini içerir, ikincisi ise IMF programlarının uygunluğunu hakkındadır. Her iki konu hakkında da tartışma hala ve tüm şiddetiyle devam etmektedir.

IMF programlarının geçerliliği kesinlikle sorgulanmalıdır, çünkü en azından görünüş itibarıyla kötü olan bir durumu daha da kötüleştirmektedir. Bilançoların batmış olduğu bir durumda faiz oranlarının artması zaten ciddi boyutlarda olan borçlanmayı daha da kötüleştirir. Ekonominin zaten hızlı bir şekilde gerilediği yaşadığı böylesi bir dönemde faiz oranlarının artışı ve mali politikanın sıkılaştırılması kesinlikle verimlilik karşıtı olacaktır.

Alternatifler nelerdir? Merkez banka içeriye değişmeyen faiz oranlarında kredi pompaladığı sürece sermaye kaçıışı devam edecektir. Bunun nedeni kesinlikle, para değer kaybederken borçlanılarak birden elde edilen kazanımların ileride daha büyük bir baskı yaratmasıdır. Borçlanma ve sermaye kaçıışı devam ettiğinden, değer kaybı derinleşir ve bilanço sorunları genişler, sürecin net bir sonu yoktur.

Değişmeyen faiz oranlarını uzlaştırmanın elbette ki iki yolu vardır, bunun yolu kısa dönemli yılda yüzde 100 veya yüzde 1000 gibi sıra dışı seviyelerden ziyade sermaye çıkışlarına son vermektir. Bir olasılık kredi tahsislerinin kontrol edilmesi iken diğeri de sermaye kontrolüdür ama ideal olan ikisinin birlikte olmasıdır. Kontrollerin etkinliği hakkında belirgin sorunlar vardır, bu kabul edilse bile hızlı ve verimli çalışma meselesi yine gündemde olacaktır. Genel anlamda sistem için, kontroller sermayenin dışarıya kaçışına bir tepkidir varsayımı, likiditenin algılanabilirliğini zayıflatacaktır, bu da daha yüksek maliyetli sermayeyi ve bu durumdan fayda sağlamak amacıyla spekülasyon yatırımcıları beraberinde getirecektir.

Elbette ki önceden belirlenen likidite ve karlılıkla kriz riskini düşürmenin daha iyi bir yol olduğu konusunda herkes hem fikirdir, ancak bu bir kriz söz konusu olduğunda ne yapmak gerektiği sorusunu yanıtsız bırak-

maktadır: IMF ya da kontroller. Tartışma devam ediyor.

Kaynakça

- Blanchard, O. Ve M. Kremer (1997) "Plansızlık" *Quarterly Journal of Economics* Sayı:112-4, s. 1901-1126
- Calvo, G. (1997), *The Debt Burden and its Consequences for Monetary Policy/ Borç Yükümlülüğü ve Para Politikası Açısından Sonuçları* içinde "Sermaye Piyasasında Kriz Türleri", Ny: St Martins Press
- —(1998) "Sermaye Dalgalanmaları ve Sermaye Piyasası Krizleri: Ani Duruşların Basit Ekonomisi", *Journal of Applied Economics (CEMA)* 1, I. Kasım
- Forbes, K. Ve R. Rigobon (1999). "Bulaşıcılığın ölçülmesi: Kavramsal ve Deneysel Konular", Basılmamış metin, MIT
- Diaz Alejandro, C. (1966) *Exchange Devaluation in a Semi-Industrial Country/ Yarı-Sanayileşmiş Ülkelerde Döviz Kuru Devalüasyonu*, Cambridge, Ma. MIT Yay.
- —1984 "Latin Amerika'nın Borcu: Artık Kansas'ta Olduğumuzu Sanmıyorum" *Ekonomik Etkinlik Üzerine Brooking'in Çalışmaları*, 2, s.335-389
- Dornbush, R. (1998), "Asya Sonrasında: Uluslararası Finans Sistemi için Yeni Yönelimler" *Temmuz*, <http://www.mit.edu/rudi>
- —(2000), *Keys to Prosperity/ Başarının Anahatarları*, Cambridge, Ma. MIT Yay.
- Jeanne, O. (2000), *Currency Crises: A Perspective on Recent Theoretical Developments/ Para Krizleri: Son Dönem Teorik Gelişmeleri Üzerine Bir Yorum*, *Uluslararası Ekonominin Özel Çalışmaları*, no.20, *Uluslararası Finans Bölümü*, Princeton Üniversitesi
- Goldstein, M. (1998) *The Asian Financial Crises: Causes, Cures and Systemic Implications/ Asya Finans Krizleri: Nedenleri, Çözümleri ve Sistematik Uygulamaları*, *Uluslararası Ekonomide Politika Analizleri*, No.55 Washington: *Uluslararası Ekonomi Enstitüsü*.
- —ve p. Turner (1996), "Piyasaya Açılan Ekonomilerde Banka Krizleri: Çıkış Noktaları ve politika Seçenekleri", *BIS Ekonomi Çalışmaları*, No.46, Ekim.
- Kaminsky, G. (1999) "Para ve Banka Krizleri: Zor Günlerin İlk Haberçileri", *IMF'in basılmamış çalışması WP/99/178*, Aralık.
- —ve C. Reinhart (1999), "İki Krizler: Bankacılık ve Ödemeler Bilançosu Sorunlarının Nedenleri", *American Economic Review*, Sayı.89, Haziran.
- Mohamad, M. (1999) *A New Deal For Asia/ Asya için Yeni Bir Pazarlık*, Malezya: Pelanduk.
- Roubini, N. (2000) "Para Krizler Üzerine",
- Taussig, F. (1928), *Uluslararası Ticaret*, New York: Macmillan

IMF programlarının geçerliliği kesinlikle sorgulanmalıdır, çünkü en azından görünüş itibarıyla kötü olan bir durumu daha da kötüleştirmektedir.

Türkiye'nin Ekonomik Kriz Gerçeği

Türkiye'nin 1923'lerden günümüze kadar uzanan tarihi süreci incelendiğinde ekonomik ve siyasal krizlerle dolu bir geçmişe sahip olduğu görülecektir. Fakat, işin siyasal boyutunun ilgi alanımızın dışında olması nedeniyle, burada krizlerin sadece ekonomik yönüne değinilecek, siyasal birtakım olgulara ise ekonomi ile ilgili olduğu ölçüde yer yer atıflarda bulunulacaktır. Ayrıca bu yazıda yaşanan krizlere daha genel ve geniş bir çerçeveden toplu olarak bakılarak, yıllardan beridir süregelen yapısal birtakım sorunlarla, krizlerin temel ve müşterek nedenleri üzerinde durulacaktır.

Enflasyon ve Faiz:

Türkiye bugüne kadar kalıcı çözümler gerektiren köklü birtakım hastalıkların belli dönemlerde nükseden ağrılarını, anlık tedavilerle geçiştirmeye çalışmaktan öte birşey yapmamıştır.

Tablo 1: Enflasyon (%)

YIL	TEFE	YIL	TEFE
1980	90,30	1991	59,20
1981	34,00	1992	61,40
1982	27,40	1993	60,30
1983	30,50	1994	149,60
1984	50,30	1995	64,90
1985	43,20	1996	84,90
1986	29,60	1997	91,00
1987	32,00	1998	54,30
1988	70,50	1999	62,90
1989	62,30	2000	32,70
1990	48,60		

*Kaynak <http://www.die.gov.tr>

Ülkemiz yıllardan beridir; özellikle 70 li yılların 2. yarısından itibaren hız kazanıp yer yer 3 haneli rakamlara çıkan yüksek enflasyonun, yüksek faizin, yüksek döviz kurunun ve kartopu gibi gittikçe büyüyen gerek iç gerek dış borç batağının çevrelediği bir girdabın içinde çırpınıp durmaktadır.

Yüksek enflasyon ülkenin dış dünya ile olan rekabet gücünü azaltarak hem döviz kurlarını arttırmakta, hem de reel faizlere risk primi olarak eklenerek nominal faizleri yukarılara çekmektedir. Ayrıca devletin vadesi gelen borçlarını ödeyebilmek için piyasadan para çekme girişimleri, faizleri yukarılara iten ve özel kesim yatırımlarını tırpanlayan diğer bir etmen olarak göze çarpmaktadır.

Bununla birlikte devlet gerek belli dönemlerde nükseden yoğun döviz taleplerini azaltmak için, gerekse ülke dışından sıcak para çekebilmek için yine belli dönemlerde zorunlu olarak faizleri artırma yoluna başvurmaktadır.

Devletin yıllardan beridir uygulamış olduğu yüksek faizle borç toplama yöntemi, üretim yaparak para kazanmayı cazip olmaktan çıkarmış ve piyasaları spekülasyon amaçlı karlar peşinde koşan bir kesimle doldürmüştür.

Firmaların gelir tablolarında yer alan faaliyet dışı gelirlerin yüksekliği ise buna bir işaret saymak herhalde çokda yanlış olmayacaktır.

Devletin uygulamış olduğu yüksek faizle borç toplama yöntemi sadece firmaları ve bireyleri değil aynı zamanda bankacılık kesimini de etkisi altına almıştır. Yüksek faizler bankaların asli amacından sapmasına ve devlet tahvili-hazine bonusu alım satımı yapan kurumlar haline gelmesine sebep olmuştur.

Devlet bir yandan reel kesimi canlandırmaya çalışırken, diğer yandan da uyguladığı yüksek faiz politikasıyla adeta üretmeden para kazanmayı teşvik etmiştir.

Dış Ödemeler Dengesi:

Ülkenin tekstil ve gıda gibi düşük katma değerli mallar ihraç ederek, ileri teknoloji ürünü yüksek katma değerli sanayi ürünleri ithal etmesi, yerli üretimin ara ve yatırım malları açısından dışa bağımlı olması, ödemeler bilançosumuzun dönemler itibarı ile açıklar vermesine ve döviz sıkışıklıkları ile karşı karşıya kalmamıza neden olmaktadır.

Dış borç sorunundan kurtulmak ve ileriki tarihlerde yeni bir dış borç sorunu ile karşılaşmamak için kısa vadede ve uzun vadede yerini getirilmesi gereken belli hususlar vardır;

Ibrahim Çetin*

Devletin uyguladığı yüksek faizle borç toplama yöntemi sadece firmaları ve bireyleri değil aynı zamanda bankacılık kesimini de etkisi altına almıştır.

* İÜ İktisat Fakültesi
4. Sınıf Öğrencisi

Tablo 2: Dış Ödemeler Dengesi (milyon \$)

ÖDEMELER DENGESİ (Milyon \$)	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
A.CARI İŞLEMLER DENGESİ	-3.140	-1.265	-1.413	-3.408	-1.936	-952	-1.923	-1.439	-1.013	-1.465	-806	1.596
B.SERMAYE HAREKETLERİ (REZERV HARİÇ)	1.645	848	-393	672	899	280	883	73	1.065	2.124	1.891	-958
C.NET HATA VE NOKSAN	-634	-874	651	1.434	649	-75	409	469	-837	-118	-506	515
D.ÖDEMELER DENGESİ FİNANSMANI	1.763	1.269	1.003	1.373	315	902	622	1.002	676	0	0	0
E.KARŞILIK KALEMLERİ	-1	-4	40	19	68	13	161	-171	233	249	390	-263
TOPLAM:GENEL DENGE	-367	-26	-112	90	-5	168	152	-66	124	790	969	890

ÖDEMELER DENGESİ (Milyon \$)	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
A.CARI İŞLEMLER DENGESİ	961	-2.625	250	-974	-6.433	2.631	-2.339	-2.437	-2.638	1.984	-1.360	-9.765
B.SERMAYE HAREKETLERİ (REZERV HARİÇ)	780	4.037	-2.397	3.648	8.963	-4.194	4.643	8.763	8.737	448	4.670	9.445
C.NET HATA VE NOKSAN	971	-468	948	-1.190	-2.222	1.769	2.354	-1.781	-2.755	-1.985	1.896	-2.677
D.ÖDEMELER DENGESİ FİNANSMANI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
E.KARŞILIK KALEMLERİ	50	364	170	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM:GENEL DENGE	2.762	1.308	-1.029	1.484	308	206	4.658	4.545	3.344	447	5.206	-2.997

*Kaynak <http://www.die.gov.tr>

• İç piyasa için yaşamsal öneme sahip olmadığı halde ciddi döviz çıkışları gerektiren ithal ürün taleplerinin, dış borç stoğu ortadan kaldırılıncaya kadar döviz girişleriyle uyumlu olacak şekilde iradi olarak azaltılması,

• İthal edilen ürünlerin, aynı kalite ve standartlarda yerli alternatiflerinin üretilmesi,

• Tüm bunların yanı sıra, dış dünya ile rekabet edebilecek, kalite ve güvenle özdeşleşmiş, ileri teknoloji ürünü yerli markaların üretilmesi ve dünya pazarlarına sunulması, dış borç ve ödemeler dengesi sorunlarının ortadan kaldırılabilmesi için belirtilebilecek çözüm önerileri arasında yer almaktadır.

Bugün globalleşen ve her geçen gün yeni bir ekonomik entegrasyon hareketine tanıklık eden dünyada ithalat kotaları koymanın ve gümrük duvarlarınızı yükseltmenin dünya ticaretinden dışlanmanız ile sonuçlanacağı açıktır.

Mali Yapı:

Devletin gerek toplaması gereken vergileri tam olarak toplayamaması, gerekse toplanan vergileri etkin olarak doğru alanlara aktaramaması bir türlü kapatılamayan bütçe açıklarını beraberinde getirmiştir.

Tarih, uygulanan yasaklarla istenilen neticelerin tam olarak alınamayacağına defalarca tanıklık etmiştir. Yasak olan şeylerin yapılmasını engellemenin en etkin yolu, insanların o eylemlerin yapılmasını vicdanlarında yasaklamasından geçmektedir. Bu kanaati insanların vicdanlarına ve kafalarına yerleştirecek olansa hiç şüphesiz ki eğitimidir.

Etkin bir vergi toplama sistemi için gereken en temel koşul, insanların seve seve vergi verecekleri bir düşünce yapısına kavuşturulması ve vergi vermenin kutsal bir vatandaşlık görevi olduğu kanaatinin zihinlere kazınmasıdır.

Bu düşünce yapısının toplum kesimlerinde kabul görmesi ise bir ölçüde vergi dağılımının adil olması ve toplanan vergilerin doğru alanlara aktarıldığının kamuoyunca izlenmesi ile mümkün olacaktır.

Devletin sağlam bir mali yapıya kavuşabilmesi için;

• Tabana yayılan, adalet ve eşitlik ilkelelerini zedelemeyen istikrarlı bir vergi sisteminin oluşturulması,

• Vergi yükünün, mükellefleri kayıt dışına yöneltmeyecek makul ölçülerde olmasına özen gösterilmesi,

Tablo 3: Konsolide Bütçe Dengesi(Cari Fiyatlarla) (Milyar TL)

Yıllar	Gelir	Faiz Dışı Gider ¹	Gider	Denge	Faiz Dışı Denge
1980	912	1.048	1.079	-167	-136
1981	1.393	1.441	1.516	-123	-48
1982	1.445	1.515	1.602	-157	-70
1983	2.300	2.401	2.612	-312	-101
1984	2.805	3.343	3.784	-979	-538
1985	4.613	4.725	5.399	-786	-112
1986	7.154	7.229	8.561	-1.407	-75
1987	10.445	10.777	13.043	-2.598	-332
1988	17.587	16.469	21.447	-3.860	1.118
1989	31.369	30.612	38.871	-7.502	757
1990	55.239	54.561	68.527	-13.288	678
1991	96.747	106.190	130.263	-33.516	-9.443
1992	174.224	181.360	221.658	-47.434	-7.136
1993	351.392	368.779	485.249	-133.857	-17.387
1994	745.116	599.011	897.296	-152.180	146.105
1995	1.394.023	1.134.530	1.710.645	-316.622	259.493
1996	2.702.034	2.442.761	3.940.162	-1.238.128	259.273
1997	5.750.096	5.712.831	7.990.748	-2.240.652	37.265
1998	11.887.552	9.408.781	15.585.376	-3.697.824	2.478.771
1999	18.973.291	17.296.951	28.017.791	-9.044.500	1.676.340

*Kaynak <http://www.die.gov.tr>

• Kamu harcamalarının kalitesinin artırılıp gereksiz olanlarının kaldırılması,

• Nihai olarak ta yolsuzlukların önüne geçilerek kayıt dışı ekonominin bir an önce kayıt içine alınması, sıralanabilecek temel düzenlemeler arasında yer almaktadır.

Ayrıca devletin sahip olduğu mali yapı şeffaflaştırılmalı, kamuoyu toplanan gelirler ve yapılan harcamalar konusunda bilgilendirilmelidir. Devletin toplum katmanlarının güvenini kazanması ancak her türlü mali işlemini kamuoyunun gözleri önünde cereyan ettirmesi ve şüphe doğuracak davranışlardan kaçınması ile mümkün olacaktır.

İstihdam:

Türkiye'nin yıllardan beri halledemediği bir diğer önemli sorunu ise işsizliktir. İşsizliğin ve istihdam sorununun temel nedenlerini sıralamak gerekirse, şunları söylemek mümkün olacaktır;

• Nüfusun gelişmiş ülkelere nazaran gö-

receli olarak yüksek, buna karşılık üretim miktarının (GSMH) oldukça düşük olması,

• Vasıfsız emek miktarının fazlalığı,
• İstihdam sağlayacak alanların ve sanayi bölgelerinin ülke içindeki dağılımının dengesizliği ve yalnız belli bölgelerde odaklanmış olması,

• Mevcut emek ve işgücü yapısının çağın gerektirdiği teknoloji ağırlıklı üretim biçimine uyum sağlamada yaşadığı güçlük,

• Sürekli gelişen teknoloji ile uygulanan fabrikasyon üretimler neticesinde emeğe duyulan ihtiyaç ve gereksinim azalırken, mevcut nüfusun bunun tam aksi yönde bir seyir izleyerek artması.

• 1950'li yıllarla birlikte başlayıp hala devam etmekte olan göç olgusu. Gerek bölgeler arasındaki yaşam standardı farkı gerekse insanların buldukları yerlerde çalışacak alanlar bulamaması, onları daha iyi bir yaşam koşuluna kavuşmak düşüncesiyle büyük kentlere göç etmeye zorlamaktadır. Bu göç olgusu

Tablo 4: İstihdam (Bin kişi)

Yıllar	İşsizlik	Nüfus	Yıllar	İşsizlik	Nüfus
1980	1.487	44.438	1990	1.701	56.098
1981	1.305	45.540	1991	1.703	57.084
1982	1.296	46.688	1992	1.735	57.931
1983	1.452	47.864	1993	1.665	58.812
1984	1.452	49.070	1994	1.802	59.706
1985	1.377	50.306	1995	1.568	60.614
1986	1.570	51.433	1996	1.382	61.536
1987	1.699	52.561	1997	1.439	62.510
1988	1.748	53.715	1998	1.552	62.230
1989	1.804	54.893	1999	1.799	63.176

*Kaynak <http://www.die.gov.tr>

neticesindeyse vaktiyle tırpan tutup süt sağan insanlar, kentlerdeki üretim yapısına adapte olma hususunda çeşitli güçlüklerle karşı karşıya kalmaktadırlar.

Siyasal Yapı:

Türkiye'nin bünyesinde barındırmış olduğu en önemli sorunlardan bir diğeri de, halkın gerek siyasilere gerekse bürokratlara olan inanç ve güven eksikliğidir.

Bu güven eksikliğini birkaç partiye birkaç kişiye veya birkaç olaya bağlamak çok da doğru olmayacaktır.

Halkın siyasilere ve bürokratlara olan güven kaybı yıllardan beri süregelen zincirleme birtakım gözlem ve izlenimlerin sonucudur.

- Gerek belli siyasilerin vermiş olduğu sözlerin tersi yönde tavırlar ortaya koyması,
- Gerek milletin sahip olduğu müşterek değerlerin kamu kuruluşlarının başındaki birtakım kişiler tarafından meşru olmayan yollardan kullanılması yada kullandırılması,
- Gerekse siyasetçi, bürokrat yada herhangi bir kamu görevlisinin sık sık çeşitli yolsuzluk davalarıyla gündeme gelmesi, olması gereken devlet ciddiyetiyle bağdaştırılmakta ve devlete olan inancı günden güne azaltmaktadır.

Uygulanan iktisat politikalarının başarılı olabilmesi ve ülkenin yaşamış olduğu kriz ortamından çıkarılabilmesi ancak ve ancak politikaları uygulayacak olan insanların, işçisinden-memuruna, çiftçisinden-tüccarına, esnafından-sanayicisine tüm halk kitlelerinin güvenini kazanması ve desteğini arkasına alma-

sı ile mümkün olacaktır.

Mevcut bir bisikleti tek tekerlek üzerinde bir yere götürmek ne kadar olanaksızsa, uygulanan iktisat politikalarının halk desteği olmadan başarı ile sonuçlandırılması da o denli olanaksızdır.

Burada siyasilere düşen görev, her kriz döneminde halkın güvenini ve desteğini talep etmek yerine, normal ekonomik konjonktür dönemlerinde kendilerine duyulan güveni sarsacak davranışlardan kaçınmalıdır.

İktisadi kararların alınmasında ülkenin ekonomik gerçeklerinden ziyade, siyasal tercihlerin ve popülist politikaların ön plana çıkmış olması, mevcut sorunları daha da içinden çıkılmaz hale getirmiş ve her kriz döneminde gerek çeşitli istikrar programlarının, gerekse anlık çözümler üreten kaynak paketlerinin gündeme gelmesine neden olmuştur.

İç ve Dış Borçlar:

Bugün gelmiş olduğumuz noktada ülkenin sahip olduğu iç ve dış borç toplamının, mevcut GSMH'nin neredeyse % 75'ine ulaşmış olması, üzerinde titizlikle durulması gereken oldukça önemli bir husustur.

1993 yılında kişi başına düşen Milli Gelir 3000 dolar, toplam dış borç miktarı ise 67.356 milyar dolarken, bundan 7-8 yıl sonraki fert başına düşen Milli Gelirin yine 3000 dolar civarında kalıp, buna karşılık dış borç miktarının yaklaşık 120 milyar dolar civarına çıkmış olması içinde bulunduğumuz ekonomik tabloyu ifade eden önemli bir göstergedir.

Buradan çıkan sonuç ise, devletin ve belli

Siyasilere düşen görev, her kriz döneminde halkın güvenini ve desteğini talep etmek yerine, normal ekonomik konjonktür dönemlerinde kendilerine duyulan güveni sarsacak davranışlardan kaçınmalıdır.

Tablo 5: İç ve Dış Borç Stokları

Yıl	Dış Borç (milyon \$)	Yıl	İç Borç (milyar TL)
1984	20.659	1984	4.634
1985	25.476	1985	6.972
1986	32.101	1986	10.514
1987	40.428	1987	17.218
1988	40.722	1988	28.458
1989	41.751	1989	41.934
1990	49.035	1990	57.180
1991	50.489	1991	97.647
1992	55.592	1992	194.236
1993	67.356	1993	357.347
1994	65.601	1994	799.309
1995	73.278	1995	1.361.006
1996	79.767	1996	3.148.984
1997	82.166	1997	6.283.424
1998	106.000	1998	11.612.886
1999	111.200	1999	22.920.145
2000	114.300	2000	36.426.620

*Kaynak <http://www.die.gov.tr>

kesimlerin bu geçen süreçte üretim yapmaksızın borç alarak günü kurtardığı ve olması gereken hayat standardının çok ötesinde bir yaşam sürdürüğüdür.

Sergilenen bu tutumun yanı sıra alınan borçların gelir getirecek yatırım alanlarına aktarılması yerine, vadesi gelen borçların ödenmesinde kullanılması yani yıllardan beri borcun borçla ödeniyor olması ülkeyi kısır bir döngünün içine sokmuş, toplam borç miktarının her geçen yıl biraz daha artarak bugünkü seviyesine ulaşmasına neden olmuştur.

Dış dünya tarafından riskli ülke olarak görülmemizin yanı sıra, enflasyonist bir ortamda sahip olmamız ihtiyaç duyduğumuz iç ve dış kaynağı olması gerekenden daha yüksek faizlerle temin etmemize neden olmakta, kısa vadeli borçların varlığı ise borç çevrimini güçleştirmektedir.

Gelir Dağılımı:

Süregelen ekonomik problemlerin doğal bir sonucu olarak gelir dağılımı da bozulmakta, alt ve üst gelir grupları arasındaki uçurum her geçen gün biraz daha büyümektedir.

Yaşanan enflasyonist süreç, bordroya tabii sabit gelirli tabakanın alım gücünü artan fiyatlar ve uygulanan vergiler dolayısıyla her dönem biraz daha azaltırken, bu kesimi adeta pastanın kırıntılarıyla idare eder bir hale getirmektedir.

İşsizlik ve meşru gelirlerin yetersizliği, insanları yasal olmayan yollardan gelir elde etmeye itmekte, üst gelir grubuna mensup belli insanların kamuya yansıyan pırıltılı yaşamları ise belli zihinlerde aynı yaşam düzeyine kavuşmak için kısa yoldan köşe dönme dü-

Süregelen ekonomik problemlerin doğal bir sonucu olarak gelir dağılımı da bozulmakta, alt ve üst gelir grupları arasındaki uçurum her geçen gün biraz daha büyümektedir.

Tablo 6: Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı

Nüfus Dilimleri	En Düşük Gelirli %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Beşinci %20	Gini Katsayısı
Gelirden Aldıkları Paylar (%)						
DPT-1963	4,5	8,5	11,5	18,5	57	0,55
AÜ.SBF-1968	3	7	10	20	60	0,56
DPT-1973	3,5	8	12,5	19,5	56,5	0,51
CELASUN-1983	2,7	7,2	12,6	21,9	55,8	0,52
TUSİAD-1986	3,9	8,4	12,6	19,2	55,9	0,46
DİE-1987 Kişi Başına Ort. Gelir	5,24	9,6	14,1	21,1	49,9	0,43
(Dolar Olarak) *	(533,5)	(978,8)	(1432,0)	(2154,1)	(5086,4)	(1636)
DİE-1994 Kişi Başına Ort. Gelir	4,9	8,6	12,6	19	54,9	0,49
(Dolar Olarak) *	(529,4)	(929,2)	(1361,4)	(2052,9)	(5931,9)	(2193)

Kaynak: DİE, 1987 ve 1994 Hane Halkı Gelir Dağılımı Anketleri * Gelir Gruplarında ve Türkiye Genelinde Kişi Başına Ortalama Gelir

Tablo 7: OECD Ülkeleri İle Türkiye'nin Karşılaştırmalı Eğitim Tablosu

	İlköğretim mezunu (%)	Lise mezunu (%)	Yüksek öğr. mez. (%)
Almanya	16,2	60,7	23,0
A.B.D	13,6	51,6	34,9
Avusturya	26,7	62,7	10,7
Fransa	39,3	40,2	20,6
İngiltere	19,2	57,3	23,6
İtalya	56,4	34,9	8,7
Japonya	20,1	49,5	30,4
Meksika	78,8	7,7	13,4
Yunanistan	54,4	30,0	15,5
Türkiye	82,3	11,6	6,1

şüncesinin oluşmasına neden olmaktadır.

Alt gelir grubuna mensup insanların eğitim sağlık ve gıda gibi en temel insani ihtiyaçlarını dahi karşılamaktan aciz olmasına karşılık yine belli kesimlerin toplumun ekonomik gerçekleri ile örtüşmeyen abartılı deneyecek lüks sarfiyatlarda bulunması tabakalar arasındaki sosyal uçurumu büyütmekte, insanları aynı ülkede fakat farklı kümeler içinde yaşayan bireyler haline getirmektedir.

Etkin Kaynak Kullanımı:

Türkiye zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının, her ülkeye nasip olmayacak tarihi ve doğal güzelliklerin ve dört mevsimin aynı toprak üzerinde bir araya geldiği nadir ülkelerden birisidir.

Bir ülkenin gelişebilmesi için gereken tüm bu koşullara sahip olmamıza rağmen hala hemen hemen her 10-15 yılda bir yeni ekonomik krizler yaşıyor olmamız elimizdeki olanakları ve potansiyel kaynakları tam olarak değerlendiremediğimiz açık bir ifadesidir.

Nitelik ve eğitim olarak gereken düzeyin hayli gerisinde olunmasının yanı sıra, halkın ve yönetici kadronun gereken bilinç ve rasyonaliteden uzak oluşu bu kaynakların harekete geçirilememesinin en temel nedenleri arasındadır.

Sahip olduğumuz kaynakların etkin olarak değerlendirilebilmesi ancak eğitilmiş, vasıflı ve gerekli teknik donanımına sahip insan-

ların mevcudiyeti ile mümkün olacaktır.

Burada eğitim kadar önemli diğer bir noktada, eğittiğiniz insanlarda gerekli ahlaki altyapıyı kurup kuramadığınızdır.

İnsanları en iyi şekilde eğitmiş olsanız bile sözü edilen ahlaki altyapıyı kuramadıysanız, ortaya çıkabilecek istismarlar sonucu istenilen sonuçları tam olarak almanız mümkün olmayacaktır. Örneğin; yetiştirdiğiniz mühendisin mesleki hesaplarına çıkar hesaplarını da dahil etmesi suretiyle yaptığı bina çökecek, eline neşter verdiğiniz doktorun ameliyat ettiği hastanın böbrekleri çalınacaktır...

Ahlaki altyapı eksikliği sonucu nüksedecek istismar hadiselerine onlarca örnek vermenin mümkün olduğu ise açıktır.

Sonuç :

Sonuç olarak belirtilmesi gereken Türkiye'nin arzulan refah düzeyine kavuşmasının ve değişen dünya düzeni içindeki yerini alarak uluslararası arenada dönen çıkar hesaplarında söz sahibi olabilmesinin ancak değinilen yapısal bozuklukları ortadan kaldırabilmesi ile mümkün olacaktır.

Buraya kadar ana hatlarıyla belirtilen sorunların büyük bir bölümünün Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde önümüze konan kriterlerle örtüşüyor olması, bu sorunları Avrupa Birliği'ne girme düşüncesinden ziyade kendi çıkarımız ve geleceğimiz için çözüme kavuşturmamız gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu aşamada yapılması gereken, mevcut ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların bir takım bölgesel entegrasyon hareketlerine katılma düşüncesiyle araç gibi algılanmaması, bunların temel amaç olarak kabul edilerek düzeltilmesi konusunda gereken politikaların ortaya konmasıdır.

Türkiye sorunlarını çözerek gelişmiş dünya devletleri arasındaki yerini aldığı takdirde, girmek için zorladığı kapıların kendiliğinden açılacağı açıktır.

Türkiye sorunlarını çözerek gelişmiş dünya devletleri arasındaki yerini aldığı takdirde, girmek için zorladığı kapıların kendiliğinden açılacağı açıktır.

Güney Amerika'da süregelen istikrarsızlık, birbiri peşisıra patlayan krizler, hiperenflasyon korkusu ile birleşince kıta ülkelerinin ekonomilerini dolara bağlamak istekleri güçleniyor. 1904'te 2.5 milyon nüfuslu Panama'nın 2000'de 12.2 milyon nüfuslu Ekvador'un dolara geçişinden sonra, geçtiğimiz yılda Salvador ve şimdi de Guatemala bölge ülkelerinde bu eğilimin öncüleri olarak gösterilebilir. Ayrıca Nikaragua, Peru, Kosta Rika gibi ülkelerin bu süreçte son derece istekli oldukları açıktır. Geçen yıl Kosta Rika'da bir toplantı düzenleyen bölgenin değişik ülkelere mensup girişimcileri, yabancı sermayeyi çekebilmek için süratle dolara geçilmesini önermişlerdi. Bu gelişmeler Güney Amerika'da dolarizasyona büyük umutlar bağlandığını göstermektedir.

Kıtanın 34 ülkesinin bir serbest-değişim bölgesi oluşturmaya çabaladıkları Latin Amerika'da, yeni ve altının çizilmesi gerekli olan, dolarizasyon sürecinde bu kez siyasal iradenin de söz konusu olduğudur. Gerçekten de Arjantin, Bolivya, Nikaragua, Kosta Rika gibi doların çok yoğun kullanıldığı ülkeler başta olmak üzere, -Küba hariç- tüm kıtada dolar "de facto" olarak uzun süreden beri mevcuttu. Doların resmi para birimi olarak kabul edilmesi veya önerilmesi ise "siyasal-ekonomik" bağımsızlık olgusu ile ilişkilendirildiği için gündemde değildi.

Henüz açıkça bir tavır içinde olmamakla birlikte ABD'nin yeni yönetimi de Güney Amerika'daki bu sürece son derece yakın görünmektedir. Clinton'un Kuzey Amerika ek-senli serbest ticaret bölgesinden sonra, Bush yönetimi de "arka bahçeye" tüm ağırlığını koymak isteğini saklamıyor. Amaç 2005 yılında tüm Amerika kıtasını bir -serbest değişim bölgesi- içine almak. Bush yönetimi açısından Güney Amerika'daki dolarizasyon süreci bu açıdan büyük önem taşıyor.

Dolarizasyonun Anlamı

Doların ağırlıklı olarak tek para birimi kabul edildiği bölgeyi teknik anlamda bir "parasal bölge-zone monétaire" olarak niteliyebiliriz. Bilindiği gibi ortak bir dövizin para bi-

rimi olarak seçilmesine karar veren devletlerin oluşturduğu -resmi veya gayiresmi-topluluğu parasal bölge olarak ifade ediyoruz. Euro bölgesini birincisine, doları ve ona bağlı para birimlerinin oluşturduğu bölgeyi ikincisine örnek verebiliriz. Bu olgunun iktisadi analizi "optimal parasal bölgeler-zones monétaires optimales" başlığı altında yapılmış ve 1961 yılında bu konuda yaptığı çalışmalar ve oluşturduğu teorisi ile Robert Mundell'a 1998 yılında Nobel ödülünü kazandırmıştır. İktisatçı makalesinde; "ülkelerin ulusal para-larını terk ederek tek para birimine geçmelerinin kendileri için ne zaman avantajlı hale geleceğini" soruyordu. Vardığı sonuçlardan biri de sermayenin serbest dolaşımı, döviz kurlarının sabitliği ve para politikasında bağımsızlığın aynı anda mevcut olamayacağı idi. Bunların ancak ikisi bir arada bulunabilirdi. Mundell makalesinde tek paraya geçişin yaratacağı avantajları sıralıyor, fakat buna emek faktörünün bölgeler arasında tam akıcılığa sahip olması gerekliliğini ekliyordu. Euro'nun temelleri atılırken araştırmacılar Mundell'in teorisinden geniş oranda yararlanmışlardır.

Günümüz dünyasında globalleşen ekonomilerin kendi "parasal sahalarını" da oluşturmaya çalıştıkları bir gerçektir. Tüm dünyada dolarizasyon sürecinin vardığı aşama için kısaca şu rakamlara göz atmakta yarar var; örneğin 1990 ila 1995 yılları arasında eski Doğu Avrupa, ve Sovyetler Birliği ülkelerinde ulusal paranın arzında döviz cinsinden (genelde dolar) tutulan depo miktarı yüzde 30 ila yüzde 60'a, Arjantin'de yüzde 44'e ulaşmıştır. Dünyadaki toplam dolar miktarının 2/3'ü Amerika'nın dışında tutulmaktadır. 1989-1996 döneminde Amerika'dan Rusya'ya ihraç edilen dolar miktarı 44 milyara, Arjantin'e ihraç edilen dolar miktarı 35 milyara yükselmiştir.

Dolarizasyonun Siyasal Boyutu

Dolarizasyon olgusunu klasik teorideki anlamı ile salt bir ekonomik sorun olarak görmek en azından yetersiz olur. Özellikle Mundell'in sözü edilen çalışmasından sonra

Metin Sarfati*

Günümüz dünyasında globalleşen ekonomilerin kendi "parasal sahalarını" da oluşturmaya çalıştıkları bir gerçektir.

* Dr.
Marmara Üniv.

"optimal para bölgesi" ve bağlı olarak dolarizasyon konuları akademik çevrelerde ciddi tartışmalar yaratırken özellikle 1997 Asya finansal krizi ile, sorunun siyasi boyutunun da olduğu farkedildi. Krizin nedenleri arasında bu ülkelerin paralarının dolara bağlı olmasının gösterilmesi, bu durumun sermaye kaçışı na ve ülke içinde faiz oranlarının yükselmesi ne neden olduğu tezi yankı yaptı.

Bu da dolarizasyonun ülke ekonomisine getireceği ekonomik zarar veya kârı dikkate alırken aynı zamanda siyasi sonuçlarını da dikkate almak gerektiği tezlerini güçlendirdi. Benjamin J. Cohen'e göre; "ortak bir para iktisadi bir olgu değildir, onun ötesinde ve özellikle siyasal bir olgudur." Gerçekten de paranın aynı zamanda siyasal iradeyi yansıttığı açıktır.

Ayrıca döviz kurunun oluşumunda ekonomik dengelerin ötesinde siyasal güçlerin, siyasal baskı gruplarının olduğunu unutmamak gerekir. Bu bağlamda ortak bir para birimine geçmenin yalnız ekonomik verilerden kaynaklandığı ileri sürülemez. Euro'ya geçişi örnek olarak alırsak Avrupa'da siyasal entegrasyonun sağlanmasının yani "politikanın" Euro'ya geçişte temel etkenlerden biri olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Kaldı ki, siyasal iradenin denetleyemeyeceği bir para birimine geçmesi ciddi sorunlar yaratabilir.

Bu bağlamda dolarizasyon muhalifleri; siyasal iradenin dolarize olmuş bir ekonomide en azından para politikasından vazgeçmesi gerekeceğini bunun da Washington'a tümüyle bir bağımlılık yaratacağını ileri sürmektedirler. Bu ise doğal olarak kriz durumunda hükümetin iktisadi duruma müdahale etme olanağını daraltmaktadır. Örneğin Ekvator, dolara geçerken şekeri feda etmek zorunda kalmıştır.

Dolarizasyonun Ekonomik Boyutu

Güney Amerika'da güçlü bir paraya -dolara- geçmenin ekonomileri zayıf olan bölge ülkeleri üzerinde olumlu etkiler yaratacağını ileri sürenler tezlerini şöyle sıralamaktadır:

Ülke parasının bir paraya örneğin dolara bağlanması döviz kurlarındaki aşırı ve ani dalgalanmaları önleyebilecektir.

Ulusal paranın arzı ancak dolara bağlı olarak mümkün olabileceği için fiyat hareketlerinin kontrolü mümkün olacaktır. Böylece ülkelerin ekonomik yapı farklılıkları dikkate alınmaz ise genel olarak sağlanacak fiyat istikrarı faiz oranlarında indirimi mümkün kılacak ve büyüme için gerekli kaynağı ve teşviği yaratacaktır. Ayrıca yabancı sermaye girişini hızlandıracak ve devalüasyon ihtimalini zayıflatacaktır.

Dolarizasyonun bölge ülkelerinin zaten

Eğer daha çok ve büyük sayıda ülke, ekonomilerini dolara bağlamak kararı alırlarsa bu ülkelerin iktisadi durumu ABD'nin para politikasında etkili olabilecektir.

zayıf olan ekonomik yapılarını iyice güçsüzleştireceğini ve sorunlarını daha da çözümsüzleştireceğini ileri sürenler ise görüşlerini şöyle sıralamaktadırlar:

Ortak bir paranın kabulü;

a) Merkez Bankasının nihai aşamada zoradaki ülkeye kredi açabilmesi

b) Emeğin tam akıcılığının sağlanmış olması

c) Bütçe anlamında bir dayanışmanın olması, koşullarının tümünün varlığı halinde bir anlam ifade eder. Halbuki;

a) ABD'nin dolarize ekonomiye yardım etmesi için kendi para politikasını değiştirmesi beklenemez. ABD Merkez Bankasının politikaları gayet açık ve kesindir. Bu durumda söz konusu ülkelerde zincirleme iflasların yaşanacağı açıktır.

b) Emeğin akıcılığı en azından bu aşamada-nitelikli emeğin dışında- mümkün değildir. ABD içinde federe devletlerin arasında geçerli olanın aynısının Güney Amerika ile ABD arasında oluşturulması -kaçak işçi çalıştırmanın dışında- mümkün değildir.

c) Sözkonusu Güney Amerika ülkesi ile bir federalleşme olmadığı sürece ABD'nin bütçe anlamında bir dayanışmaya gitmesi destek vermesi olası değildir.

Dolarizasyonun olumsuz etkileri olacağını savunanlara göre bu üç koşul "optimal para bölgesi" oluşumu için son derece gereklidir. Dolarizasyonu savunanlar ise bunları görmezden gelmeyi tercih etmektedirler.

Dolarizasyonun ABD Ekonomisi

Üzerindeki Muhtemel Etkileri

Dolarizasyon olgusunun bu boyutuyla ABD ekonomisi üzerinde çok önemli bir etkisi olduğu söylenemez. Eğer daha çok ve büyük sayıda ülke, ekonomilerini dolara bağlamak kararı alırlarsa bu ülkelerin iktisadi durumu ABD'nin para politikasında etkili olabilecektir. Hatta bunların ABD para otoritesinin denetimi altına girmesi kaçınılmaz olacaktır.

Sonuç

90'lı yıllardan bu yana özellikle Güney Amerika ülkelerinde gözlemlenen dolarizasyon sürecini bir "iktisat politikası" sorunu olarak ele alıp halkın çeşitli nedenlerle dolar tutma eğiliminden ayırmak gerekir. Dünyanın

birçok bölgesinde ve özellikle Latin Amerika'da bir iktisadi ve siyasi tercih olarak ağırlık kazanan dolarizasyon, Euro para birimi ile birlikte düşünülünce globalleşme sürecinde çok sayıda "zayıf" paradan az sayıda "güçlü" paraya doğru en azından bir yönelimin olduğu sonucu çıkarılabilir. J.S. Mill'in, "dünya üzerindeki çok sayıda ulusal parayı kabilelerin kutsal saydıkları ama kendilerinden başka kimsenin önemsemediği bir tür fetişizm" sayıp insanlığın barbarlık dönemine denk düştüğünü ifade etmesi bu gidişin habercisi sayılabilir mi, bilinmez. Gerçi Güney-Doğu Asya'daki kargaşa dikkate alınırsa bu konuda bir kestirim yapmanın zor olduğunu, ayrıca Latin Amerika ekonomilerinin dolarize olmasının en azından şimdilik ciddi kuşkuları da, beraberinde getirdiğini ayrıca belirtmek gerekir.

"Yoksul paralardan güçlü para yaratılmaz" "öyle ise yoksul paralar ortadan kalkmaya mahkumdur" tezi, globalleşmenin yön verdiği sermaye akımlarını çekebilmenin tek yolunun güçlü para olduğu tezi ile birleşince özellikle "arka bahçe" için getirilen alternatif çözümler henüz çok sıska ve cılız görünmektedirler. Örneğin dolarizasyon-şeker denkleminde Ekvatorlu aydınlar alternatif bir iktisat politikası önererek karşı çıkmış olmalarına rağmen bu aşamada çok güçlü bir ses getirdikleri söylenemez. Büyüme için gerekli olan yabancı sermaye ve düşük faizin nasıl sağlanabileceğinin somutlaştırılması, alternatif çözümlerin ciddiyetini gösterecektir.

Diğer yandan Güney-Doğu Asya'da yaşanan finansal kriz dolara bağlanmış ekonomilerin büyük kırılmalara taşıyabileceğini göstermiştir. Latin Amerika'daki dolarizasyon süreci ilginç gelişmelere sahne olacaktı gibi görünüyor.

Güney-Doğu
Asya'da yaşanan
finansal kriz
dolara
bağlanmış
ekonomilerin
büyük
kırılmalara
taşıyabileceğini
göstermiştir.

Ülkelerden Kısa Kısa

JAPONYA: Japon Bankasına göre ekonominin durgunluğu aşamamasında en büyük neden dünya konjonktürü. Ocak ayında sanayi üretiminde bir önceki aya göre yüzde 3.9 oranında gerileme tespit edildi. Şubat ayında işsizlik oranı yüzde 4.7'ye geriledi.

ÇİN: 2001 yılında ekonominin yüzde 7 ila yüzde 8 arasında, 2001-2005 döneminde ise her yıl ortalama yüzde 7 büyümesi bekleniyor. 2001 yılı için ülke rekor düzeyde bir bütçe açığı bekliyor. 2000 yılı sonunda ülke nüfusu 1.265 milyara ulaştı.

ABD: Ekonomideki gerilemenin ne kadar süreceği konusunda bir tahmin yapılamıyor. Bush vergi indiriminin ABD ekonomisi için gerekli ve kaçınılmaz olduğunu ileri sürdü. GSYİH'nin ülkede sıfıra yakın olduğu ileri sürüldü. Hazineye göre vergi oranlarında indirimin yanısıra para politikası araçlarının gündeme alınması gerekiyor. Hanelerin, tüketim harcamaları 2001 yılında bir önceki aya göre yüzde 0.7 oranında artış gösterdi. ABD ekonomisinin toparlanma süreci işaretleri verdiği belirtiliyor. 2000 yılının son 4 aylık döneminde verimlilik yıllık bazda yüzde 2.2 oranında artış gösterdi. Ocak ayında ülkedeki firmaların stokları bir önceki aya göre yüzde 0.4 oranında artış gösterdi. Ocak ayında ticaret açığı 33.26 milyar dolara ulaştı. Şubat ayı itibarı ile tüketicilerin ekonomiye güvenlerinde artış görüldü.

Bush, ekonominin kendini toparlaması için tüketicinin desteklenmesi ve uzun vadede iyimser bir ortamın oluşturulması gerektiğini belirtti.

Paul O'Neill düşük bir enflasyona ve işsizlik düzeyine sahip ülkenin ekonomik yapısının sağlam temellere oturduğunu açıkladı. GSYİH 2000'nin son üç aylık döneminde yıllık bazda yüzde 1 oranında bir artış gösterdi.

EURO BÖLGESİ: Bölgenin 12 üye ülkesinde işsizlik oranı yüzde 8.8 düzeyinde, Ocak ayında, yıllık enflasyon oranında bir düşüş kaydedildi. Yüzde 2.7 olarak öngörülen oran yüzde 2.4 olarak gerçekleşti. Ekonomik büyümenin bu yıl yüzde 2.7'yi aşamayacağı ön-

görüldü. Enflasyon oranının bu yıl yüzde 2, 2002 yılında ise yüzde 1.7 olması bekleniyor. 2002'de Euro parasının dolaşıma sokulmasının fiyatlar ve ücretler genel düzeyini arttırıcı bir etkisi olmayacağı belirtildi. Cari dengede ocak ayı itibarı ile 8.5 milyar Euro'luk bir açık kaydedildi.

PORTEKİZ: AB komisyonu Portekiz'den açığı bir an önce kapatmasını istedi.

İSPANYA: AB İspanya'nın 2000-2004 yıllarına ilişkin istikrar programı uyarınca sıkı bütçe politikası izlemesini bekliyor. 2001 yılında ekonomideki büyüme oranı öngörülen yüzde 3.6'ya ulaşamayacak.

İNGİLTERE: IMF otuz yıldır en uzun ve enflasyonsuz büyümesini yaşayan İngiltere'de gelecek tahminlerinde karamsar. Ülkede büyümenin mart ayında devam etmesi bekleniyor. İşsizlik son 25 yıldaki en düşük düzeyine indi.

FRANSA: Maliye Bakanı Fabius ekonomik büyüme öngörüsünü yüzde 3'ün biraz altına çekti. 2001 yılında ekonominin yüzde 3.3 oranında büyüyeceği tahmin edilmişti. Ülkede hanelerin moralinde bozulma gözleniyor. Maliye Bakanı 2001 yılı için büyüme öngörüsünün yüzde 3.3'ten yüzde 2.9'a düşürüldüğünü açıkladı. Şubat ayında tüketici fiyatları yüzde 0.3 oranında bir artış gösterdi.

Fabius ekonomide büyümeyi tekrar hızlandıracak her türlü önleme olumlu bakıyor. Tam istihdamın sağlanmasının en önemli hedef olduğunu söyleyen Fabius, bu bağlamda tüketicinin desteklenmesi, vergilerin indirilmesini ve kamu dengesinin sağlanmasının gerekliliğini vurguladı. İşsizlik oranında Ocak ayında yüzde 1.3 oranında bir düşüş kaydedildi.

İSVİÇRE: Ülke halkı yüzde 76.7 gibi bir oranla AB'ye girmeyi hızlandıran bir tasarıyı reddetti. Ülkede haftalık çalışma saatinin 42'den 36'ya çekilme önerisi Ulusal Konseyde reddedildi. 2000 yılında yüzde 3.4 oranında bir iktisadi büyüme sağlandı.

AB: 2001 yılında enflasyon oranının AB'de yüzde 2,0 olması bekleniyor, AB yöneticileri ekonominin geleceğine -herşeye rağmen- olumlu bakıyorlar.

NORVEÇ: Şubat ayında işsizlik düzeyi aktif nüfusun yüzde 2,8'i oldu.

MEKSİKA: Hükümet petrol arzında bir kısıntıya gitme olasılığını piyasa koşullarına bağladı.

TAYLAND: Hükümet 2001 yılı için büyüme öngörüsünü yüzde 4- yüzde 4,5'tan yüzde 3,5- 4'e çekti.

ÇEK CUMHURİYETİ: Bir önceki yıla göre ülke GSYİH'si 2000 yılında yüzde 3,1 oranında bir artış gösterdi.

MACARİSTAN: Ülkenin bu yıl ekonomik büyümesini yüzde 5'in üzerine çıkarmasının dünya ekonomisindeki gerilemeden dolayı mümkün olamayacağı ileri sürülüyor.

GÜNEY KORE: Ülkenin GSYİH'si 2000 yılında yüzde 8,8'e ulaştı. Yönetim sözkonusu yılda ekonomideki büyümenin yüzde 9 olacağını öngörmüştü.

Ülke yetkilileri Japon ekonomisinin gidişinden kaygı duyuyorlar ve Japonya'nın GSYİH'sinde yüzde 1 oranında ve yenin değerinde yüzde 10 oranında bir düşüşün Asya ülkelerinin GSYİH'sinde yüzde 0,3 ila yüzde 0,9 oranında bir düşüşe neden olacağını ileri sürüyor.

KANADA: Ocak ayında ticaret dengesi 6,58 milyarlık Kanada Doları ile rekor düzeyde bir fazlalık verdi.

İTALYA: 2001 yılı için öngörülen yüzde 2,9 oranındaki büyüme rakamı revize ediliyor.

HOLLANDA: Euro'ya geçişin enflasyon oranında yüzde 0,2 oranında bir artışa neden olacağı belirtildi.

RUSYA: Önümüzdeki 10 yıl içinde Rusya yılda ortalama yüzde 5 düzeyinde büyümeyi planlıyor. Rusya dünyanın ikinci silah ihracatçısı olmayı hedefliyor. Ülkenin Almanya'ya borcunun ödenmesinde bir ilerleme sağlanamaması Berlin'i endişelendiriyor. Moskova bu yıl IMF'den ihtiyacı olmadığı için kredi talebinde bulunmayacağını açıkladı.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü fırtına ve su baskını felaketlerinin tarımda yol açtığı ciddi hasardan kaygı duyuyor.

IMF: Örgüt 2001 yılında dünya ekonomik büyümesini yüzde 3 olarak öngörüyor.

ENERJİ: Dünya enerji tüketiminde 2020 yılına kadar yüzde 59'luk bir artış olması bekleniyor.

ŞEKER: Dünya şeker üretiminde 6 yılda ilk olarak bir açık oluşmasına rağmen stoklardaki fazlalığın fiyatlar üzerinde etkili olması bekleniyor.

Türk Sosyal Bilimler Derneği

7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne Çağrı

21 - 23 Kasım 2001, ODTÜ - Ankara

- Bildiri özetlerinin sunulması için son tarih: 15 Haziran 2001
- Kongre gündemine alınacak bildirimler, Kongre Düzenleme Kurulu tarafından kararlaştırılacak ve bildiri sunmak isteyenlere 15 Temmuz 2001'e kadar bildirilecektir.
- Kongre'ye sunulması kararlaştırılan bildiri metinlerini son gönderme tarihi: 15 Ekim 2001

Büyükelçi Sok. No. 14 / 9 Kavaklıdere / Ankara
Tel: (0312) 426 45 69 • Fax: (0312) 426 56 54

İktisat Dünyası ve Nobel : 1974

Friedrich Von Hayek

1899'da Viyana'da doğdu. Viyana Üniversitesi'nde hukuk ve siyaset bilimi doktorası yaptı ve öğretim görevlisi oldu. Daha sonra İngiltere'de London School of Economic'te ders verdi. Mises ile birlikte Avusturya İktisadi Araştırmalar Derneği'ni kurdu. 1950-61 yılları arasında Chicago Üniversitesi'nde görev yaptı. Freiburg Üniversitesi'nde ekonomi politik kürsüsü başkanlığını yürüttü. 1974'de Myrdal ile birlikte Nobel İktisat Ödülü'nü kazandı.

Hayek'in ilk önemli çalışmaları iktisadi çevrimlerin niteliği üzerinedir. Burada ele alınan tezler Keynes'in görüşlerine ciddi bir alternatif oluşturuyordu. Fakat Keynes'in yaptının elde ettiği başarı Hayek'in ikinci plana itilmesine neden olur. 20 yıla yakın bir süredir ise bilim dünyasında yeniden Hayek'e doğru bir dönüş olduğu gözlenmektedir. Yeni klasik makro ekonomi teorisyenleri Hayek'in yirmili yıllardan itibaren oluşturduğu programla tekrar bağlantı kurup çalışmalarına yön vermektedirler.

Hayek'in ekonomik teorisi; bir yanıyla Wicksell'e, bir yanı ile Bawerk'e dayanmaktadır; Böhm-Bawerk'e göre denge durumunda girişimcilerin karanı sonucunda oluşan üretimin geçici strüktürü tüketicinin tasarruf arzuna bağlıdır. Denge ancak para ekonomiyeye kredi şeklinde enjekte edilirse bozulur. Bu da fiyat yapısını bozar, faiz oranı piyasadaki doğal faiz oranının altına iner.Sonuçta yatırımlar denge düzeyinin üstünde oluşur. Bu söz konusu yatırımlar Hayek'in "zorunlu tasarruf" olarak nitelendirdiği tasarrufla finanse edilir. Konjktürel dalgalanmaların temel nedeni bu zorunlu tasarrufta yatar. Bu durumda ekonomide eksik istihdam ortaya çıkar. Gevşek bir para politikasının sebep olduğu dengesizliğin çözümü için artık belli bir işsizlik dönemi ve dengelerin yeniden oluşma süreci gereklidir.

Görüldüğü gibi bu tez işsizliği yatırımın yetersizliğinde gören Keynesçi görüşün tam tersidir. Bu durumda Hayek ile Keynes'in birbirinin tam zıttı politikalar önermesi kaçınılmazdır.Keynes para miktarı ile yatırımların uyarılmasını önerir, Hayek parasal bir disiplinin gerekliliğinden bahseder.

Hayek savaş sonrası uzun dönemli enflasyon ve yetmişli yıllarda batı ülkelerinin karşılaştığı işsizliği de Keynesgil politikalara bağlar.

Keynesçiliğin eleştirisi Hayek'in politik mücadelesinin sadece bir bölümüdür. Onun asıl mücadelesi sosyalizme ve planlamacılaşma karşı olan savaşımdır. Felsefesinin temelinde "ken-

diliğinden oluşan düzen" ve "bilginin çok merkezli" olduğu tezleri yatar. Piyasa, para, ahlak "kendiliğinden varolan" olgulardan bazılarıdır ve insanların iradesinden bağımsız olarak mevcutturlar.Bunları; suni, insan bilinci ile oluşturulup istendiği zaman ortadan kaldırılabilir "düzenler"olarak düşündükleri için Descartes ve Rousseau'dan başlayıp, tüm sosyalist ve sosyal demokrat düşünce tarzını temelde eleştirir.

Hayek insan toplumunu aynen doğal yapılar gibi anlaşılabilir olarak gören "Scientisme"i de bu bağlamda eleştirir. Smith'in iş bölümü kavramına benzer olarak "bilginin bölünmüşlüğü" kavramını getirir. Bilgi Hayek'e göre milyonlarca birey arasında bölünmüş, dağılmış bir şekilde bulunmaktadır. O zaman bu dağınıklaktan hatta bu karmaşadan nasıl bir "sosyal düzen" doğabilir? Temel sosyal problem budur. Hayek'e göre bu düzeni sağlayacak olan tek kurum "kendiliğinden bir düzen" olma niteliğine sahip olan piyasadır. Ne denli güçlü olursa olsun hiçbir insan aklı bunu başaramaz. Öyle ise planlama başarısız olmaya mahkumdur. Planlamaya dayanan bir düzeni zorla kurma isteği olsa olsa totalitarizme götürür. Hayek uzun bir mücadeleden sonra kendini liberalizmin çağdaş teorisyeni olarak kabul ettirmiştir.

TEMEL YAPITLARI

- 1929. Geldtheorie und Konjunkturtheorie, Vienne, Hölder-Pichler-Tempsky; trad. angl. 1933, Monetary The Trade Cycle, Londres, Jonathan Cape.
- 1935. (dir.). Collectivist Economic planning: Critical Studies on the Possibilities of Socialism, Londres, George Routledge & Sons.
- 1937. "Economics and Knowledge", *Economica*, vol. 4, 33-54.
- 1944. The Road to Serfdom, Londres, George Routledge; trad. fr. 1946, La Routede la servitude, Paris, Medias, 1946.
- 1948. Individualism and Economic Order, Londres, Routledge & Kegan Paul.
- 1960. The Constitution of Liberty, Londres, Routledge & Kegan Paul.
- 1967. Studies in Philosophy, Politics and Economics, Londres, Routledge & Kegan Paul.
- 1973. Droit, législation et liberté, une nouvelle formulation des principes libéraux de justice et d'économie politique, vol. I, Règles et ordre, Paris, PUF.
- 1976. Droit, législation et liberté, vol.2. Le Mirage de la justice sociale, Paris, PUF.
- 1978. New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas, Londres, Routledge & Kegan Paul.
- 1984. The Essence of Hayek, édité par C. Nishiyama, C. et K. Leube, Stanford, Hoover Institution Press.
- 1991. Economic Freedom, Oxford, Basil Black-

Metin Sarfati*

Dr. Marmara Üniv.

Kitap Tanıtımı: Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü (The Return of Depression Economics)

Paul Krugman'ın *The Return of the Depression Economics* (Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü) adlı kitabı Türkçeleştirildi. Ülkemizin de en ağır krizini yaşadığı bu günlerde kriz ekonomilerine yakından bakan kitap oldukça büyük önem taşıyor.

Bu köşede daha önce *The Accidental Theorist* (Zoraki Teorisyen) adlı kitabı tanıttığımız Paul Krugman'dan, anılan tanıtım yazısının okunmamış olması olasılığı nedeniyle biraz söz edelim. MIT'de İktisat profesörü olan ve kendi deyimiyle "böyle bir yeteneği olmasına rağmen" anlaşılmasız yazılar yazmayan, moda iktisadi akımlara biraz uzak duran bir anlayışa sahip bulunan yazar, Fortune dergisinden Rob Norton'a göre "John Maynard Keynes'den bu yana diğer her iktisatçıdan daha iyi" yazıyor. *Economist* dergisi onu "muhtemelen kuşağının en yaratıcı iktisatçısı" olarak tanımlarken, *Foreign Affairs* dergisi onun "karmaşık fikirleri basit ve bazen mizahî hikaye ve analogilerle sunmakta usta" bir yazar olduğunu söylüyor. Krugman spekülatif saldırı, kur rejimleri ve küresel kriz konusunda yazdığı yazılarla ismini bütün dünyaya duyurmuş bir yazar.

Yazar "kitabın esas olarak analitik bir broşür olduğunu" söylüyor ve "Ne olduğunu ve bunların niçin olduğunu çok fazla ele almamıştır," diyor, "önemli olanın, bu felaketlerin nasıl ortaya çıkabildiğini, kurbanların nasıl düzelebileceğini ve bunun tekrar olmasını nasıl önleyeceğimizi anlamak" olduğunu belirtiyor.

Kitabı okurken, değişik zamanlarda değişik yerlerde çekilmiş fotoğraflara bakıyorsunuz ve bunları çeken birisi size fotoğraflar ve arka planda kaldığı için fotoğraf karesinde görünmeyen kimi şeyler hakkında bilgi veriyormuş gibi hissediyorsunuz. Kitabın yazılmaya başlandığı zaman dilimi bir ekonomik krizin ortası, yazar bir iktisatçı olunca baktığınız fotoğraflarda doğal olarak bu krizlerin geneldeki ve bizzat yaşandığı ülkelerdeki gelişimi, bu ölçeklerdeki etkileri, bunların arka planları ile ilgili olduğunu tahmin etmek güç olmasa gerek. Latin Amerika ve Asya ülkelerini ekonomik krizlere sürükley-

yen süreçte, bazıları iç politika gereği olan bazıları ise dış ekonomik oluşumlarla etkileşimlerden kaynaklanan hataların altı çiziliyor.

Yüzyılın başlarından 1 Temmuz 1997 gününe kadar görülen ekonomik değişimlere değinilerek, 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Doğu bloğunun dağılması ile hem tek kutuplu dünyanın önünde engel kalmamış olduğuna hem de anti-kapitalist bir sistem fikrine inanan, bu amaçla -eskisi kadar inanca-mücadele eden grupların veya fikirlerinin inandırıcılığının azaldığı ifade ediliyor. Sonuç olarak zamanla sosyal devlet politikalarından, ekonomiye devlet müdahalelerinden vazgeçmeye, kuralsızlaştırmaya ve piyasa ekonomisine karşı duracak, alternatifini sergileyecek bir kitlesel muhalefet kalmadığı söyleniyor. Bu genel durumun ise Yeni Dünya Düzeni politikalarını da belirlediği öne sürülüyor.

Yazar, Asya'da yaşanan krizlere bakarak bu ekonomilerin aslında gerçek bir büyüme göstermediklerini söylemenin yanlış olduğunu, kişi başına gelir, büyüme hızı gibi kriterlere dayanarak, eğrisi doğrusu ile büyüdüklarını söylüyor. Asya'da kendine özgü bir ekonomik işleyiş olup olmadığı sorusunu sorarak, yanıtta bu coğrafya insanının ekonomik büyüme ile arasında neden sonuç ilişkisi olabileceğini düşündüğü karakteristiklerine değinerek başlıyor. Özellikle Japon ekonomisinden, "bırakınız yapsınlar" anlayışına uymayan, devletin müteşebbis olarak değil, hem bir tür planlama kurumu hem de bir koruma aygıtı olarak ekonomide yer aldığı özgün bir sistem olarak söz ediyor.

Latin Amerika ülkeleri konusunda genel bir değerlendirme yapan yazar, 70'lerin sonuna kadar kapalı bir mali politika izleyen Meksika'nın 80 sonrasında bundan vazgeçerek, olumlu gibi görünen bir patlama yaşadığını anlatıyor. Ancak 1982'de Meksika yetkililerinin borçların karşılanamayacağını A.B.D. yetkililerine söylemesi üzerine, finans kurumlarının kredileri kesip, borçların geri ödenmesini istemeleriyle mali krizin ortaya çıkışını ve bu krizin bir kaç ay içinde Latin Amerika'ya nasıl yayıldığını açıklıyor. IMF re-

Paul Krugman

Çev.: Neşener
Domanıç

Literatür Kitabevi
Haziran 2001

Hazırlayan:
Nusret Avhan

formlarını savunanların bu süreçte ortaya çıkan etkinliklerinden söz ediyor. Ekonomik iyileşmeleri sonucunda yoğun bir dış kaynak akınına uğrayan Latin Amerika ülkelerinden, Meksika krizi ertesinde bu kaynakların aynı hızda nasıl geri çekildiğini ve ortaya çıkan kredi daralmasının ciddi hasarlar yarattığını ve ne yazık ki henüz alınması gereken derslerin alınmadığını ya da yanlış dersler alındığını ifade ediyor.

Dünyanın en büyük ikinci ekonomisi sayılan Japonya'nın 1998'de 1991'deki üretiminin altına düştüğünü ve ortaya çıkan çaresizlik halini anlatarak, Yen'in değerinin yüksekliği nedeniyle, faiz oranları negatif olmasına rağmen ekonomik durgunluğun ortaya çıktığını, ülkenin yakalanılan likidite tuzağından henüz kurtulamadığını belirterek, Birleşik Devletler'in de benzer bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu söylüyor.

Parasını devalüe ederek Asya krizinin başlamasına neden olan Tayland'ın 80 başlarından itibaren nasıl geliştiği açıklanarak, bu gelişmenin sadece ilk yıllarında iç kaynaklarla sağlandığı, Latin Amerika krizinin halledilmesi ile birlikte yatırım için görece güvenli bir ortamın oluşmasıyla, dış kaynakların da bu ülkeye gelmeye, kalkınmada rol oynamaya başladığı söyleniyor. Yazar işte bu noktada, yabancı kaynakların geliş şekline yani kredilere ve onların yarattığı spekülasyon ortamına ve para çarpanı etkisine değiniyor. Artan yatırımların zamanla ithalatı ve ücretleri dolayısıyla Tayland mallarının fiyatlarını artırdığına ve ihracatı azalttığına dış ticaret açığını çoğalttığına dikkat çekiyor. Sonra paranın devalüe edilmesine giden süreç anlatılıyor. Tayland'da yaşanan krizin diğer Asya ülkelerini de etkilemesinin nedenlerine değiniliyor. Malezya, Güney Kore, Endonezya ve Hong Kong'da yaşanan krizler irdelenerek, Malezya'nın önlem olarak uyguladığı sermaye denetimi uygulaması anlatılıyor.

Asıl amacı yatırımcının parasını korumak olan hedge fonlarının genel işleyişi ve spekülasyon amaçlarıyla nasıl kullanıldığı anlatılıyor. Bir çok ülkenin aktiflerinden daha fazla serveti olan George Soros'un bu fonları kullanarak değişik ülkelerde nasıl spekülasyon yaptığına değiniliyor. Finans kurumlarının, spekülasyon yaparak kar etmek için bir araç olarak kullandığı bu fonların krizlerle ilişkileri ve özellikle Hong Kong'un bununla nasıl müca-

dele ettiği açıklanıyor.

Yazar, 97 krizinden sonraki bir yıl boyunca kötü giden Asya ekonomilerinin düzelmeğe başlamasına değiniyor ve hem bu düzelmeyi hem de bunalımı "accelerator" ile ilişkilendiriyor. Bir veya daha çok ülkenin krizin başladığı ülke ile arasında doğrudan bağlantı olmadığı halde krizin etkisine nasıl girebileceğini açıklıyor. Kendisi de hızlı büyüyen Asya ekonomilerinden olmasına rağmen krizden etkilenmeyen Çin'i diğer Asya ülkelerinden ayıran olguları anlatıyor. Konvertibiliteye geçilmemiş olması ve uygulanan sermaye denetimlerinin Çin'i krizden koruyan esas etkenler olduğunu söylüyor.

Brezilya'daki krizin gelişimi tarihleriyle anlatılıyor. Çin'in IMF ve diğer uluslararası çevrelerin telkinlerini dinlemediği için krize yakalanmadığı, Brezilya'nın ise tam da krizin atlatılabileceğine ilişkin işaretler görülmeye başlamışken IMF önerilerini uygulayarak krizi tekrar körüklendiğinden bahsediliyor. Yazar Brezilya krizi hakkında son olarak şunları söylüyor: "Görünen o ki, Washington yetkilileri paranın korunması için mutlaka faiz oranlarının düşürülmesi gerektiği fikrine, bir başka alternatif dikkate alamayacak kadar saplanmışlardı. Belki bir başka düzeyde bu fikre meşruiyet kazandıran başka bir unsur daha vardı. Brezilya'nın faiz oranlarını yükseltmeden, parasını dalgalanmaya bırakarak durumu atlatabilmesi halinde, tipik IMF planlarının verdiği acıların çekilmesinin gereksiz olduğu -belki de o sert durgunluğun keyfi bir dayatma olduğu- düşünülebilirdi. Bu pek hoş bir düşünce değildi ve muhtemelen bu düşünce yetkililerin Brezilya'nın böyle bir şeyi denemesine izin vermemesine neden oldu."

Bunalım ekonomisi deyimiyle ne kastettiğini belirten yazar, iktisat çevrelerinde ve kamuoyunda genel kabul gören inançların değişim sürecinden bahsediyor. Bunalımları değişik nedenlerle açıklayan eğilimlerden söz ederek, bunlardan birinin kaderci anlayış olduğunu, diğerinin ise ekonomik gerilemeleri ekonominin yapısal sorunlarında arayan eğilim olduğunu söylüyor.

Henüz likidite tuzağına yakalanmamış gelişmiş ekonomilerin buna karşı almaları gereken önlemler ve yoksul ülkelerin kendi durumlarını düzeltmek için uygulayacakları alternatif politikalar konusunda öneriler sunuyor.

Toplum ve Bilim

85 YAZ 2000 • MÜHENDİSLER: PRATİK VE İDEOLOJİ

Öncü - Köse Türkiye’de mühendis ve mimarların sınıfları ve ideolojileri **Ansel** Dünyada teknolojik değişim ve mühendisler **Artun** Mühendis, 1975-2000 **Öngen** Teknik emekgücünün sınıfsal profili **Acar** Tasarımın ayrılan yolları **Çağlar** Türkiye’de orman mühendisleri **Aydın** Genetik mühendislik, yoksulluk ve gıda sorunu **Uğur - Alkan** İşadamlı-Devlet ilişkileri perspektifinden MÜSIAD **Berk** Türk kimliği yaratmada çevirilerin yerelleştirilmesi

86 GÜZ 2000 • EMEK PİYASALARI VE ÜRETİM SÜREÇLERİ

İnsel Amartya Sen’in etik iktisat önerisi **Ercan - Özar** Emek piyasası teorileri ve Türkiye’de emek piyasası çalışmaları **Köse - Öncü** 1980 sonrası dönemde Türkiye imalat sanayii **Türkün-Erendil** Denizli örneği üzerinden üretim ve işgücünün değişen yapısı **Güler-Müftüoğlu** İstanbul Gedikpaşa’da ayakkabı üretimi **Dedeoğlu** Aile, kadın emeği ve toplumsal cinsiyet rolleri **Tufan-Tanrıöver** Medya sektöründe kadın işgücü **Anaran** Türkiye’de yapısal uyum sürecinde emek piyasasının esnekliği **Akkaya** Türkiye’de 1980 sonrası grevler **Yücesan-Özdemir** Hegemonik fabrika rejiminde mavi yakalı işçiler **Yıldırım** Türkiye’de toplam kalite yönetimi uygulamaları **Dikmen** Küresel üretim, moda ekonomileri ve yeni dünya hiyerarşisi **Pınarcıoğlu** KOBİ’ler, kolektif verimlilik ve sorunları **Ergur** Televizyon reklâmlarında sıkıntı ve sarnallığın erdemi

87 KIŞ 2000/2001 • HUKUK - DEMOKRASİ - İNSAN HAKLARI

Sancar Demokrasi - insan hakları - hukuk devleti **Balibar** Küresel şiddet çağında yurttaşlık ve sivillik **Mutman** İnsanlığın kıyısında: Haklar **Akal** Spinoza’da tutkular üstüne inşa edilen haklar **Kurtoğlu** İnsan hakları ve İslâm tartışmasında perspektif sorunu **Tarhanlı** Uluslararası suçlar ve insan hakları **Erözden** Ulus-devletler ile uluslarüstü yargı organları ilişkisi: Hırvatistan örneği **İnanıcı** Türkiye’de avukatlık ideolojisi **Özman** Erken Cumhuriyet döneminde hukukçu kimliğinin yeniden tanımlanması **Yeğen** Liberal demokrasiden radikal demokrasiye: Geçiş(sizlik)ler **Ökçesiz** Informal adalet

88 BAHAR 2001 • TARIM VE KÖYLÜLÜK

Aydın Yapısal uyum politikaları ve köylünün beka stratejileri **Yenal** Türkiye’de gıda üretiminin yeniden yapılanması **Hann - Bellér-Hann** Rize’de çay üreticileri **Sönmez** Fındık üretiminde toprak ağalığı ve kırsal dönüşüm **Bush** Mısır’da siyasi otoritarizm ve tarım reformu **Quintana - Bórquez - García** Meksika’da neo-liberal tarım politikalarının sonuçları **Çağlar** Köylülükte farklılaşma ve “orman köylüleri” örneği **Karaömerlioğlu** Tek parti döneminde Halkevleri ve Halkçılık **Cantek** Köy romanlarında romantizm ve gerçekçiliğin düalizmleri **Türkeş** Cumhuriyet dönemi köy romanları **Karaömerlioğlu** Rus popülizmi üzerine **Sirman** Sosyal bilimlerde gelişmecilik ve köy çalışmaları **Erkip** Boş zaman üzerine

YAZIŞMA ADRESİ: Birikim Yayınları Selânik Caddesi 64/11, Yenışehir 06640 Ankara
Tel. (0312) 425 36 00 Fax: (0312) 425 18 15 e-mail: toplumbilim@iletisim.com.tr

DAĞITIM: İstanbul Klodfareç Caddesi, Binbirdirek Sokak, İletişim Han 7/B-1, 34400 Çağaloğlu Tel: (0 212) 638 55 45 - 638 55 71
Fax: (0 212) 517 71 57 Ankara Selânik Caddesi 72, 06640 Yenışehir Tel: (0 312) 417 78 35 • Fax: (0 312) 425 06 82
İzmir 859 Sokak, Saray İşhanı C-Blok 1/8, 35250 Konak Tel: (0 232) 483 10 40 • Fax: (0 232) 446 88 60

I.Ü.İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nin yayınları olan "İktisat Dergisi"nin yayın hayatına devam etmesi, okurlarımıza daha düzenli ulaşabilmesi için abone sayısının arttırılmasına yönelik olarak başlatmış olduğumuz kampanya devam ediyor. Katkılarınızla zenginleşecek daha güzel yayınlarda bulusmak dileğiyle!...

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ (İFMC)
Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 Taksim/İSTANBUL
Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55 • Fax: (0212) 255 17 73
İnternet: www.ifmc.org.tr • E-posta: dergi@ifmc.org.tr • bilgi@ifmc.org.tr

ABONELİK GÜNCELLEME FORMU

Aşağıdaki formu doldurup, banka dekontu ile birlikte bize faksla veya postayla göndermeniz halinde aboneliğinizin başlatılacağını bildirir, saygılar sunarız.

İktisat Dergisi Abonelik Bedeli (yıllık) : 15.000.000 TL
Üye (aidat ödeyen) Öğrenci ve Öğr. Gör. : 12.000.000 TL
İFMC İktisat Raporu Abonelik Bedeli : 5.000.000 TL

T. İş Bankası Taksim Şubesi : 544077
Akbank Taksim Şubesi : 7097 – DHU

Saygılarımızla,

Adı, Soyadı: _____

Adres : _____

Posta Kodu : _____ Şehir : _____ Başlangıç Ayı : _____

Telefon / Faks: _____ E-posta: _____

Abone bedeli tutarı _____ TL'yi,

- _____ Bankası'na yatırdım, makbuz fotokopisi ektedir.
 Nakit ödemek istiyorum.(İstanbul için geçerlidir.)
 Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
 Visa Master - Euro Card Diners Club

Kredi Kartı No : _____ Son Kullanma Tarihi: _____

Kart Sahibi : _____ İmza : _____

Biz

Esnaflar, sanatkarlar ve KOBİ'lere açmış olduğumuz kredilerde verimlilik, kaynak yaratma ve gelişmeyi, ticaretle ve sanayide büyümeyi, yeni yatırım alanlarının açılmasını ve reel ekonominin desteklenmesini hedef alan,

Bir Bankayız

HALKBANK
TÜRKİYE HALK BANKASI

• ESKİ SAYILARI DA OKUNUR •

EDİNEBİLECEĞİNİZ SAYILAR

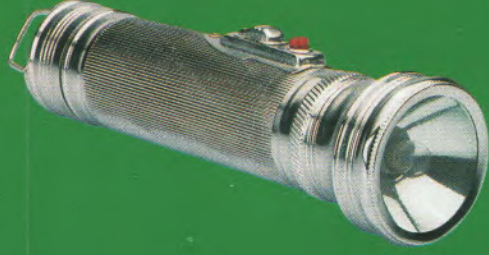
SAYI

KONU

268	Keynes
313	Kadın Hakları, Avrupa Topluluğu ve Türkiye
314	Değişen Dünya ve Yeni Sağ
342	Büyüyen Asya Şans mı, Tehlike mi?
343	İslamcılar Strateji Arayışında
350	İslam Ekonomisi
353-354	Solun Yeni Ekonomi Politikaları
355	Ekonominin Gerçekleri ('94'den '95'e)
359	Gümrük Birliği mi, İslam Ortak Pazarı mı?
360-361	Sosyal Güvenlik Sistemi: Sorunlar ve Çözümleri
362	Küreselleşme, Ulus Devlet ve Kimlik
364	Eğitim Politikaları
365	İktisat Teorisinde Son Gelişmeler
366-367	Kapitalizm ve Azgelişmişlik Kalkınma İktisadının Sonu mu?
368	Türkiye'de Sermaye, Devlet, Siyaset (22. İktisatçılar Haftası)
369	Sendikalar ve Küreselleşme
370-371	İşgücü, Esneklik ve Sermaye
372	Gelişme, İtaat ve Değişim
373	Reel Sosyalizmin Krizi ve Gelecek
374	Seçim Sistemleri, Temsil Krizi ve Türkiye
375	Uluslararası Sistemdeki Değişimler ve Türkiye
376	Üniversiteler, Bilim ve İktisat
377	Kadınlar ve Çalışma Yaşamı
378	Finans, Rant ve Küresel İlişkiler Ağında Türkiye
379	Enflasyon, Eşitsizlikler ve Engeller
380	Türkiye'nin Dinamikleri (23. İktisatçılar Haftası)
381	Küreselleşen Sermayenin Anayasası: MAİ
382	Genç İktisatçının Meslek Rehberi, Globalleşme ve Devlet
383	75. Yılında Cumhuriyet
384	Kriz
385	Konsolde Bütçe: Durum ve Beklentiler
386	Yeni Dünya Düzeninde Türkiye
387	Sermaye Piyasaları ve Bankalar
388	Türkiye'de Siyasetin Boyutları
389	İktisat Metodolojisi
390-391	Yüzyıl Biterken Geleceğe Bakış (24. İktisatçılar Haftası)
392-393	Sosyal Demokrasi
394	Devlet-i Aliyye'nin Mirası
395	Ulaştırma Ekonomisi
396	Seçmeler-İktisat Yazıları
397-398	Bütçe ve Maliye Politikaları
399	Türkiye-AB-Avrasya
400	Borsanın Gelişiminde Kurumsal Yatırımcılar
401-402	Değişen Dünyada Türkiye'nin Yeri (25. İktisatçılar Haftası)
403	Devlet ve Kapitalizm (I)
404	Devlet ve Kapitalizm (II)
405	Ekonomide İstikrar Arayışları
406	Dünya Ekonomisinde Yeni Oluşumlar
407	Bütçe: Toplumsal Paylaşım Aracı
408	Avrupa Birliği - Gümrük Birliği ve Türkiye
409	Birliğin Avrupası ve Türkiye

SÜREKLİ İZLEMENİZ İSTİYORSANIZ ABONE OLUN

Bu el feneri size neyi çağrıştırıyor?

- sinema
- kamp
- gece
- hırsız

Eğer cevabınız son seçenekse, hemen bir Başak Sigorta acentesine uğrayın.
Ardından da vizyondaki en iyi filme iki bilet alın.

BAŞAK SİGORTA
T.C. ZİRAAT BANKASI ORTAKLIĞIDIR

Hedefe ulaşmanın en kısa yolu.

www.imkb.gov.tr

599 118
Dünya Şip. Dağ.
Tel: 699 99 08 08
1.500.000

İSTANBUL
MENKUL KIYMETLER
BORSASI
www.imkb.gov.tr